

Op zoek naar de factor Aalt

Het beheer van Oldengaerde in Dwingeloo door Aalt Willem van Holthe (1780-1854), de ontwikkeling van het landgoed en de invloed op het omliggende landschap.

Op zoek naar de factor Aalt

Het beheer van Oldengaerde in Dwingeloo door Aalt Willem van Holthe (1780-1854), de ontwikkeling van het landgoed en de invloed op het omliggende landschap.

Scriptie geschreven in het kader van de master Landschapsgeschiedenis
aan de Rijksuniversiteit Groningen

Dirk Schaap
Katwijk, juni 2017

Begeleider: prof.dr. Y.B. Kuiper, Rijksuniversiteit Groningen, Bijzonder Hoogleraar
Historische Buitenplaatsen en Landgoederen, Kenniscentrum Landschap

Tweede lezer: prof.dr.ing. T. Spek, Rijksuniversiteit Groningen, Hoogleraar
Landschapsgeschiedenis, Kenniscentrum Landschap

Woord vooraf

Jarenlang heb ik op vakantie in en om Dwingeloo vertoefd zonder ook maar enig idee te hebben dat de afsluiting van mijn masteropleiding betrekking zou hebben op deze omgeving. Ik had nog geen idee wat Oldengaerde was en waarom er midden in Drenthe zo een groot huis stond, wat je qua uiterlijk eerder in een historische stad zou verwachten. Het was bovenal dat rare, grote huis waar je langs moest rijden om bij het vakantiepark te komen.

Inmiddels hoop ik beter te weten. Dat wat hierna volgt is dan ook het resultaat van het leed dat een masterscriptie heet. Desalniettemin is het een enorm leerzame tijd geweest die per definitie anders was gelopen zonder een bepaalde personen, waarvan ik er hier een aantal wil bedanken.

In de eerste plaats bedank ik mijn ouders, die mij altijd en op elk gebied hebben gesteund in mijn keuze om na mijn hbo-opleiding ook nog door te stromen richting een universitaire studie. In de tweede plaats gaat mijn dank uit naar Theo Spek, hoogleraar en hoofd van de opleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Jouw kennis bindt veel mensen aan deze opleiding en het enthousiasme wat je naar voren brengt in de gehele opleiding werkt razend aantekelijk. Vervolgens gaat mijn dank uit naar Erwin de Leeuw, archivaris bij het Drents Archief. Jij wist me vaak richting de goede archiefstukken te wijzen en stond ook altijd paraat om mijn grote hoeveelheden vragen te beantwoorden. In het verlengde hiervan bedank ik graag Hélène de Muij-Fleurke. De notities van jouw onderzoek naar de archiefstukken van Oldengaerde hebben inspirerend gewerkt, en waar nodig, mij weer op de goede weg gezet.

De grootste en voornaamste dank reserveer ik voor mijn begeleider Yme Kuiper. Jij hebt me in de eerste plaats het gehele traject geïnjecteerd met enthousiasme. Daarnaast heb ik onze scriptiegesprekken in Leeuwarden als uiterst verhelderend ervaren. Zonder deze ontmoetingen had dit werk hier nu niet gelegen. Ook in de laatste fase van deze scriptie wist je mij telkens weer de goede richting op te sturen en ook mijn stukken te voorzien van zeer gedetailleerd commentaar, zelfs vanuit Italië. Ik wens je alle goeds toe in de toekomst en hoop dat je zult genieten van je aanstaande pensioen!

De laatste dankbetuiging komt toe aan mijn collega student en vriend Machiel Koman. Wat hebben we gelachen, wat hebben we gezeurd. Het 'simultaantikken' in de kelder van het GIA is iets wat ik zeker niet zal vergeten, laat staan de dinsdagse pizza's. Wij zijn min of meer gelijk op gegaan binnen de opleiding, zo ook even snel – of even langzaam – met de masterscriptie. Het was een mooie tijd!

Dirk Schaap
Katwijk, juni 2017

Inhoudsopgave

Woord vooraf.....	iii
Inhoudsopgave	iv
Samenvatting.....	vii
Hoofdstuk 1 Inleiding.....	1
1.1 Het heldenstuk van Peter	1
1.2 Hoofdpijnen van het onderzoek naar buitenplaatsen in Nederland	3
1.3 Geschiedschrijving naar Drentse Havezaten	9
1.4 Het beheer van buitenplaatsen in de literatuur	12
1.5 Kennislacunes in het onderzoek naar Drentse havezaten	14
Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet	16
2.1 Probleemstelling, doelstelling & vraagstelling	16
2.2 Onderzoeksafbakening: Thema, tijd & ruimte	18
2.3 Theoretisch kader: begripsbepaling & theorievorming	19
2.4 Onderzoeksmethoden	21
2.5 Het primaire bronnenmateriaal	22
Hoofdstuk 3 Aalt Willem van Holthe, Oldengaerde & het Drentse Landschap een kenschets ..	26
3.1 Profiel: Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde.....	26
3.3 Het Drentse Landschap.....	34
3.4 Sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen binnen de Drentse elite, 1780-1808.....	37
3.5 Het adellijke leven in Dwingeloo.....	39
Hoofdstuk 4 Vermogensreconstructie Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde	41
4.1 Aalt Willem als grootgrondbezitter.....	43
4.2 Aalt Willem als ondernemer: de handel Van Holthe.....	59
De groei van de handel: leveranciers, producten & klanten.....	63
4.3 De aandelen van Van Holthe	69
4.4 Conclusies.....	74

Hoofdstuk 5	Aalt Willem lokaal. Oldengaerde als microkosmos en het sociale landschap van Dwingeloo	76
5.1	Introductie	76
5.2	In en om Oldengaerde	77
5.3	Aalt Willem en de godsdienst in Dwingeloo	86
5.4	Burgemeester Aalt Willem van Holthe	92
5.5	Conclusies	95
Slotbeschouwing en aanbevelingen		96
	Slotbeschouwing	96
	Aanbevelingen	98
Bronnenoverzicht		99
Bijlage I	Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Ruinen	104
Bijlage II	Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Havelte	105
Bijlage III	Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Smilde	106
Bijlage IV	Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Assen	107
Bijlage V	Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Meppel	108

Samenvatting

Het schrijven over het beheer van buitenplaatsen is een betrekkelijk jonge discipline. Hoewel dergelijke literatuur al publicaties kent die teruggaan tot de negentiende eeuw en verder kent deze invalshoek pas in de laatste paar decennia haar opgang. Onder invloed van de sociologische en antropologische wetenschappen is de focus op de eigenaar als persoon een van de facetten die dit wetenschappelijke sub genre kenmerkt. Een dergelijke invalshoek verdient op nationale schaal ruimere aandacht. Ook op provinciale en regionale schaal zou meer aandacht moeten zijn voor de combinatie van deze twee onderwerpen. Bijvoorbeeld in Drenthe, waar de afzonderlijke ontwikkelingsgeschiedenis van de havezaten nog een betrekkelijk summier omschreven discipline is. Het is in dit kader dat ik dit onderzoek naar het beheer van Oldengaerde door Aalt Willem van Holthe in de periode 1780-1854 heb vormgegeven en uitgevoerd.

Aalt Willem van Holthe, wordt op 23 oktober 1780 geboren op Rheebruggen, als tweede zoon van Roelina Gijsbertha Gerdina Van den Clooster en Pieter Adam van Holthe. Hij groeit vrijwel volledig op zonder vader, maar zet wel, evenals de rest van zijn familie, diens notabele levensstijl voort door in 1807 te trouwen met Geertruid Agnes van Dedem, telg uit een adellijke familie uit de omgeving van Dalfsen, Overijssel. Wat betreft kinderen kent het echtpaar geen gelukkig huwelijk en het overleefd dan ook bijna al hun kinderen. De belangrijkste nakomeling van Aalt is dan ook niet een eigen zoon, maar een kleinzoon genaamd Aalt Willem Westra van Holthe. Deze ontvangt na de dood van Aalt Willem een groot deel van diens opgebouwde vermogen, waaronder het landgoed Oldengaerde en een groot handelsbedrijf.

Dit handelsbedrijf is waar Aalt Willem van Holthe zijn rijkdom mee verwerft. Het begint nog als een strikt aan het landgoed gekoppeld houtbedrijf maar in de loop van de decennia verschuift het epicentrum van het bedrijf naar Assen, waar Aalt Willem op den duur eigenaar is van twee houtzaagmolens aan de Vaart. Over de periode van een kleine veertig jaar (1818-1854) verviervoudigt Aalt Willem de waarde van zijn handel. Dit gaat gepaard met een geografische groei in de vorm van uitbreidingen naar onder andere Meppel. Ontwikkeling wordt ook aangetroffen in de producten, waar naast hout ook steen, turf, dakpannen en andere bouwmaterialen steeds meer tot de hoofdmoot gaan behoren. Het is onder andere deze ontwikkeling die ervoor zorgt dat de handel steeds minder gekoppeld is aan het landgoed en waardoor feitelijk een verandering van bedrijfsmodel plaatsvindt. Van een zelfvoorzienend landgoedbedrijf naar een handel die voornamelijk teert op opkopen om vervolgens duurder te verkopen. Deze aanpak blijkt zeer succesvol te zijn geweest.

Het voornaamste voorwerp van investering van Aalt Willem van Holthe is zijn landgoed Oldengaerde, met alles erop en eraan. Over de periode 1807-1854 groeit het landgoed explosief. Van een klein lokaal bezit van ongeveer 80 hectare tot een veel meer regionaal georiënteerde eigendom van een ruime 600 hectare. Een groot aandeel hierin wordt gevormd door het bezit van drie andere landgoederen: Batinge, Rheebruggen en Broekhuizen die hij allemaal zou slopen. Hiermee stempelt hij zijn invloed op het Drentse cultuurlandschap tot op de dag van vandaag. Met name het belang van Batinge is groter geweest dan tot nu toe werd gedacht. Niet alleen verwerft Aalt Willem hiermee het collatierecht van de gemeente Dwingeloo – waarmee hij als religieus persoon zeer veel invloed zou proberen uit te oefenen op de ontwikkeling van de lokale godsdienst –, ook legt de koop van Batinge in 1832 de basis voor wat met de markeverdeling eind jaren 1840 een enorme bezitstoename zou betekenen.

De macht die uit het disproportioneel grote lokale bezit van Dwingeloo volgt uit zich vooral binnen het sociale landschap van de gemeente Dwingeloo. Zijn rol als burgemeester, die hij bijna veertig heeft uitgevoerd is het voornaamste voorbeeld hiervan, maar het omgaan met een religieuze minderheid in de vorm van de Afscheidenen heeft lokaal de grootste impact gehad. Zonder Aalt Willem van Holthe aan het hoofd van de gemeente Dwingeloo is het maar de vraag of een dergelijke ontwikkeling plaats had kunnen hebben.

Het leven op en van de havezate Oldengaerde ten tijden van Aalt Willem kenmerkt zich door een betrekkelijke eenvoud. Zo zijn er geen aanwijzingen dat op Oldengaerde in deze onderzoeksperiode sprake is geweest van een in landschappelijke stijl vormgegeven tuin, naar de mode van die tijd. Uitingen van stand worden dan ook vooral aangetroffen in activiteiten, zoals de vele bestuurlijke functies, maar ook het jagen rondom Oldengaerde met leden van zijn schoonfamilie. Hoewel een aanzienlijke hoeveelheid personeel doet vermoeden dat het notabele leven hoogtij vierde op Aalt Willems Oldengaerde, zijn er veel tijdgenoten die hem op dit gebied ver voor zijn. Zijn focus lijkt dan ook vooral te hebben gelegen op de handel en de uitbreiding van Oldengaerde, met als doel pure winstmaximalisatie. Een Koning-Koopman!

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Het heldenstuk van Peter

Het is een zaterdagmiddag in de vroege jaren 1840. Aan het Westeinde in Dwingeloo komt een aparte gestalte aangereden. Apart, want het gereden tempo doet niet vermoeden dat het hier om een door paarden voortgetrokken vehikel gaat. Peter, de koetsier van de Heer van Oldengaerde, had het al van ver aan zien komen en wist meteen: “Dat is niet goed met de peerden”! Kreupel, stijf en mager, dat zijn de bewoordingen die deze kenner kiest voor de afgeroste rossen als ze de oprijlaan van het landgoed op komen rijden. De ruiter, of beter, de bestuurder van deze paarden is Peters heer zélf: Jonkheer Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde, die heel goed op de hoogte is van het feit dat hij zijn span tot het uiterste heeft bewogen. “Zie maar wat je doet”, had de heer gezegd, doelend op de toestand van de beesten, openlatend of nog enige vorm van toekomst hen toebedeeld zou zijn. Dit lijkt wellicht laconiek of lafhartig tegenover zijn paarden, maar Aalt Willem had wel belangrijker zaken aan zijn hoofd op die bewuste zaterdagmiddag. Sinds maandagmorgen was hij weggeweest voor zaken om nu pas terug te keren. Belangrijk, omdat hij naar eigen zeggen in deze week tijd meer verdiend heeft “dan heel Oldengaerde waard is”. Wel 70.000 gulden had Peters heer in één week tijd verdiend, simpelweg door heel Overijssel en Gelderland door te rijden en al het eikenschors op te kopen dat hij tegenkwam. “De hele wereld moet nou bij mijnheer komen om schors. Ze is nergens anders te krijgen.”

Bovenstaande is zo ongeveer het verhaal wat Peter aan een stel kerkgangers vertelt als de dienst op de zondag ná de bewuste zaterdag is afgelopen. Het kerkgebouw waarbij hij dit doet is eveneens een verhaal apart. Het is niet de Hervormde kerk van Dwingeloo met de vreemde toren, met houten peer en halve torenspits gezeteld op een vierkante steenklomp, zoals deze vandaag de dag nog altijd te zien valt. Nee, Peter staat voor het kleine kerkgebouw van de *Christelijke Afgescheidene Gemeente* van Dwingeloo te wachten tot zijn heer uit de kerk komt. Het mag een bijzonderheid genoemd worden dat een door Koning Willem I in de adelstand verheven jonkheer niet de diensten bijwoont in de Hervormde kerk – waar hij tevens ercollator van is – maar bij een lokaal gezelschap van hen die zich in navolging van Hendrik de Cock uit Ulrum niet meer thuis voelden in de nationale kerk. Een en ander krijgt nóg meer lading als we weten dat het Aalt Willem van Holthe zélf is geweest die op 10 november 1840 zijn persoonlijke en burgervaderlijke handtekening zet onder een verzoekschrift van de kerkenraad tot goedkeuring voor het inrichten van een afgescheiden gemeente te Dwingeloo. Het Koninklijke goedkeurende antwoord arriveert bijna een jaar later in Drenthe.

Deze Aalt Willem bleek ijk geliefd bij zijn lokale bevolking, die hem roemde als “een wieze man”, “een van de grooten en eersten” en “een beste mijnheer”. Zij konden veel over hem vertellen, altijd tot zijn lof, en beweerden het een eer te vinden door hem geregeerd te worden. Ze vertelden over zijn kasteel, over zijn kapitaal aan boerderijen en hypotheke, inkomen, vee, paarden en allerlei groothandel, in houtschors, maar ook méér. Over hoe ver hij wel niet boven de eenvoudige Drenthen stond, desalniettemin toch een van hun was, eenvoudig en gemeenzaam, er geen moeite mee hebbende om zijn intieme vrienden onder de burgerbevolking te ontvangen op zijn landgoed. Immers: ‘Dáár gaven in de oude boomen in nieuwen lentedos, vinken en merels, sijsjes en robijntjes een concert en de bijen gonsden over de bloemperken voor het deftige herenhuis’

Het hiervoor geschetste verhaal is een compilatie van gebeurtenissen die Jacob Kok heeft opgetekend in het zevende hoofdstuk van zijn in 1909 verschenen publicatie *Meister Albert en zijn*

zonen, en is te typeren als een sympathieke vorm van familiegeschiedenis.¹ Het getuigt tevens van sympathie voor hen die zich in de jaren dertig van de negentiende eeuw afscheidden van de nationale kerk, daar dit geestverwanten betreft: de auteur is de achterkleinzoon van de in de titel genoemde Meister Albert.² Het door mij gebruikte hoofdstuk vormt een vreemde eend in de bijt aangezien het doel van het werk voornamelijk is gelegen in het omschrijven van het leven van afgescheiden christenen in Dwingeloo. Wellicht verhoogde de beschreven intieme omgang met een notabele ook het aanzien van de eigenlijke hoofdpersonen van het verhaal.

Hoe het ook zij, onbedoeld of niet, het boek geeft een inkijkje in het dagelijks leven op een negentiende-eeuws dorp alsmede van het leven op Oldengaerde, het aan Dwingeloo grenzende landgoed in zuidwest Drenthe. Zo ontmoeten we koetsier Peter, weten we dat de heer van het huis met de koets naar de kerk ging, en dat hij klaarblijkelijk geen moeite had om religieus andersdenkenden een hand te reiken. Daarnaast weten we dat Aalt Willem van Holthe een slag heeft geslagen met het opkopen (en doorverkopen) van eikenschors, een anekdote die tezamen met zijn burgermeesterschap en lidmaatschap van de Provinciale Staten van Drenthe de tot op heden meest vastgelegde informatie rondom zijn persoon vormt.³

Meer nadruk dient echter in het kader van deze scriptie te worden gelegd op wat we niet weten. Wat heeft de handel in eikenschors Aalt Willem nu daadwerkelijk opgeleverd? Wat was nu feitelijk de waarde van landgoed Oldengaerde? Was de relatie met de dorpsgenoten zo goed als deze is omgeschreven?⁴ Wat was voor Van Holthe de betekenis van zijn landgoed? Hoe rijk was hij nu eigenlijk als persoon en hoeveel grond was in zijn bezit? Dit lijken zijn zomaar een reeks vragen die men zich kan stellen bij het lezen van het voorgaande. Systematiseren we deze verzameling van vragen dan lijkt samengevat de volgende historisch-wetenschappelijke vraag te rijzen: 'Hoe werd het landgoed Oldengaerde door Aalt Willem van Holthe beheerd in de eerste helft van de negentiende eeuw?' Een dergelijke vraag is bij mijn weten niet eerder gesteld in de literatuur en vormt dus een interessante onderzoeksvraag voor de tot op heden weinig onderzochte en beschreven geschiedenis aangaande het economisch reilen en zeilen van Drentse havezaten rond 1800. Hoe leefde men op deze landgoederen? Wat voor soort sociale microkosmos vormden mensen levend op zo'n landgoed? Hoe zetten zij hun stempel op het omringende landschap?

In het vervolg bespreken we – voordat in hoofdstuk 2 de opzet van het onderzoek aan bod komt – eerst de historie van de bestaande geschiedschrijving van havezaten en landgoederen in het algemeen. Hierin komen eerst kort de negentiende en twintigste -eeuwse geschiedschrijving aan de orde, waarna we dieper ingaan op de specifieke Drentse situatie en die op Oldengaerde, alsook op datgene wat is geschreven over beheer van landgoederen.

¹ J. Kok. *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1934) p199-145.

² Dat Kok zich nog steeds verbonden weet met de Afgescheidenen is ook terug te zien in de aanleiding van deze publicatie. De eerste druk betreft een uitgave ter viering van de 75-jarige herdenking van de Afscheiding. De hier aangehaalde (ongewijzigde) tweede druk betreft de viering van het eeuwjaar.

³ Zie voor een gestructureerd overzicht in deze: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p167-171.

⁴ J. Kok heeft zijn publicatie voornamelijk gebaseerd op overlevering. Het academische waarheidsgehalte is derhalve lastig te toetsen.

1.2 Hoofdpijnen van het onderzoek naar buitenplaatsen in Nederland

De vroegste geschiedschrijving van buitenplaatsen is allermint een verschijnsel van de nabije verleden tijd. Al in de klassieke oudheid verheerlijkten dichters als Vergilius (70-19 voor Chr.) en Columella (ca. 4 voor tot 70 na Chr.) het landelijke leven buiten de stad zoals dat op de Romeinse villa's plaatsvond.⁵ Eeuwen later, gedurende de Italiaanse Renaissance, nam men vervolgens deze klassieken als uitgangspunt bij de aanleg van Florentijnse, Romeinse en Venetiaanse villa's. Daarna zouden de nieuwe modes van het buitenleven zich over heel Europa gaan verspreiden. Over deze hele lange termijngeschiedenis is veel terug te vinden in de handboeken.⁶

In Nederland kwam in met name de zeventiende en achttiende eeuw het buitenleven tot grote bloei. Zo vonden Amsterdamse patriciërs hun lustvol buitenleven aan de oevers van de Vecht, namen Leidse en Utrechtse gegoeden plaats langs de Oude Rijn en streek de Haarlemse elite neer langs de binnenduinrand van het Kennemerland.⁷ Evenals hun Italiaanse voorgangers zochten de Nederlandse notabelen vooral hun heil buiten de stad. Dit is terug te zien in de contemporaine literatuur uit die tijd, waarin hofdichten van bekende dichters als Jacob Cats (1577-1666) en Constantijn Huygens (1596-1687) de lof zongen van de buitenplaats, de tuin en hun eigenaren.⁸ Teksten als deze vormen tegenwoordig belangrijke bronnen voor onderzoek naar buitenplaatsen uit die tijd, vanwege hun sterk beschrijvende karakter: de hofdichters liepen in hun gedichten al zingend en schrijvend langs huis en tuin. Hierin valt hetzelfde patroon terug te vinden als in het geciteerde verhaal van Kok; het gaat om teksten die niet per definitie tot doel hebben wetenschappelijke kennis te verwerven over buitenplaatsen, maar desondanks toch een bron daartoe vormen.

De negentiende eeuw: schrijven en reizen

Een en ander doet de vraag rijzen wanneer het onderzoek naar buitenplaatsen zich tot wetenschappelijke traditie heeft gevormd. Een lastig te beantwoorden vraag, gelet op het interdisciplinaire karakter wat het buitenplaatsenonderzoek vandaag de dag behelst. Toch verschijnen er al in de negentiende eeuw publicaties die 'tot vermeerdering der kennis omtrent buitenplaatsen bijdragen'.⁹ Een aansprekend voorbeeld hiervan is *Nederland in den goeden ouden tijd* uit 1823 van de latere romanschrijver Jacob van Lennep (1802-1868).¹⁰ Deze publicatie is een verslag van de binnenlandse *grand tour* die de Leidse studenten Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp in de jaren twintig van de negentiende eeuw hielden. Tevens betreft het een reis langs buitenplaatsen van vrienden en kennissen uit het familienetwerk. Een soortgelijke wandelpublicatie, zij het op een geografisch kleinere schaal, was al drie jaar eerder verschenen van de hand van Isaac Anne Nijhoff (1795-1863).¹¹

Het leven van de Van Lenneps speelde zich op buitenplaatsen rondom Haarlem af, voornamelijk het Huis te Manpad in Heemstede.¹² Over de eigen familie schreef dezelfde Jacob van Lennep in 1861-62 *Het leven van Mr. C. En Mr. D.J. van Lennep*, een beschrijving van (de werken van) vader en

⁵ E. de Jong. *Natuur en Kunst* (Amsterdam 1993) p22 en verder.

⁶ Zie bijvoorbeeld voor de ontwikkeling van het Italiaanse buitenleven: J.S Ackerman. *Palladio* (Londen, 1991)

⁷ Zie voor de bloei van het Nederlandse buitenleven in deze periode: Y.B. Kuiper & B. Olde Meierink. *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* (Hilversum, 2015).

⁸ Klassiek voorbeeld hiervan is Huygens' gedicht *Hofwijck*, waarin hij het heerlijke leven op zijn gelijknamige buitenplaats beschrijft.

⁹ H.W.M. van der Wijck. *De Nederlandse Buitenplaats* (Alphen aan den Rijn, 1982) p596.

¹⁰ J. van Lennep. *Nederland in den goeden ouden tijd*. (Bussum, 1980).

¹¹ I.A. Nijhoff. *Geldersch Arkadia of Wandelingen over Bilioen en Beekhuizen*. (Arnhem, 1820)

¹² David Jacob van Lennep (1774-1853) woonde op Het Manpad en dichtte ook over het lustvol leven aldaar. Zie hiervoor bijvoorbeeld de bundel *Rusticatio Manpadica* (1796) alsook het gedicht *Ad Villae Manpadica Arbores* (1850).

grootvader.¹³ Hoewel hun werken zeker in de buitenplaatsentraditie zijn te plaatsen, vormen de literaire publicaties van de Van Lenneps bovenal uitingen van een hogere stand en de continuïteit daarvan.

Een tijdgenoot van Jacob van Lennep bracht de buitenplaatscultuur op andere wijze in beeld. De kunstschilder Petrus Josephus Lutgers (1808-1874) tekende in zijn werkzame leven vele *gezigten*, waarin telkens buitenplaatsen hoofdthema zijn. Bekendste voorbeeld hiervan is wellicht *Gezigten aan de rivier de Vecht* uit 1836.¹⁴ Na de Vecht volgden nog gezichten rondom Haarlem, 's Gravenhage, Leiden en Utrecht; dat deed Lutgers tot aan zijn dood in 1874.

Bovenstaande voorbeelden zijn inmiddels bekende verhalen geworden van het schrijven over buitenplaatsen in de negentiende eeuw. Het zijn schilders als Lutgers die buitenplaatsen weergeven met veel oog voor architectuur en echte *insiders* als Jacob van Lennep die buitenplaatsen in woorden omschrijven, vanuit besef van en waardering voor de eigen stand en intellect.

De twintigste eeuw: naar een wetenschappelijke traditie

Van een heuse kentering is nog geen sprake, maar een verandering van perspectief kan zeker worden opgemerkt als in 1911 van de hand van G.J. ter Kuile *Geschiedkundige Aantekeningen op de Havezathen van Twente* verschijnt. Ter Kuile is de hiermee de eerste in Nederland die de landschappelijke omgeving van het huis bij de buitenplaats betreft.¹⁵ Ter Kuile werkt na het schetsen van de algemene historische ontwikkeling van Twente de specifieke historie van iedere buitenplaats systematisch uit, met bijzondere aandacht voor bouwstijl en verbouwingen van de huizen, genealogie van de verschillende bewoners en rechten verbonden aan de havezaten. Vooral bij dit laatste aandachtspunt komt het landschap om de hoek kijken. Zo geeft hij een overzicht van verschillende erven en bezittingen van Huis Almelo, opgetekend in een paragraaf getiteld 'Huis en omgeving' en wijst hij landgoed Heeckeren de status van 'geen onbelangrijk middelpunt van gezag in deze streek' toe.¹⁶ Omgekeerd gebruikt Ter Kuile het landschap om de ouderdom van de havezaten nader te bepalen, wederom aan de hand van Heeckeren: 'Dat het land den Malberg [...] tot H.H. [Huis Heeckeren, red. DS] behoorde, wijst m.i. op den hóógen ouderdom van dit Huis; de Malberg of het Mallum was de overoude gerichtplaats van het voormalige graafschap Goor'.¹⁷ Ook Diepenheim krijgt een dergelijke behandeling: 'Nog maakten wij niet in het bijzonder melding van de zeer merkwaardige Casteelbelt [...] die naar zijn omvang en karakter zeer wel een Saksische versterking kan geweest zijn'.¹⁸

Vernieuwend binnen Ter Kuile's onderzoek is zijn brongebruik, voornamelijk de kadastrale kaarten uit de vroege negentiende eeuw. Daarmee tracht hij verdwenen havezaten te reconstrueren. Voorbeelden hiervan zijn De Grimberg, Graes, Eversberg en Huis Hengelo. Tot slot culmineert zijn aanpak van 'havezathen alsmede omgeving' bij de omschrijving van Singraven: 'De ligging en omgeving van de havezathe, doorsneden door den Dinkelstroom, en afwisselend bezet met zwaar hout, is een groot aantrekkingspunt voor allen die natuur en oudheid waarderen'.¹⁹

¹³ J. van Lennep. *Het leven van Mr. C en Mr. D.J. van Lennep* (Amsterdam, 1861-62).

¹⁴ Over de Vecht verscheen een ruime eeuw eerder in 1717 reeds een publicatie getiteld *De Zegepraalende Vecht*, met de intussen beroemde gravures van Daniel Stoopendaal (1672-1726). Een herdruk van deze uitgave verscheen in 1807 in een verzamelbundel genaamd *Hollandsche Arkadia*.

¹⁵ Volgens H.W.M. van der Wijck kent deze aanpak een Duitse voorganger, te weten de Westfaler *Bau und Kunstdenkmäler*. Zie: H.W.M. van der Wijck. *De Nederlandse Buitenplaats* (Alphen aan den Rijn, 1982) p597.

¹⁶ Idem, p120.

¹⁷ Idem, p120-121.

¹⁸ Idem, p81.

¹⁹ Idem, p134

Nog stilliger in het verbinden van huis en tuin met het omliggende landschap is J.T.P. Bijhouwer in zijn uit 1942 daterende publicatie *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*. Een bij tijd en wijlen weemoedige auteur gebruikt hier het eerste hoofdstuk om uiteen te zetten dat Nederland het mooist is daar waar de buitenplaatsen zijn: 'Wij zijn vereerders geworden van de Natuur, van de vrije, oorspronkelijke ruimte, en willen niets meer weten van al die stijve kunstmatigheid', om vervolgens te betogen dat deze Natuur veelal werk is van de 'kunstmatigheid van onze vaders'.²⁰ Bijhouwer ziet in de buitenplaatsen een aparte landschappelijke laag die afhankelijk van de geografische ligging meer of minder aan de schoonheid van het algehele landschap bijdraagt. Daarnaast gebruikt hij evenals Ter Kuile het landschap om buitenplaatsen in een bredere context te plaatsen. Zo zijn open polders het mooist waar deze grenzen aan de zomen van buitens, zoals bij Vecht en Amstel. En dit is een heel andere wisselwerking van landschap en buitenplaats dan op geestgronden of in de Achterhoek: 'daar is de buitenplaats dikwijls jonger dat het landschap waar hij ingebed ligt'.²¹ Variërend per streek is volgens Bijhouwer de buitenplaats meer of minder bepalend voor het landschap. Hier en daar in de omgeving dominant en een gloriepunt van het landschap, elders niet meer dominerend dan bijvoorbeeld watermolentjes.²² Tot slot toont Bijhouwer nog oog voor de wisselwerking tussen architect en eigenaar. Voornamelijk gevoed door de 'harmonie, die in onze tijd vaak ontbreekt' – Nederland was verwickeld in de Tweede Wereldoorlog ten tijden van het verschijnen van dit boek – klaagt Bijhouwer dat 'de wijze waarop gebouw en tuinen onderling werden verbonden en in het landschap geplaatst door ons nauwelijks is te evenaren'.²³ Deze verheerlijking van het eigene van vroeger is dan ook een regelrecht gevolg van de periode waarin dit werk is verschenen.

Juist de samenwerking tussen opdrachtgever en opdrachtnemer en de daaruit resulterende buitenplaats is onderwerp van studie in het in 1943 verschenen proefschrift *De Buitenplaatsen aan de Vecht* van Remmet van Luttervelt. Het reeds geopperde perspectief op buitenplaatsen als zijnde 'meer dan huis alleen' vindt hier zijn permanente bevestiging, als Luttervelt onder de buitenplaatsen 'zowel huizen als de er bij behorende tuinen en parken met het kleinere bijwerk' verstaat, en dit alles omschrijft als 'tezamen een ondeelbaar geheel'.²⁴ Luttervelts werk is een cultuurhistorische zoektocht naar de leef- en denkwijze van een homogene statusgroep gedurende haar bloeitijd, waarbij de buitenplaatsen als fysieke afspiegeling van de cultuur dienen.²⁵ Hierbij wordt het sociologisch bronnenmateriaal niet vermeden en zo is Luttervelt een van de eersten die buitenplaatsbewoners, in dit geval rijk geworden Amsterdamse kooplieden als één sociale groep ziet: 'Een eigengevormde beschaving stedelingen' wiens huizen 'duidelijk de kenmerken vertoonden van het denken en leven van de opdrachtgevers'.²⁶

Van alles wat tot nu toe ter sprake is gekomen kan gezegd worden dat dit in de jaren zeventig van de vorige eeuw samenkomt in wat misschien wel de belangrijkste Nederlandse studie naar buitenplaatsen tot dan toe is. In 1974 promoveert jonkheer en kunsthistoricus H.W.M. van der Wijck op een studie naar buitenplaatsen getiteld *De Nederlandse Buitenplaats. Aspecten van Ontwikkeling, Bescherming en Herstel*. Hoewel op de keper beschouwd een bundeling van artikelen bevestigt de auteur in zijn *landmark study* de zienswijze op buitenplaatsen als eenheid van huis, tuin en park. Min

²⁰ J.T.P. Bijhouwer. *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*. (Amsterdam, 1942) p5-6.

²¹ Idem, p8.

²² Idem, p10.

²³ Idem, p140-141.

²⁴ R. van Luttervelt. *De Buitenplaatsen aan de Vecht*. (De Bilt, 1943) p12.

²⁵ Idem, p12-13.

²⁶ Idem, p138.

of meer in navolging van Van Luttervelt voegt hij hier nog het belang van de bouwheer aan toe.²⁷ Het begrip buitenplaats – volgens de auteur ‘alles wat tot het huis behoort, in de meest ruime zin des woords’ – wordt door hem theoretiserend opnieuw gedefinieerd aan de hand van een cultuuromslag die veel buitenplaatsen hebben ondergaan: de overgang van formele naar landschappelijke tuinaanleg.²⁸ Ondanks deze overgang is volgens Van der Wijck vanuit historisch oogpunt het perspectief altijd vanuit het huis op de omgeving geweest, en vice versa vanuit de tuin op het huis. Juist daarom moet men de eenheid, het geheel, altijd onderkennen ‘wanneer men tot een verantwoorde conclusie wil komen’.²⁹ In het vervolg van de dissertatie gaat de auteur achtereenvolgens in op het ontstaan van de vroegste herenhofsteden in de Gouden Eeuw, de hoogtepunten van de buitenplaatscultuur in de achttiende eeuw en de ontwikkeling van negentiende-eeuwse buitenplaatsen. Dit alles aan de hand van verschillende Nederlandse voorbeelden en door diepgravend archief- en cartografisch onderzoek. Speciale aandacht krijgen de zogeheten ‘buitenplaatsenlandschappen’, in een in 1982 toegevoegd hoofdstuk getiteld *Het Historische Landschap*. Hiermee bedoelt Van der Wijck ‘het landschap welks karakter door een aantal buitenplaatsen bepaald wordt’.³⁰ Het in dit hoofdstuk omschreven pleidooi voor historisch onderzoek is voornamelijk bedoeld als aanzet tot bescherming van cultuurlandschappen: ‘aan het historisch aspect kan en mag met niet langer voorbijgaan’.³¹ Van der Wijcks *input* voor onze studie bevindt zich hiermee dus in zijn verbinding van buitenplaatsen en landschap.

Het onderzoek van de laatste decennia

Van der Wijcks studie vormt in Nederland een mijlpaal in de wetenschappelijke traditie omtrent buitenplaatsen en zijn klemmende roep om behoud en herstel alsmede zijn theoretische beschouwing van de eenheid van huis, tuin en landschap zijn in het vervolg van het onderzoek niet meer weg te denken. Toch onderscheiden zich sindsdien rondom de thematiek van de buitenplaatsen enkele onderzoekslijnen met eigen invalshoeken.

In de eerste plaats resulteert het werk van der Wijck in een breed scala aan keukentafelboeken alsook (semi-)wetenschappelijke publicaties die de roep om behoud als vertrekpunt van het schrijven nemen. Niet onwaarschijnlijk, maar ook niet per definitie, gevoed door een elan als ‘nu staat het er nog’ liggen de speerpunten van dergelijke werken vaak op genealogie, bouwstijl, tuinkunst en aanverwante vormen van feitenmateriaal. Vaak bespreken deze werken op chronologische wijze de ontstaansgeschiedenis van één specifieke buitenplaats en de aldaar plaatsgevonden opvolging der bewoners, hoewel er ook werken zijn die meerdere buitenplaatsen binnen een bepaalde regio of context samenvoegen.³²

In de tweede plaats onderscheidt zich onder invloed van de sociologie en antropologie een onderzoekslijn waarbinnen de focus op buitenplaatseigenaren als groep ligt. Voorwaarde voor zulke studies is dat een bepaalde mate van homogeniteit aanwezig is bij de te onderzoeken groep. Vaak

²⁷ Van der Wijck stelt dat ten tijde van zijn schrijven de buitenplaats als ‘eenheid van van huis en park’ reeds tot algemeen taalgebruik is versleten en daarom handzaam is bij beheer, bescherming en herstel, maar dat voor historisch onderzoek een herdefiniëring van het begrip nodig is. Zie: H.W.M. van der Wijck. *De Nederlandse Buitenplaats*. (1982) p7.

²⁸ Zie noot 24.

²⁹ H.W.M. van der Wijck. *De Nederlandse Buitenplaats* (Alphen aan den Rijn, 1982) p9.

³⁰ Idem, p531.

³¹ Idem, p541.

³² Een voorbeeld hiervan een voor dit onderzoek veelvuldig gebruikte publicatie: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989).

wordt deze gevonden in gemeenschappelijke herkomst van de eigenaren, het delen van beroepen en functies of het bezitten van een buitenplaats in dezelfde regio. Het functioneren van de groep, de dynamiek en wisselwerking daarbinnen en naar buiten alsmede specifieke kenmerken van zulke elites zijn – meer nog dan alleen het bezit van een buitenplaats – de uitgangspunten van onderzoek. Voorbeeld van zulk een onderzoek is de in 1993 verschenen dissertatie van cultureel antropoloog Yme Kuiper, getiteld *Adel in Friesland 1780 – 1880*. In deze publicatie is het lot van de Friese adel als groep binnen een afgebakende periode het onderwerp van onderzoek. Of, zoals de auteur stelt: 'Doel van dit boek is het maatschappelijk lot van die adel gedurende een bepaalde periode, en de beleving ervan door zijn individuele leden, te beschrijven en te verklaren'.³³ Kuiper onderzoekt de dynamiek binnen de Friese adel aan de hand van de pijlers getal, klasse, partij en stand. In laatstgenoemde komen de stads- en buitenhuizen (en hun interieurs) van afzonderlijke leden en families binnen de onderzoeksgroep aan bod, in het bijzonder als exponent van een specifieke levensstijl maar ook als 'ankerplaats voor familiebesef en -identiteit'.³⁴ Zéér helder staat dus bij Kuiper de groep en haar afzonderlijke leden, hun status en aantal, economische activiteiten alsook politieke besognes centraal.

Het bezit van een buitenplaats vormt – naast romantische tuinaanleg, schilderijenverzamelingen, kledingstijl, en een eventueel stadshuis voor de allerrijksten – dan ook niet het startpunt van dit onderzoek, maar functioneert meer als kenmerk van stand voor de buitenwereld of voor het wedijveren met statuur binnen de eigen gelederen.³⁵ Dat dit ook in de eerste helft van de negentiende eeuw nog een zeer relevant thema binnen de gewestelijke elite is, valt terug te zien in het aantal verbouwingen en de nieuwbouw in deze periode, niet in de minste plaats vanwege de hierbij betrokken geldsommen.³⁶ Haaks op deze ontwikkeling verdwijnen veel oude Friese buitenplaatsen (vaak staten genoemd) in de negentiende eeuw, voornamelijk door het uitsterven van adellijke geslachten. Daarnaast komen er in de loop van de negentiende eeuw ook nieuwkomers in beeld: de patriciërs en gegoede burgerij, die met de aankoop van gronden in de nabije omgeving van hun huizen en modernisering van de tuinen – bijvoorbeeld door de zo gewaardeerde Roodbaard – een nogal landadellijke levensstijl wilden tonen.³⁷ Het belang van een buitenhuis is dus terug te zien in de breedte en de heterogene samenstelling van de negentiende-eeuwse Friese elite. Dat dit huizenbezit door de negentiende eeuw heen vaak gepaard ging met grootgrondbezit laat Kuiper zien aan de hand van enkele contemporaine fiscale bronnen. De lijst met hoogstaangeslagene Friezen van rondom 1812, die voornamelijk op grondbezit is gebaseerd, laat zien dat bijna de helft van de allerrijksten behoren tot de adel. Een soortgelijke bron uit 1821 bevestigt dit beeld: acht van de tien meest betalende waren in de provincie woonachtige Friese edellieden en wederom was grondbezit de meest bepalende factor.³⁸ Een nationale lijst uit 1851 voert dit naar extremis: maar liefst vijf Friezen, waaronder vier edelen, behoren tot de tien grootste Nederlandse grondbezitters.³⁹ Onder de Friese adel in de eerste helft van de negentiende eeuw blijkt grootgrondbezit (van met name vruchtbare grond en relatief veel pachtboerderijen) dus het aanzienlijkste deel van het vermogen.

³³ Y.B. Kuiper. *Adel in Friesland 1780 – 1880* (Groningen, 1993) p56.

³⁴ Idem, p353.

³⁵ Kuiper noemt hier aan de hand van verschillende tuinaanleggingen van Roodbaard het principe van *demonstratieve consumptie*, waarmee adel en patriciaat – voornamelijk in plaatsen waar meerdere buitens aanwezig waren – op het gebied van tuinaanleg de degens kruisten. Zie *Adel in Friesland*, p359.

³⁶ Y.B. Kuiper. *Adel in Friesland* (Groningen, 1993) p357-359.

³⁷ Idem, p359.

³⁸ Idem, p148-151

³⁹ Idem, p162.

Een onderzoek dat het pure buitenplaatsbezit wél als uitgangspunt neemt is het in 2005 verschenen proefschrift van Elyze Smeets getiteld *Landscape and Society in Twente & Utrecht. A Geography of Dutch Country Estates, circa 1800-1950*. In deze studie onderzoekt Smeets de opkomst van nieuwe buitenplaatsen in Twente en Utrecht die toebehoren aan de zogeheten *nouveaux riches*; in dit geval voornamelijk rijk geworden Twentse textielhandelaren en Amsterdamse bankiers in Utrecht.⁴⁰ Hoofdonderwerpen binnen deze studie vormen het (groot)grondbezit, de buitenplaatsen en het landschap. Nieuw in haar aanpak is de focus op de clustering van huisaanleg, de invloed van het fysieke landschap ter plaatse alsook het sociale netwerk van de eigenaren.⁴¹ Smeets baseert haar onderzoek op kadasterinformatie uit 1832, archiefonderzoek van de desbetreffende huizen, de financiële administratie daarbinnen en egodocumenten. Ten behoeve van het onderzoek naar ruimtelijke clustering wordt een *Geografisch Informatie Systeem* (GIS) gebruikt.⁴² Het is voornamelijk dit methodisch aspect dat als inspirerend moet gelden voor ons onderzoek. Het gebruik van een GIS-systeem in combinatie met historische data als kadastrale informatie, historische kaarten en notariële gegevens vormt een methodische inslag die zowel visueel als theoretisch perspectief biedt. In het tweede hoofdstuk bespreken we hoe dit in het huidige onderzoek vorm krijgt. In het verlengde hiervan heeft het onderzoek naar buitenplaatsen ook inbedding gekregen binnen een type onderzoek wat bekend staat als een landschapsbiografie. Binnen deze aanpak wordt, zoals de term doet vermoeden, het landschap beschreven op een biografische manier, vanaf de ontstaansgeschiedenis tot aan het landschap van vandaag. De specifieke fysisch geografische ontwikkeling van het landschap ter plaatse vormt in dergelijke onderzoeken de afbakening aan de hand waarvan verdere natuurlijke en ook culturele ontwikkelingen worden verklaard. Voorbeeld van een studie die voor mijn onderzoek zeer bruikbaar is, is de in 2004 verschenen landschapsbiografie *Het Drentse esdorpenlandschap* van T. Spek. De auteur beschrijft hierin de ontstaansgeschiedenis van het genoemde landschap en benoemt misvattingen die onder invloed van met name de romantische idealen in de beeldvorming zijn ontstaan. De havezate krijgen speciale aandacht in een hoofdstuk naar de marke van Ansen, waarin havezate Rheebruggen duidelijk als landschappelijke laag wordt erkend, die ook zijn invloed heeft gehad op het omliggende landschap.⁴³

Tot slot noem ik hier een publicatie waarmee we veel dichterbij onze eigen onderzoeksperiode en onderwerp komen. De in 2005 verschenen verzamelbundel *Beelden van de Buitenplaats. Elitevorming en Notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* bespreekt cultuurhistorische artikelen die een licht werpen op 'adellijke en aristocratiserende aspecten van de buitenplaatscultuur – van beeldvorming tot en met levensstijl'.⁴⁴ Dit is juist ook de periode van landgoedeigenaar Aalt Willem van Holthe. In het woord vooraf alsmede in de inleiding breken auteurs Van der Laarse en Kuiper een lans voor onderzoek naar eigentijdse (negentiende-eeuwse) perceptie van de buitenplaatscultuur door *insiders*, maar ook voor specifieke aandacht naar de eigenaren zelf: 'Veel specifieke en goed gedocumenteerde studies zijn de afgelopen jaren verschenen over buitenplaatsen. Wat onmiddellijk opvalt, is de overgrote aandacht die daarin uitgaat naar de huizen zelf [...] De eigenaren – als bouwheer of bouwvrouw, gebruiker of bewoonster – komen daarentegen veel minder in beeld'.⁴⁵

⁴⁰ E.A.C. Smeets. *Landscape and Society in Twente & Utrecht*. (Leeds, 2005) voorwoord, ii.

⁴¹ Idem. Voor het fysieke landschap zie pagina's 123-125, voor sociale netwerken pagina's 126-130, alsmede de case study naar de familie Blijdenstein, pagina's 139-141.

⁴² Idem. Zie voor het methodologisch overzicht het derde hoofdstuk *Methodologies and Sources*, p47-66.

⁴³ T.Spek. *Het Drentse esdorpenlandschap* (Utrecht, 2004) p441-468.

⁴⁴ R. van der Laarse & Y. Kuiper (red.) *Beelden van de Buitenplaats* (Hilversum, 2014) p7.

⁴⁵ Idem, p11.

Het is tegen die achtergrond dat Kuiper zijn artikel in deze bundel wijdt aan de (ontwikkeling van de) Friese buitenplaatscultuur in de korte negentiende eeuw (1820-1880).⁴⁶ Aan de hand van voornamelijk contemporaine bronnen tracht Kuiper de complexe buitenplaatscultuur te beschrijven als door de ogen van een tijdgenoot, met daarbij aandacht voor de bredere context. De continuïteit van deze cultuur is toe te schrijven aan de vorming van een notabelenelite; een amalgaam van oude adel versus nieuw gefortuneerde burgers en patriciërs die een brede bovenlaag zal vormen. Door het naar elkaar toe groeien van de tanende oude adel en de opkomende nieuwe rijken – via bijvoorbeeld huwelijkspolitiek, (historische) genootschappen en lokaal bestuur – bleef buitenplaatsenbezit in deze periode zéér relevant, omdat de animo voor prestige en mode hoog was.⁴⁷ In eerste instantie resulteert dit in verbouwingen en nieuwe buitenplaatsen. Echter, de grondwetswijziging van 1848 betekende machtsverlies, wat, verbloemd door een economisch zeer welvend derde kwart van de eeuw, pas enkele decennia later resulteert in het vertrek van rijken en een *braindrain* van Friese adellijke academici. Juist dit absenteïsme luidde de eindklok voor veel oude buitenplaatsen en het uitbliven van nieuwe huizen.⁴⁸

De door Kuiper geschetste ontwikkeling van de buitenplaats- en elitecultuur in Friesland sluit in geografisch en mentaal opzicht en qua periode bij wat we zelf in het onderhavige onderzoek beogen.

Het is voornamelijk in dit kader dat ik me in mijn eigen onderzoek naar het beheer van het landgoed Oldengaerde in de negentiende eeuw door Aalt Willem van Holthe gesteund voel vanuit eerdere publicaties. Alvorens we de overige kaders voor dit onderzoek bespreken dient echter nog met enkele woorden te worden gesproken over de geschiedschrijving van Drentse havezaten in algemene zin, en het specifiek schrijven over Oldengaerde in engere zin. Daarnaast zullen publicaties die specifiek ingaan op het beheer van buitenplaatsen kort worden besproken.

1.3 Geschiedschrijving naar Drentse Havezaten

Zoals reeds opgemerkt kan men bij onderzoek verder naar de geschiedenis van de Drentse havezaten slechts uitgaan van een beperkt aantal publicaties. Het kleine aantal behouden huizen is wellicht mede een reden van deze betrekkelijk karige oogst.⁴⁹ Een andere mogelijkheid wordt geopperd door Bijhouwer, als hij het aantal huizen in Drenthe dat ‘de moeite waard is’ reduceert tot zes, te weten Overcinge, Rheebruggen, Havixhorst, Dikninge, Oldengaerde en Mensinge.⁵⁰ Vergelijken we het aantal publicaties van Drentse huizen bijvoorbeeld met de beschreven geschiedenis van de havezaten in Overijssel dan worden we in onze aanname gesteund.⁵¹ Andersoortige werken, die in meer algemenere zin de geschiedenis van Drenthe bespreken of deze vanuit een andere discipline behandelen – zoals staatkundige of sociaaleconomische geschiedenis – bieden de onderzoeker dan enig soelaas. Dergelijke werken komen tevens in deze paragraaf aan de orde.

Hét standaardwerk op het gebied van havezaten in Drenthe dateert uit 1989 en is getiteld *Huizen van Stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*. Deze bundel onder redactie van J. Bos, F.J. Hulst en P. Brood bespreekt de Drentse havezaten systematisch

⁴⁶ Y.B. Kuiper, ‘Onder Notabelen. Buitenplaatscultuur in Friesland in de korte negentiende eeuw’, in: R. v.d. Laarse & Y.B. Kuiper (red.) *Beelden van de Buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in de Nederland in de negentiende eeuw*. (Hilversum, 2014) p170.

⁴⁷ Idem, p161 en p165.

⁴⁸ Idem, p168-171

⁴⁹ De nog aanwezige havezaten in het landschap zijn in aantal gekrompen tot acht, te weten: de Klencke, Dunninge, Havixhorst, Echten, Oldengaerde, Mensige, Vennebroek en Laarwoud.

⁵⁰ J.T.P. Bijhouwer. *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*. (Amsterdam, 1942) p114-116.

⁵¹ Zie bijvoorbeeld K. Goïnga. *Kastelen, havezaten Landgoederen* (Zwolle, 2009) of A.J. Gevers & A.J. Mensema. *De Havezaten in Salland en hun bewoners* (Amsterdam, 2004).

(dingspel per dingspel), en per havezate gaat de aandacht voornamelijk uit naar genealogie van diverse bewoners, de bouwgeschiedenis en het interieur. De kracht van dit werk ligt naast het systematische en allesomvattende gehalte voornamelijk in het tweede hoofdstuk. De door J. Heringa geschetste ontwikkeling van de Drentse *Ridderschap* in de periode 1600-1795 vormt een staatkundig kader waarbinnen datgene wat daarna aan de orde komt goed kan worden geplaatst.⁵² Tegelijkertijd vormt het een geschiedenis van havezaten, daar de combinatie van havezaten en riddermatigen gedurende deze periode onlosmakelijk is.⁵³

Ook wat betreft Oldengaerde wordt voornamelijk ingegaan op de opvolging van verschillende eigenaren en op de bouwhistorie. De aandacht gaat hierbij uit naar de beroepen van de bewoners en de relatie daarmee tot het landhuis.⁵⁴ Van de spaarzame verbouwingen van het huis die bekend zijn ligt de focus op de grote verbouwing van 1717 door Cornelis jr. Van Dongen, waarvan het jaartal boven de entree van het huis nog getuigt. Iets meer aandacht voor de persoon is er bij Aalt Willem van Holthe, omschreven als 'dynamisch zakenman', een die "*honderden mensen arbeid en brood verschaft heeft*".⁵⁵ Maar over Aalt Willem valt veel meer te vertellen, zoals we aanstonds zullen zien. Ook hoe de diverse eigenaren met Oldengaerde zijn omgegaan (los van de verbouwingen), hoe zij hun grond gebruikten en welke invloed een en ander heeft gehad op de omgeving komt niet naar voren. Fair is daarbij op te merken dat dit ook niet het doel van de auteurs was.

Een veel kleiner opgezette uitgave over Drentse havezaten was reeds twee jaar eerder verschenen. Die was van de hand van Gertrude ter Braake. In *Drentse Havezaten. Van Huis te Anssen tot Huize Westrup* gaat Ter Braake achtereenvolgens in op het ontstaan van Drentse havezaten, het Drents bestuurswezen, de noties van de landschrijver en tenslotte de verdwenen en behouden havezaten.⁵⁶ Als soort overzichtswerk is het nagenoeg gelijk aan de andere zojuist beschreven publicatie, hoewel eerder verschenen en kleinschaliger van aard. Over Oldengaerde kom ik niet meer informatie tegen.⁵⁷

Het specifieke onderzoek naar Drentse havezaten is – los van eerder besproken overzichtswerken – sterk gefragmenteerd. Een aantal losse studies zijn beschikbaar, zoals *Havezate Mensinge en de andere havezaten in Drenthe* en *Mensinge: Geschiedenis van de havezate te Roden*. Beide studies hebben een focus op bewonersgeschiedenis.⁵⁸ Tevens kunnen korte geschiedenis van enkele huizen worden teruggevonden in gedrukte inventarissen van archiefbescheiden, zoals *Vier Drentse Huisarchieven* en *Inventaris van het archief van het Huis Mensinge te Roden*. Een vroeg verschenen overzichtswerk van J. Westra van Holthe behandelt niets anders dan beide hiervoor besproken

⁵² J. Heringa, 'Havezaten en Ridderschap', in: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p23-57.

⁵³ Voor toelating tot de Drentse Ridderschap was het bezit van een havezate, naast andere voorwaarden, een vereiste. De Drentse Staten (Ridderschap én Eigenerfden) besloten in 1646 tot een lijst van 'erkende havezaten' Zie, J. Heringa, *Havezaten en Ridderschap*, in: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p23-24.

⁵⁴ Zo verkrijgt Cornelis van Dongen verschrijving in de Ridderschap van Drenthe, nadat hij zijn militaire loopbaan heeft opgezegd. Zie J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand*. (Amsterdam/Meppel) p163.

⁵⁵ Idem, p168.

⁵⁶ G. ter Braake. *Drentse Havezaten* (Meppel, 1987)

⁵⁷ Opvallend is dat, ondanks de dicht bij elkaar gelegen verschijningsdatums van beide publicaties, er in *Huizen van Stand* niet naar Ter Braake wordt gerefereerd.

⁵⁸ J. Verkerk. *Havezate Mensinge en de andere havezaten in Drenthe* (Leek, 1981) of V. Jonkheid. *Mensinge. Geschiedenis van de havezate te Roden* (Groningen, 2015).

overzichtswerken.⁵⁹ Tenslotte verscheen in het kader Jaar van de Buitenplaats (2012) een kleine publicatie over de circa dertig buitenplaatsen en herenhuizen rondom Eelde. Evenals de reeds besproken overzichtswerken geeft ook dit werk zeer kort de algemene geschiedenis van de huizen weer. Bovenal functioneert het als aanzet tot vervolgonderzoek, waartoe ook een lijst met aanbevolen literatuurbronnen is opgenomen.⁶⁰

Ter verbreding van het secundaire bronnenmateriaal zou nog naar andersoortige publicaties gekeken kunnen worden, waarin havezaten maar vooral eigenaren ervan helder naar voren komen. Enkele sociaal-politieke en sociaaleconomische publicaties over Drenthe zijn in dit verband onmisbaar, aangezien het politieke bestel van Drenthe lang is gevormd door hen die een havezate in hun bezit hadden.

Een eerste publicatie die hierin voorziet is *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de Olde Lantschap* van de hand van H.J. Prakke. De auteur onderzoekt de sociale lappendeken binnen Drenthe en de vorming en wording hiervan in de negentiende eeuw, met een speciaal oog voor plaatsgevonden structuurveranderingen.⁶¹ Het is een publicatie waarin sociale groepen (*dramatis circuli*) en sociale spanningen daartussen centraal staan, om zo 'een bijdrage te leveren tot ontleding der bonte sociale structuur van Drenthe, in zijn historische – in het bijzonder XIXde eeuwse – wording'.⁶² Oorzaak van verandering moet volgens Prakke vooral in de Franse Tijd worden gezocht, toen de oude Drentse boerengemeenschap te maken kreeg met 'een vrijwel planloze economische openlegging', resulterend in een zwaar acculturatieprobleem.⁶³

Aanvulling en verscherping van het werk van Prakke komt in 1966 van de hand van L. Buning, die zich voornamelijk buigt over wat Prakke als de *Upper Ten* van Drenthe typeerde. Buning noemt die politiek dominante groep *Het Herenbolwerk*, die bijeenkwam in de Herensociëteit te Assen.⁶⁴ Bunings' hoofdvraag zoekt naar factoren die van invloed zijn geweest op het vormen van deze brede bovenlaag. Een van de voornaamste conclusies van zijn werk is dat dit *provinciaal patriciaat*, ondanks sociale tegenslagen en revoluties, gewoon heeft kunnen blijven functioneren, 'door voorbesprekingen ter Sociëteit, door geheime voorvergaderingen', kortom door 'lepe beheerstechnieken'.⁶⁵ Méér nog dan Prakke heeft Buning oog voor de invloed van de personen binnen dit bolwerk en hoe de verschillende (familie)relaties tussen hen van invloed waren op het verstevigen van de machtspositie van deze heren.

Eveneens een Drentse elite-studie, maar gericht op een vroegere periode dan bovengenoemde, is H. Feenstra's *Drentse Edelen tijdens de Republiek. Een onderzoek naar hun economische positie*. Feenstra's vraagstelling richt zich op de vermogensomstandigheden van de Drentse adel in de zeventiende en achttiende eeuw, de grootte hiervan en hoe zijn vermogen was opgebouwd.⁶⁶ Dit resulteert in nauwkeurige vermogensoverzichten van edelen, die, zoals de auteur opmerkt, voornamelijk zijn opgebouwd uit boedelinventarissen en financiële bronnen 'van de tweede orde' zoals grond- en goedschattingen.⁶⁷ Voornaamste conclusies van Feenstra's werk is dat het vermogen van de Drentse adel voornamelijk was opgebouwd uit onroerende goederen en in mindere mate uit

⁵⁹ Zie onder andere J. Westra van Holthe, 'Havezathen in Drenthe', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6^e serie, aflevering 3 ('s Gravenhage, 1957), P. Brood. *Vier Drentse Huisarchieven* (Assen, 1979) en J. Bos & W.J. Koppers. *Inventaris van het Huis Mensinge te Roden 1376-1952*. (Assen, 1986).

⁶⁰ Historische Vereniging Ol Eel. *Eelde-Paterswolde, een dorp vol buitenplaatsen* (Eelde, 2012).

⁶¹ H.J. Prakke. *Deining in Drenthe* (Assen, 1955) p11.

⁶² Idem, 12.

⁶³ Idem, 15.

⁶⁴ L. Buning. *Het Herenbolwerk*. (Assen, 1966) p9.

⁶⁵ Idem, 266.

⁶⁶ H. Feenstra. *Drentse Edelen tijdens de Republiek* (Ruinen, 1985) p7.

⁶⁷ Idem, p11-13.

(boven)regionale effectenfondsen of inkomsten uit militaire functies.⁶⁸

Het belang van de drie bovenstaande studies voor mijn onderzoek schuilt niet in hun specifieke onderzoeksvragen maar juist in het allesomvattende karakter van deze publicaties. Zo zetten Prakke en Buning een politiek en sociaaleconomisch raamwerk van Drenthe in de negentiende eeuw neer en bespreekt Feenstra een vroegere periode. Door deze studies krijgen wij inzicht in het Drentse politieke bestel, de belangrijke maatschappelijke en economische veranderingen die zich hebben voorgedaan en de voornaamste actoren en welke rollen zij hierin hadden. Omdat onze studie ook een studie naar een adellijk persoon en lid van de Drentse elite betreft, en via deze publicaties duidelijk is wat het wel en wee van deze sociale groep in de betreffende periode was, beschik ik wij over een referentiekader waarin bevindingen van en over Aalt Willem van Holthe geplaatst kunnen worden.

1.4 Het beheer van buitenplaatsen in de literatuur

Het onderzoek naar beheer van buitenplaatsen door hun eigenaren is een betrekkelijk nieuw onderwerp in Nederland. Oorzaken hiervoor moeten naar alle waarschijnlijkheid worden gezocht in het tot dusver ontbreken van diepgravend en tijdrovend archiefonderzoek en toegankelijkheid en beschikbaarheid van relevante bronnen. Het dag-tot-dag beheer van een buitenplaats of landgoed als economische eenheid, de hieraan gekoppelde financiën alsook de wisselwerking tussen betrokken actoren vormen een opmerkelijke kennislacune binnen het hedendaagse onderzoek. Toch zijn er enkele publicaties te noemen die in meer of mindere mate wel ingaan op deze materie.

In het in 1963 verschenen *English Landed Society in the nineteenth century* zoekt auteur F.M.L. Thompson naar meer wetenschappelijke erkenning voor onderzoek naar de economische positie van de Engelse landsadel in de negentiende eeuw, die naar zijn mening tot dan toe te veel via politiek-sociale invalshoeken werd bestudeerd.⁶⁹ Thompson onderzoekt onder andere de economische gesteldheid van deze Engelse landelijke elite (*landed elite*) als sociale groep en de hierbij geldende instituties en invloeden op de maatschappij als groter geheel. Op die manier wil hij veranderingen gedurende de loop van de negentiende eeuw op het spoor komen.⁷⁰ Het beheer van de huizen door deze *landlords* krijgt de aandacht in een apart opgenomen hoofdstuk.⁷¹ Thompsons voornaamste constatering is dat gedurende de negentiende eeuw onder invloed van brede maatschappelijke ontwikkelingen ook het beheer van huizen en landgoederen een professionalisering ondergaat. De gestage opkomst van zogeheten *expert land agents*, niet zelden door individuele huiseigenaren ingeschakeld voor het beheer van hun landerijen, is een voorbeeld van dit verschijnsel.⁷² Solitair beheer van het geheel door alleen de eigenaar – door Thompson ‘effective unitary supervision’ genoemd – vormt dan ook een apart verschijnsel op het negentiende-eeuwse Engelse platteland.⁷³

Een publicatie van Nederlandse bodem met een dergelijk onderwerp is *Over Heren en Boeren. Een Sallands landgoed 1800-1977*. Auteur Kitty Verrips-Roukens onderzoekt in deze (case-)studie van landgoed Eeckeren (een pseudoniem voor het werkelijk bestaande Vilsteren, in Overijssel) de veranderingen in de relaties tussen grootgrondbezitters en pachters en de samenhang

⁶⁸ Idem, p39-40.

⁶⁹ F.M.L. Thompson. *English Landed Society in the Nineteenth Century*. (Londen, 1963) Voorwoord, vii.

⁷⁰ Idem.

⁷¹ Idem, p151-183.

⁷² Idem, p156 en 158. Thompson betoogt dat deze ontwikkelingen in de vroege negentiende eeuw in een breder maatschappelijk kader passen. Zo ziet hij een dergelijke professionalisering ook terug in de juridische en medische sector.

⁷³ Idem, p168.

hiervan met lokale en nationale ontwikkelingen.⁷⁴ Door middel van onder andere diepgaand archiefonderzoek en dito interviews beziet Verrips-Roukens de verschuivende machtsbalans tussen pachters, eigenaren en overheid, en schrijft deze – met behulp van de door socioloog Norbert Elias (1897-1990) opgeworpen noties aangaande beheersingsvormen tussen meerdere partijen – vooral toe aan democratiseringsprocessen in de tweede helft van de negentiende eeuw, en de daaraan te koppelen afnemende macht van grootgrondbezitters.⁷⁵

Eveneens met de focus op ‘slechts’ één landgoed, en van recenter datum, is de bundel *Middachten, Huis en Heerlijkheid*. Deze onder redactie van Tarq Hoekstra verschenen publicatie kiest een integrale benadering, daar een dergelijke landgoedstudie volgens de auteurs ‘niet zonder een bespreking van de directe en bredere omgeving ervan’ kan.⁷⁶ Zo passeren onder andere de middeleeuwse periode, de verbouwingen en het interieur en de tuinen de revue. Relevant voor ons onderzoek is het vijfde hoofdstuk, waarin auteur Vincent Paquay de ontwikkeling en exploitatie van het uitgestrekte grondbezit uiteenzet – iets wat naar zijn mening maar zelden aan de orde komt.⁷⁷ Paquay heeft speciale aandacht voor administratieve kaders, interne (bedrijfsverhoudingen) en de consequenties daarvan voor alle betrokken actoren.⁷⁸ De grotendeels op archiefonderzoek gebaseerde reconstructies van het grootgrondbezit in de achttiende eeuw resulteren in een schematisch model voor grondexploitatie, gebaseerd op nagelaten jaarboeken door opeenvolgende rentmeesters.⁷⁹ Het meeste door hem bekeken materiaal is echter achttiende-eeuws. De paragraaf over de negentiende eeuw krijgt derhalve invulling door het behandelen van bebossing en bosbouw, een voor die periode belangrijke activiteit op Middachten.⁸⁰

Een andere, meer omvattende benadering wordt gekozen door P.J. van Cruyningen. Zijn in 2005 verschenen werk getiteld *Landgoederen en Landschap in de Graafschap* combineert de beheerspolitiek van verschillende landeigenaren en landgoederen en schetst de invloed hiervan op het nabije en bredere omliggende landschap.⁸¹ De landgoedeigenaren in de Graafschap, betoogt van Cruyningen, streefden naar continuïteit in landschappelijke en economische zin, en het huidige landschap vormt dus een relict van de omgang van deze grootgrondbezitters met interne en externe invloeden op hun grondbezit.⁸² Het beheer van de landgoedeigenaren is volgens de auteur nog niet helder verwoord binnen de wetenschappelijke literatuur: ‘Hoewel er weinig onderzoek is gedaan naar het beheer van landgoederen en de effecten daarvan op landbouw en landschap, zijn daar wel krachtige uitspraken over gedaan’.⁸³ Van Cruyningen typeert de negentiende-eeuwse landjonkers uit de Graafschap als de natuurlijke leiders van een streek die in grote mate zijn huidige aanzicht en structuur heeft gekregen door hún handel en wandel.⁸⁴ Zij zijn daarin echter niet de enige geweest,

⁷⁴ K. Verrips-Roukens. *Over Heren en Boeren* ('s Gravenhage, 1982) p206.

⁷⁵ Idem, p195-199. Verrips-Roukens citeert hier veelvuldig het in 1971 van Elias' hand verschenen werk “*Wat is Sociologie?*” en uit 1974: “*Towards a theory of communities*”.

⁷⁶ T. Hoekstra (red.) *Middachten. Huis en Heerlijkheid* (Utrecht, 2002) p7.

⁷⁷ V. Paquay, ‘Landgoed Middachten, een terreinexploitatie in het verleden’, in: T. Hoekstra (red.) *Middachten. Huis en Heerlijkheid* (Utrecht, 2002) p105.

⁷⁸ Idem.

⁷⁹ Idem, p113.

⁸⁰ Idem, p123-126.

⁸¹ P.J. van Cruyningen. *Landgoederen en Landschap in de Graafschap* (Utrecht, 2005) 11. Zie ook: P.J. van Cruyningen, ‘Landgoederen, landbouw en landschap in de Noord-westelijke Achterhoek, 1825-1950’, in: M.A.W. Gerding, *Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte* (Groningen/Wageningen 2003) 86-109. De hierboven genoemde publicatie is een uitwerking van dit artikel.

⁸² Idem, p15.

⁸³ Idem.

⁸⁴ Idem, p129-130.

het is juist de wisselwerking tussen maatschappelijke ontwikkelingen, landgoedbezitters en hun grondpolitiek, met ook overige groepen zoals boeren en stedelijke grondbezitters, die tezamen het landschap van de Graafschap hebben gemaakt.⁸⁵

Tot slot rest mij hier een publicatie te noemen, die, net als ik voor ogen heb, de levensjaren van een hoofdpersoon als onderwerp en afbakening van studie heeft. Ter herdenking van het tweehonderdste geboortjaar van Carel baron van Heeckeren (1809-1875) verscheen van de hand van Aafke Brunt en Jan Haverkate het boek *Tussen twee Tijden. Twickel in de negentiende eeuw*. Aan de hand van het leven van Carel behandelen de auteurs voornamelijk de veelzijdige invloed die de baron als persoon heeft gehad op het landgoed Twickel. Hierbij baseren de auteurs zich voornamelijk op het huisarchief, in het bijzonder de bewaard gebleven persoonlijke correspondentie tussen Van Heeckeren met verscheidene (familie)leden binnen zijn persoonlijk netwerk.⁸⁶ Het boek is een totaalaanpak, waarin veel facetten uit het leven van de baron, zoals persoonlijke relaties, maar ook verbouwingen van huis en tuinen en het beheer van gronden en boerderijen aan de orde komen. De keuze, echter, om een notenapparaat weg te laten uit een publicatie die zó zeer stoelt op nieuw primair bronnenonderzoek biedt de vervolgonderzoeker helaas te weinig houvast.⁸⁷ Daarentegen krijgen de verhandeling over de markenverdelingen alsook nieuwe aankopen van gronden en boerderijen wel ruime aandacht.⁸⁸

1.5 Kennislacunes in het onderzoek naar Drentse havezaten

Het bovenstaande schreef ik als een korte inleiding op de Nederlandse geschiedschrijving omtrent buitenplaatsen, met speciale aandacht voor de Drentse havezaten en het beheer van buitenplaatsen in het algemeen. De geschiedschrijving van buitenplaatsen is zoals gebleken een interdisciplinair vakgebied, waarin auteurs van allerlei pluimage (historici, architectuur- en tuinhistorici, antropologen, historisch geografen) met verschillende invalshoeken hun licht over de buitenplaatsen als object van onderzoek doen schijnen. Waar het in de negentiende eeuw vooral schrijvers en schilders waren zijn die aandacht hadden voor de materie, verschoof die gedurende de twintigste eeuw naar een aanpak waarin bouwstijl en genealogie de hoofdmoot van het werden. Een doorbraak vormde de studie van Van der Wijck, wiens visie nog steeds leidend is binnen het vakgebied. De laatste decennia is er vanuit de wetenschap onder de invloed van sociologie en antropologie meer aandacht voor de eigenaren gekomen. Niet per definitie op genealogisch gebied, maar des te meer gericht op hun houding ten aanzien van buitenplaatsen alsook hun functioneren als bijzondere rurale elite.

De matig beschreven geschiedenis van de Drentse havezaten berust op een aantal overzichtswerken waarbinnen steevast bouwstijl en genealogie de nadruk krijgen. Monografieën over specifieke Drentse havezaten zijn er nauwelijks. Ook de rol van de eigenaren ten opzichte van hun buitenplaats vindt weinig inbedding in wetenschappelijke publicaties. Het functioneren van de Drentse elite in het provinciale politiek milieu is echter wel goed beschreven, al zal men ook in deze publicaties weinig terugvinden over de havezaten zelf anders dan de koppeling van eigenaar en huis in een specifieke periode.

Ten aanzien van het beheer van buitenplaatsen en het schrijven hierover in de wetenschappelijke literatuur zijn er slechts enkele publicaties te bespreken. Veelal gaat men hier in op relaties tussen eigenaren en pachters, of, voor de negentiende eeuw, de bosbouw en houtproductie. De dag-tot-dag

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ A. Brunt & J. Haverkate. *Tussen twee Tijden* (Zwolle, 2010) p240-241

⁸⁷ Idem, p240-243

⁸⁸ Zie voor deze paragrafen: Idem, p166-183.

beheerspraktijk blijkt aldus een lastig te omschrijven proces gelet op het hiervoor bewaard gebleven archiefmateriaal. Ook binnen dit facet van het vakgebied zijn er verschillen van invalshoek te ontdekken. Zo steunen sommige auteurs meer op financiële bronnen en schrijven anderen meer over sociale ontwikkelingen.

Bekijk ik nu dit historiografisch overzicht in het licht van mijn onderzoeksonderwerp dan is er op verschillende schaalniveaus sprake van kennislacunes. In het hier weergegeven overzicht worden deze van hogere naar lagere schaalniveaus weergegeven. Veel dat over onderzoek naar Oldengaerde gezegd kan worden geldt hier ook impliciet voor een groot gedeelte van de Drentse havezaten in het algemeen.

- Het onderzoek naar het beheer van buitenplaatsen kent in Nederland een bescheiden traditie. Specifiek onderzoek en regionale overzichtswerken aangaande dit onderwerp ontbreken. Dit maakt vergelijkingen tussen individuele buitenplaatsen of meerdere huizen in verschillende regio's op dit moment nog onmogelijk.
- Het onderzoek naar Drentse havezaten is sterk gefragmenteerd. Met uitzondering van enkele overzichtswerken ontbreekt het aan individuele dieptestudies aangaande specifieke havezaten, maar ook aan synthetiserende studies over de Drentse havezaten als regionaal verschijnsel.
- Een synthetiserende studie naar de houding van de Drentse elite ten opzichte van hun landgoederen of havezaten is er niet.
- Specifiek onderzoek naar Oldengaerde als landgoed is schaars. Waar het onderzoek aanwezig is behandelt dit vooral ontwikkelingen in de bouwstijl van het huis of de genealogie van de verschillende bewoners.
- Onderzoek naar het landgoedbeheer van een bepaalde eigenaar en de invloed hiervan op de ontwikkeling van een landgoed als economische eenheid ontbreekt voor de gehele provincie.
- Onderzoek naar de betekenis van een landgoed of havezate en de invloed hiervan op de eigenaar als persoon, het dorp als sociale omgeving of voor het landschap als fysieke eenheid ontbreekt.

Zonder pretentie van volledig te zijn biedt het bovenstaande overzicht inzicht in de kennislacunes bij het onderzoek naar Oldengaerde (en meerdere Drentse havezaten). Deze lacunes zijn in het volgende hoofdstuk gebruikt voor een onderzoeksopzet met bijbehorende probleemstelling, doelstelling en hoofd- en deelvragen.

Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet

2.1 Probleemstelling, doelstelling & vraagstelling

Op basis van de in het vorige hoofdstuk weergegeven kennislacunes heb ik een probleemstelling geformuleerd met bijbehorende doelstelling en daarop gebaseerde hoofd- en deelvragen. Het hoofdonderwerp van mijn onderzoek is het beheer van landgoed Oldengaerde bij Dwingeloo door Aalt Willem van Holthe. Een onderwerp als dit draagt op diverse manieren bij aan de geschiedschrijving van Drentse havezaten en de kennis van de Drentse geschiedenis in het algemeen. Niet alleen is het beheer van Oldengaerde een nog niet eerder verkend onderzoeksterrein, ook zal deze insteek een van de eerste specifieke studies betekenen naar de invloed van een eigenaar als persoon op een Drents landgoed als geheel.

De *probleemstelling* van mijn onderzoek luidt dan als volgt:

Hoe kan het landgoedbeheer van Oldengaerde door Aelt Willem van Holthe in de periode 1808-1854 worden getypeerd en welke interne en externe factoren zijn hierop van invloed geweest?

De *doelstellingen* verbonden met deze *probleemstelling* zijn:

1. Het maken van een bezitsreconstructie van landgoed Oldengaerde voor de periode 1808-1854.
2. Het inzichtelijk maken van de wijze waarop en met welk doel de bezittingen behorende bij landgoed Oldengaerde werden beheerd door Aalt Willem van Holthe alsmede de invloed hiervan op het fysieke en sociale landschap.
3. De reconstructie van Oldengaerde als economische eenheid in vroeg negentiende-eeuws Drenthe en de betekenis hiervan voor zowel landgoedeigenaar als het directe sociale- en fysiek-landschappelijke invloedsgebied van het landgoed
4. Het uitbreiden van de kennis omtrent voormalige havezaten in Drenthe alsook het landgoedbeheer in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Naar aanleiding van de *probleemstelling* en *doelstellingen* zijn de volgende hoofd- en deelvragen opgesteld, onderverdeeld in vier *onderzoeksthema's*:

Thema A Het bezit van het landgoed.

Hoofdvraag: **Wat zijn de eigendommen van landgoed Oldengaerde en Aalt Willem van Holthe in de periode 1808 - 1854?**

Deelvraag 1: *Welke ontwikkelingen aangaande het grondbezit vinden er in de onderzoeksperiode plaats en hoe is dit grondbezit opgebouwd?*

Deelvraag 2: *Welke rechten rusten er op het grondbezit en welke invloed straalt hier vanaf?*

Deelvraag 3: *Welke overige bezittingen behoren in de onderzoeksperiode bij landgoed Oldengaerde en wat is het belang hiervan?*

Thema B Het beheer van het landgoed.

Hoofdvraag: **Wat is de beheersstrategie van Aalt Willem van Holthe aangaande zijn bezittingen?**

Deelvraag 1: *Hoe beheerde Aalt Willem van Holthe zijn bezittingen en met welk(e) doel en strategie vond dit plaats?*

Deelvraag 2: *Wat was de verhouding van Aalt Willem van Holthe als landgoedeigenaar tot de gebruikers van en belanghebbenden bij zijn bezittingen en welke gevolgen heeft dit gehad?*

Thema C De economie van het landgoed.

Hoofdvraag: **Hoe functioneerde het landgoed als economische eenheid?**

Deelvraag 1: *Wat waren de belangrijkste inkomsten?*

Deelvraag 2: *Wat waren de belangrijkste uitgaven?*

Deelvraag 3: *Wat was de rol van Aalt Willem van Holthe in de economische exploitatie van landgoed Oldengaerde?*

Deelvraag 4: *Hoe succesvol was de landgoedexploitatie van Aalt Willem van Holthe?*

Thema D De betekenis van het landgoed.

Hoofdvraag: **Wat was de betekenis van landgoed Oldengaerde in de eerste helft van de negentiende eeuw?**

Deelvraag 1: *Wat was de betekenis van het landgoed voor eigenaar Aalt Willem van Holthe?*

Deelvraag 2: *Wat was de betekenis van het landgoed voor het sociale landschap van Dwingeloo in de eerste helft van de negentiende eeuw?*

Deelvraag 3: *Wat was de invloed van het landgoed voor het fysieke landschap van Dwingeloo?*

De verschillende onderzoeksthema's met bijbehorende hoofd- en deelvragen worden elk afzonderlijk en per hoofdstuk uitgewerkt. Dit gebeurt binnen de voor dit onderzoek opgestelde kaders van tijd en ruimte die in de volgende paragraaf worden toegelicht.

2.2 Onderzoeksafbakening: Thema, tijd & ruimte

Onderzoeken in het kader van de opleiding landschapsgeschiedenis kennen een traditie van scherpe afbakening in thema (themativering), ruimte (gebiedsafbakening) en periode in de tijd (periodisering). Hieronder formuleer ik de kaders op voor mijn studie aan de hand van deze drie pijlers. In algemene zin geldt dat genoemde grenzen hard zijn, al zal gedurende het onderzoek, daar waar nodig geacht, wellicht een stap over de grens van het thema, het gebied of de periode worden gezet. Dit neemt niet weg dat deze drie kaders sturend zijn voor mijn onderzoek.

Gebied: Landgoed Oldengaerde

Landgoed Oldengaerde is een Drentse havezate met bijbehorend grondbezit, gelegen in zuidwest Drenthe, even ten zuidwesten van de dorpskern van Dwingeloo. Anno 2016 is het landgoed deels in het bezit van de nog levende kinderen uit het huwelijk van mr. Johan Anton Willinge (1904-1991) en Ida Elisabeth Catharina Westra van Holthe (1906-1959), en grotendeels in het bezit van stichting Het Drents Landschap, dat een groot deel van het landgoed overnam met als doel dit economisch-toeristisch te exploiteren. Een dergelijke eigendomsoverdracht heeft in de voorgaande twee eeuwen niet plaatsgevonden op Oldengaerde. Het complex was dat sinds de aankoop van huis en toebehoren door Aalt Willem van Holthe in 1807 twee eeuwen langs slechts door vererving van eigenaar veranderd.

Het landgoed als gebiedseenheid binnen het onderzoek betekent echter nog niet per definitie een scherp afgebakend studiegebied. Veel wat dit aangaat is gelegen in de precieze begripsbepaling van *buitenplaatsen*, *landgoederen* en *havezaten*, waarop ik later terugkom. Voor nu volstaat het om het onderzoek gebiedstechnisch af te bakenen als zijnde het landgoed Oldengaerde, 'met alles erop en eraan'. Aangezien er, zoals we nog zullen zien, ook sprake is van interprovinciaal en -nationaal bezit, dient hier wel een nuance te worden aangebracht. De voornaamste focus wat betreft de gebiedsafbakening verschilt feitelijk per onderzoeksthema, maar zal grotendeels liggen op het al dan niet aaneengesloten Drentse grondbezit in de directe omgeving van zowel het huis Oldengaerde als het dorp Dwingeloo.

Thema: Landgoedbeheer en -exploitatie

Het beheer van het landgoedbezit van Oldengaerde plus de exploitatie van deze gronden en andere eigendommen vormen de thematiek van het onderzoek. De financiële grondslag hiervan én de rol van Aalt Willem van Holthe te midden van dit alles zijn daarbij onmisbaar. Het beheer van landgoederen en buitenplaatsen is, zoals reeds bleek, een niet vaak gekozen invalshoek binnen het brede scala aan buitenplaatsenonderzoek. Ook op Oldengaerde is een dergelijk onderzoek naar huis en persoon nog niet eerder uitgevoerd. Van Holthe verschijnt voornamelijk in de literatuur vanwege zijn functies als burgemeester van Dwingeloo, Rijksontvanger der directe belastingen in Drenthe (assessor), lid van de Provinciale Staten én vanwege de oprichting van een houthandel en de hieraan te koppelen houtzaagmolens te Assen en de bijbehorende handel in eikenschors. Het is niet ondenkbaar dat Van Holthe door dit grote aantal functies invloed heeft uitgeoefend op het beheer van Oldengaerde. Echter, de insteek van dit onderzoek verkiest Van Holthe te onderzoeken vanwege zijn bezit van het landgoed. De *dramatis persona* is dus Van Holthe als landgoedeigenaar.

Periode: De vroege negentiende eeuw

De periodisering van de studie laat zich in algemene zin leiden door de levensjaren van Aalt Willem van Holthe, geboren op 23 oktober 1780 op landgoed Rheebruggen en overleden op 17 januari 1854 op landgoed Oldengaerde. Op basis van het door hem uitgevoerde beheer op het landgoed kán de

start van de periode worden verschoven naar 1808, het jaar waarin Van Holthe Oldengaerde betreft. Gezien de aard van het onderhavige onderzoek zal, echter, tóch het jaartal 1780 als startpunt worden gemarkeerd. Door deze ‘geschiedkundige aanloop’ kan meer inzicht worden verschaft in de status van landgoed Oldengaerde in de korte periode tussen de geboorte van Van Holthe en zijn aankoop. Zo komen de sociale en economische positie van de jonge Aalt Willem alsook de maatschappelijke ontwikkelingen in beeld, die zich in het Drenthe van deze periode afspeelden.

2.3 Theoretisch kader: begripsbepaling & theorievorming

Vooralsnog hebben we telkens gesproken over buitenplaatsen, landgoederen en havezaten, en deze termen afwisselend gebruikt. Drie begrippen die in zekere zin deels dezelfde lading dekken, maar toch ook kunnen verschillen in betekenis en gebruik. Ook de geschiedschrijving van deze begrippen hanteert meerdere definities. Dat heeft geresulteerd in overlappende definities van feitelijk dezelfde materie. In deze paragraaf bespreken en definieer ik de belangrijkste begrippen uit de probleemstelling, doelstelling en vraagstelling en stel ik deze vast voor het vervolg. Daarnaast komen de theorieën aan bod, die vandaag de dag leidend zijn bij deze begrippen, om zo een theoretisch kader te ontwerpen waarbinnen mijn onderzoek geplaatst kan worden.

Begripsbepaling: Havezaten, buitenplaatsen & landgoederen

Een havezate is een buitenplaats, maar niet elke buitenplaats is een havezate en ook niet elk landgoed heeft (nog) een buitenplaats of havezate. Een zin als deze vraagt om verduidelijking van de daarin gebruikte termen. In de eerste plaats is Oldengaerde een havezate. Deze benaming voor een herenhuis of riddermatig huis is halverwege de zestiende eeuw vanuit Overijssel in Drenthe ingevoerd en wordt ook alleen in deze provincies teruggevonden.⁸⁹ ‘Have’ staat voor hof en ‘zate’ voor zitten. De oorsprong van dit begrip is te herleiden naar een vrijstelling van de landsheerlijke schatting, waarbij (een gedeelte van) de grond behorend bij een bepaald huis niet meer aan belasting onderhevig was. Niet veel later wordt het bezit van een havezate een voorwaarde voor de verschrijving van een persoon in de Drentse Ridderschap, náást de verplichting om daar te wonen en het bewijs dat men van adel was. Deze in 1622 ingevoerde regels resulteren in 1646 in een lijst van erkende havezaten, waarop ook Oldengaerde is verschreven.⁹⁰ Bij het opheffen van de Ridderschap in 1795 verdwijnen veel van aan havezaten verbonden privileges en sindsdien is de benaming slechts een regionale aanduiding voor een aanzienlijk huis waar ooit die privileges aan verbonden waren. Dit is ook hoe ik het vervolg van mijn onderzoek de term zal gebruiken.

Is Oldengaerde dan ook een buitenplaats? Van der Wijck typeerde, in navolging van Ter Kuile en Van Luttervelt, zijn visie op de buitenplaats als onderzoeksonderwerp als eenheid van huis, tuin en park. Deze ensemblebenadering is sindsdien leidend binnen het onderzoek, maar is in zekere zin generaliserend en vatbaar voor ruis. Zo is een adellijk Gelders landhuis evenzo een buitenplaats als dat een zeventiende-eeuws regentenbuiten langs de Vecht dat is. Kuiper en Van der Laarse brengen echter distinctie tussen deze termen, waarbij de functie het verschil maakt. Buitenplaatsen hebben als hoofdfunctie ‘wonen buiten de stad’ terwijl landgoederen de eigenaar vooral van inkomsten moeten voorzien, aldus de auteurs.⁹¹ Dit verschil heeft ook een geografische component, waarbij landgoederen in de regel ‘landelijker’ zijn dan buitenplaatsen, die doorgaans ondanks hun functie als buitenverblijf veel dichterbij de stad liggen. Met het oog op de periode van mijn onderzoek en mijn

⁸⁹ Andere provincies kennen ook hun eigen woordgebruik voor herenhuisen en buitenplaatsen, zoals Friese *staetes* of Groninger *borgen*.

⁹⁰ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel) p24-25.

⁹¹ Kuiper & Van der Laarse. *Beelden van de Buitenplaats*. (Hilversum, 2012) p12-13.

economische insteek neem ik de definitie van Kuiper en Van der Laarse over en dus staat in het vervolg van dit onderzoek een landgoed voor ‘een tot een visuele eenheid samengevoegd grootgrondbezit, bestaande uit landbouwgrond of bossen (of beide), dat de eigenaar ervan inkomsten moet opleveren’.⁹² De nadruk ligt hierbij vooral op het grootgrondbezit en het opleveren van inkomsten. In hoeverre er op Oldengaerde tevens sprake was van een ‘visuele eenheid’ zal nog moeten blijken.

Begripsbepaling: Grondbezit, beheer & exploitatie

Het grondbezit van Aalt Willem van Holthe, het beheer van de gronden en de exploitatie daarvan vormen de kern van het onderzoek. Grondbezit beschouwen we als die gronden waarvan Van Holthe de administratief aanwijsbare eigenaar is. Wie de grondgebruiker is, hoe de grond gebruikt wordt en met welk doeleinde dit plaatsvindt, vormen secundaire factoren ten opzichte van bezit. Het gaat dus vooral om Van Holthe als eigenaar, bezitter.

Het beheer en de exploitatie zijn gevolgen van het bezit en ook hier ligt de focus van het onderzoek voornamelijk bij Van Holthe. Volgens Van Dale is *beheer* of *beheren* ‘bestuur, bewindvoering, met name administratie van een zaak’ en daaraan gekoppeld het ‘als verantwoordelijke zorg dragen voor’. Daarnaast staat exploitatie of exploiteren voor ‘drijven, runnen om er winst mee te maken’.⁹³ We volgen Van Dale met de bovenstaande definities voor het vervolg van dit onderzoek.

Begripsbepaling: Sociaal landschap versus fysiek landschap

Rest mij tot slot nog een nadere definiering van het sociale landschap en het fysieke landschap te geven. De formulering van deze termen in de betreffende deelvragen suggereren een zekere mate van verandering. Het sociale landschap vormt het maatschappelijk wel en wee van Dwingeloo als dorp in de eerste helft van de negentiende eeuw, de aanwezige krachtvelden alsook de gevolgen die hieruit zijn af te leiden. De invloed die Van Holthe als persoon heeft gehad op de lokale maatschappij vanuit zijn rol als burgemeester en bewoner van Oldengaerde, dat is wat ik met het sociale landschap van Dwingeloo bedoel.

Ook ten aanzien van het fysieke landschap wordt verandering gesuggereerd. Onder het fysieke landschap versta ik het landschap zoals dat natuurlijk is ontstaan en vervolgens door de mens is vormgegeven. Vooral de mens zorgt voor landschappelijke verandering en hierdoor is het fysieke landschap dagelijks aan verandering onderhevig. Het is deze verandering door de tijd die de achterliggende gedachte van het begrip vormt, en het menselijk handelen wat de oorzaak is. Van Holthe is hier dus belangrijk als beheerder en exploitant van Oldengaerde en ik neem voorlopig aan dat zijn vorm van landgoedbeheer in enige mate veranderingen heeft veroorzaakt binnen het fysieke landschap.

Theorievorming: Aalt Willem van Holthe als notabele

Met Aalt Willem als *dramatis persona* en onderzoeksvragen die zijn invloed beantwoord willen zien is een kernschets van zijn maatschappelijke status onontbeerlijk. Zijn bezit van Oldengaerde veronderstelt een bepaalde maatschappelijke welgesteldheid, al is zijn positie in negentiende-eeuws Drenthe niet eenvoudig te duiden.

Theorieën over de ontwikkeling van de landelijke adel in de negentiende eeuw baseren zich vaak op

⁹² Idem, 12.

⁹³ www.vandale.nl, zoektermen ‘beheer’, ‘beheren’, ‘exploitatie’ en ‘exploiteren’. Site geraadpleegd op 12 juli 2016

drie ijkpunten in die periode, waarbij de macht van adel zou zijn verminderd: het begin van de Bataafse Tijd in 1795, het benoemen van nieuwe adel door Koning Willem I in 1814 en de invoering van Thorbecke's grondwet in 1848. In de Bataafse Tijd verdwenen de aan havezate gebonden rechten en kwamen er scheuren in de hegemonie van de oude adel. Zo verloren zij de aan hun havezaten gebonden rechten. Als Feenstra betoogt dat de Drentse adel tijdens de Republiek in economisch opzicht eigenlijk louter teert op grondbezit veronderstelt dit dus een oudadellijke machts crisis in de jaren na 1795.⁹⁴ Niet langer lag het provinciaal en lokaal gezag bij hen die dat via geboorte verkregen. Prakke, en in navolging vooral Buning, betogen beide in hun onderzoek dat de feitelijke macht van de Drentse heren (het herenbolwerk) in de periode tot aan het ontstaan van het Koninkrijk – ondanks het opheffen van de Ridderschap en de samensmelting met Overijssel (Departement Wester-Eems) – slechts weinig verminderd. De bestuursorganen bestaan ook dan weer grotendeels uit dezelfde (oude) familienamen als vóór 1795.

Het officiële herstel van de Drentse Ridderschap als Koning Willem I in 1814 dit instituut herstelt en daarnaast een groot aantal personen in de adelstand verheft, inlijft of verhoogt.⁹⁵ Deze Koninklijke adelspolitiek – met als doel de soevereine vorst ook lokale en regionale invloed te verschaffen – creëert een nieuwe machtsbalans onder de Drentse adel, die niet meer louter uit oude Ridderschapsleden bestaat maar ook is aangevuld met enkele sympathisanten van de Bataafse Revolutie alsook volstrecte nieuwelingen. Dit nieuwe amalgaam binnen de nationale en provinciale bovenlagen wordt vandaag de dag ook wel omschreven als een notabelenelite. Deze top-down geconstrueerde nieuwe maatschappelijk bovenlaag bestond uit zij die door geboorte, vermogen, uitstekende bekwaamheden en huidige of vroegere ambtsbetrekkingen aanzien hadden verkregen.⁹⁶ Nu geboorte van minder belang was en geld en verdiensten steeds meer betekenden werd de mogelijkheid gecreëerd om van lagere sociale klassen omhoog te groeien tot notabelen, een proces wat vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn doorgang vindt.⁹⁷ De machtspositie van de adel en notabelen verdwijnt in 1848. Met het invoeren van de grondwet verdwenen hun constitutionele standsprivileges en was hun macht niet meer vanzelfsprekend.⁹⁸

Bovenstaande paragraaf schets in een notendop de ontwikkeling die de nationale en provinciale maatschappelijke bovenlagen in de eerste helft van de negentiende eeuw doormaakten; van val naar herstel naar verval. Een belangrijke vraag voor ons onderzoek ten aanzien van deze ontwikkeling lijkt dan ook te zijn: 'Waar moet Aalt Willem van Holthe binnen deze ontwikkelingen worden geplaatst?'. Zijn geboorte in een oud Drents adelsgeslacht en zijn verhoging tot jonkheer door Koning Willem I maken dat hij onmiskenbaar onder invloed van deze ontwikkelingen zijn geweest. In welke mate dit van toepassing is op zijn beheer van Oldengaerde zal later worden besproken.

2.4 Onderzoeksmethoden

Het karakter van dit onderzoek wordt grotendeels bepaald door de gebruikte bronnen – waarover later meer – en de gehanteerde methodiek waarmee deze bronnen zijn gebruikt. Het simpele feit dat nog niet eerder op een dergelijke wijze een diepgravend onderzoek is gedaan naar een Drentse havezate in een specifieke periode maakt dat er (nog) geen sprake is van een *best practice* methodiek, die zonder slag of stoot kan worden overgenomen naar het huidige onderzoek. Mijn onderzoek is dan ook vertrokken vanuit de filosofie om dat wat bekend is, aan te vullen met dat

⁹⁴ H. Feenstra. *Drentse Edelen tijdens de Republiek*. (Ruinen, 1985) p39-40.

⁹⁵ Zie voor inlijving, verheffing en verhoging J. Moes. *Onder Aristocraten*. (Hilversum, 2015) 43.

⁹⁶ Kuiper & Van der Laarse. *Beelden van de Buitenplaats*. 16.

⁹⁷ Van der Laarse. *A Nation of Notables*. 33

⁹⁸ J. Moes, *Onder Aristocraten*. 49.

wat nog niet onderzocht is. Dus bestaat de methodiek van dit onderzoek voor het overgrote gedeelte uit literatuuronderzoek aangevuld met primair bronnenonderzoek, waarbij het zwaartepunt ligt op laatstgenoemde. In de eerste plaats is waar mogelijk alle bekende literatuur over Oldengaerde en Aalt Willem van Holthe bestudeerd. Ter verbreding en verdere inkadering van het onderwerp is in aanvulling op de specifieke literatuur ook uitgeweken naar meer algemene (secundaire) literatuur, voornamelijk aangaande de sociale, economische en staatkundige ontwikkelingen van Drenthe in de eerste helft van de negentiende eeuw. Juist bij een onderzoek naar adel en notabel en hun positie in de maatschappelijke ontwikkelingen van die tijd zijn dergelijke maatschappelijke studies onmisbaar. Het vernieuwende aspect van dit onderzoek wordt dan ook niet per definitie gevonden in de gehanteerde methode. De tweeslag literatuuronderzoek en archiefonderzoek is binnen de geschiedenis immers vaak gehanteerd en beproefd. Het zijn juist de onderzochte bronnen die het vernieuwende aspect van dit onderzoek vormen, simpelweg vanwege het feit dat een groot gedeelte van het primaire bronnenmateriaal voor deze periode nog niet eerder op een systematische manier onderzocht is. We bespreken daarom vervolgens de belangrijkste primaire bronnen, hun voordelen en beperkingen en hun rol in het onderzoek.

2.5 Het primaire bronnenmateriaal

Het huisarchief

Verreweg de belangrijkste bron, of verzameling bronnen, is het huisarchief van Oldengaerde, aanwezig bij het Drents Archief in Assen onder toegangsnummer 0403. Deze in 1974 overgedragen collectie is opgebouwd als familiearchief. De afzonderlijke stukken zijn hoofdzakelijk gecategoriseerd binnen 'stukken van persoonlijke aard' en 'stukken van zakelijke aard'.⁹⁹ De stukken van persoonlijke aard betreffen voornamelijk overleveringen van de geslachten Van Holthe en Westra van Holthe en enkele aanverwante geslachten. De zakelijke stukken bevatten grotendeels documenten van de handel van (Westra) Van Holthe en archieven over onroerende goederen en rechten, die geografisch zijn gerangschikt. In deze laatste categorie bevindt zich dan ook het oudste gedeelte van het archief, deels uit de late zeventiende en vroege achttiende eeuw.

De belangrijkste onderdelen van het huisarchief voor dit onderzoek zijn de persoonlijke en zakelijke stukken van Aalt Willem van Holthe. Tot de zeer belangrijke persoonlijke stukken behoren zijn register van uitgaven en diverse nota's en aantekeningen aangaande financiële zaken. Deze zijn door Van Holthe zelf bijgehouden en bieden in potentie een goed inzicht in zijn financiële positie. Voor de zakelijke stukken zijn de archieven over de houthandel in de tijd dat Aalt Willem aan het hoofd hiervan stond het meeste van belang. Dit gedeelte is opgebouwd aan de hand van organisatie, boekhouding en geschillen. Ook hierin vormt het financiële aspect de belangrijkste schakel. Zo zijn voor de houthandel diverse registers van afleveringen van hout opgenomen, alsook registers van ontvangsten, uitgaven en diverse debiteurenregisters. Het archief van de houthandel geeft dan ook inzicht in de opbouw, werking en financiën van het door Aalt Willem gerunde bedrijf.

Onmisbaar zijn ook de stukken binnen het archief aangaande onroerende goederen en rechten. Eén hiervan springt eruit, te weten de aankoopakte van Oldengaerde door Van Holthe. Deze bron omschrijft het grondbezit van Oldengaerde ten tijden van de bewuste aankoop. Het manco hierbij is dat bij het opmaken van de akte louter gebruik is gemaakt van veldnamen, niet ongewoon in het pre-kadastrale tijdperk.

⁹⁹ Inventaris huisarchief Oldengaerde. Zie www.drentsarchief.nl, zoektermen '0403' of 'Huisarchief Oldengaerde'.

In algemene zin vormen de bronnen in het huisarchief de meest waardevolle collectie voor mijn onderzoek. Toch heeft ook deze collectie zijn beperkingen. Zo is er bijzonder weinig bronnenmateriaal wat dateert van vóór 1820. Dit geldt ook voor het persoonlijke bronnenmateriaal Los van Aalt Willems paspoort datert bronnen persoonlijke karakter – zoals de kleine verzameling egodocumenten en ontvangen brieven – bijna allemaal van na 1820, vaak zelfs na 1830.

De verzameling stukken over de houthandel kent tevens zijn beperkingen. Ook hier is weinig bronnenmateriaal van vóór 1820 aanwezig. Na 1820 is meer materiaal bewaard gebleven, maar niet geheel consequent. Zo zijn er registers van ontvangsten en uitgaven, maar beperken deze zich vaak tot slechts enkele opvolgende jaren. Ditzelfde geldt voor de registers van afgeleverde houtwaren en de debiteurenregisters. Deze zijn sterk gefragmenteerd en omvatten evenals de registers van ontvangsten en uitgaven slechts enkele series van elkaar opvolgende jaren, voornamelijk in de decennia 1820 en 1830. Het is hierdoor nagenoeg onmogelijk om een gedetailleerde lange termijn reconstructie van de ontwikkeling van de handel van Van Holthe te maken. Een aanvullende beperking hierop vormt door Van Holthes manier van administreren. Zo is er niet echt sprake van een grootboek, waarin inkomsten en uitgaven voor elk jaar afzonderlijk geordend zijn, maar lopen registers vaak over meerdere jaren. Vooral in de debiteurenregisters worden soms rekeningen geëffend die dateren van (meerdere) jaren daarvoor.

Ondanks de beperkingen zijn genoemde registers weldegelijk bruikbaar voor mijn onderzoek. De enkele elkaar opvolgende jaren bieden ruimte voor een beperkte reconstructie. Ook bieden de registers een helder inzicht in het klantenbestand van Van Holthe. Daarnaast is niet ongewoonlijk weergegeven met welke schipper een bepaalde vracht is verscheept. Op deze manier levert de in eerste instantie rommelig ogende administratie van Van Holthe soms onbedoeld relevante aanvullende informatie.

Kadaster 1832 en andere fiscale bronnen

De kadastrale administratie vormt naast het huisarchief een zeer belangrijke bron voor mijn onderzoek. Het kadaster is een overblijfsel en een gevolg van de inlijving van Nederland in het Franse Keizerrijk (1810-1813) en had een tweeledig doel: het leveren van een grondslag voor de heffing van grondbelasting en het bieden van een juridisch kader voor onroerende goederen.¹⁰⁰ Juist deze nationale aanpak en de nauwkeurigheid van de systematiek waarmee dit heeft plaatsgevonden maken het kadaster tot een uitermate geschikte bron voor historische onderzoek, zowel negentiende-eeuws als vroeger of later georiënteerd.

In mijn onderzoek is zowel gebruik gemaakt van de originele kadastrale stukken als van een nieuwe gedigitaliseerde variant. De laatste is voor Drenthe sinds juni 2016 beschikbaar in de vorm van HISGIS, het grote digitaliseringsproject voor de kadastrale informatie, uitgevoerd door de Fryske Akademie. Deze variant bevat digitale kaarten (scans van de originele minuutplannen) en achterliggende eigendomsinformatie van de op de kaarten weergegeven percelen (Onderwijzende Aanliggende Tafels, OAT's), die gezamenlijk toegankelijk zijn door het gebruik van een Geografisch Informatie Systeem (GIS), in dit geval Esri's ArcMap 10.3. In aanvulling op de digitale variant – die slechts ingaat op de situatie omstreeks 1832 – heb ik ook gebruik gemaakt van het archief van het Kadaster. Met de Kadaster Archiefviewer kan de ontwikkeling van een bepaald perceel door de tijd gevolgd worden, zoals eigendomsoverdrachten, samenvoegingen, splitsingen enzovoort.¹⁰¹

¹⁰⁰ P. Brood e.a. (red.), *Kadastrale Atlas van Drenthe. Deel IX Dwingeloo* (Assen, 1989) p9.

¹⁰¹ www.kadaster.nl, Kadaster Archiefviewer.

Voornamelijk voor de reconstructie van het grondbezit in de periode 1832-1854 is deze bron van waarde gebleken.

Hoewel het kadaster bekend staat als een relatief zéér betrouwbaar – in het bijzonder vanwege de systematiek en de nationale schaal – kent ook deze bron zijn beperkingen. Zo wordt er nagenoeg altijd gerefereerd naar ‘1832’, het jaar waarin de nieuwe administratie op 1 oktober werd ingevoerd, maar zijn veel werkzaamheden hiertoe vaak al enkele jaren eerder uitgevoerd. In Dwingeloo is in 1825 gestart met de kadastrale werkzaamheden, wanneer Aalt Willem in zijn functie als burgemeester de aangewezen landmeter assisteert bij het bepalen van de grens van de gemeente. 1832 is dus geen harde grens. Dit is goed te illustreren aan de hand van twee havezaten die Aalt Willem van Holthe in bezit heeft gehad, namelijk Batinge en Rheebruggen. Hoewel inmiddels duidelijk is dat beide havezaten in 1832 niet meer als zodanig bestonden – hierover later meer – zijn beide complexen nog wel ingetekend en genoteerd in zowel de minuutplans als de OAT’s. In aanvulling hierop kent de digitale variant van het kadaster ook zijn beperkingen, met name wanneer er gerekend moet worden met oppervlaktes. De invoering van het metrieke stelsel in het napoleontische tijdperk is binnen de kadastrale administratie volledig overgenomen. Dit resulteert in het enorme voordeel dat bunders, roeden en aren, ondanks hun afwijkende naamgeving, een op een zijn om te rekenen naar hectaren. Wanneer een bepaald perceel echter wordt doorkruist – door bijvoorbeeld een weg of sloot – betekent dit dat in het digitale kadaster sprake is van een zogeheten dubbeling. Het genoemde perceel komt dan twee maal voor, met ook twee maal de totale grootte. Wanneer men gaat rekening met digitale kadastrale gegevens is het verwijderen van dergelijke dubbelingen cruciaal.

Naast het kadaster is er op fiscaal gebied ook gebruik gemaakt van de Lijsten van Hoogstaangeslagenen. Deze lijsten zijn vanaf 1850 jaarlijks uitgegeven en de hierop weergegeven personen zijn verkiesbaar voor de Eerste Kamer. Op basis van drie criteria wordt de totale aanslag van opgemaakt: grondbelasting, personele belasting en het patentbelasting. Van deze drie is grondbelasting de zwaarwegendste. Een plek op de lijst is dus nagenoeg altijd resultaat van een aanzienlijk grondbezit, hoewel dit niet per definitie het geval hoeft te zijn. Zo werden aandelen omstreeks 1850 nog niet op eenzelfde manier belast, waardoor de theoretische kans bestaat dat een niet op de lijst weergegeven persoon vele malen rijker is geweest dan de nummer één van de lijst.

Tenslotte is er op fiscaal gebied ook gebruik gemaakt van losse notariële akten. De in 1811 opgetuigde notariële administratie vormt een waardevolle toevoeging binnen het bronnenbestand van mijn onderzoek, in het bijzonder de losse akten met betrekking tot de verkoop en aankoop van huizen alsook die met geboortes en overlijden van personen. Voorbeelden hiervan zijn de aankoopaktes van Oldengaerde en Batinge, hoewel de eerste van vóór 1811 dateert. Het voordeel van dergelijke aktes is dat ze zeer nauwkeurig omschrijven wat wordt verkocht en wie de onderhandelende partijen zijn. Dit voordeel heeft echter ook een nadeel. Juist vanwege het specifieke karakter van een notariële aktes is het vormen van een beeld over meerdere jaren een zeer tijdrovende bezigheid.

Overige archieven

Hoewel bovenstaande bronnen zeer belangrijk zijn geweest voor mijn onderzoek ben ik aanvulling hierop uitgeweken naar enkele andere archieven. In de eerste plaats betreft dit het gemeentearchief van voormalige gemeente Dwingeloo, aanwezig op het gemeentehuis van de Gemeente Westerveld in Diever. De hier geraadpleegde stukken bestaan uit de gemeentelijke administratie waarin Aalt Willem naar voren komt als burgemeester. Hier heb ik gebruik gemaakt van de gemeentelijke correspondentie (in- en uitgaande stukken), de notulen van de raadsvergaderingen en diverse

bevolkingsregisters. Met name de notulen van de vergaderingen zijn hierin waardevol gebleken, aangezien deze niet ongewoonlijk persoonlijke meningen en opvattingen van raadsleden door laten schemeren.

Tevens heb ik kerkelijke archieven van de hervormde gemeente van Dwingeloo onderzocht. Hierin komt Aalt Willem naar voren in zijn functie als erfcollator. Dit archief is van waarde gebleken in het onderzoek naar het functioneren van Van Holthe als erfcollator, het conflict wat hij heeft gehad met een door hem aangestelde dominee alsook de verhouding die hij had met de plaatselijke kerkenraad en de plaatselijke afgescheiden gemeente.

Zeer inzichtelijk is ook het gebruik van de Oude Staten Archieven – beter bekend als OSA – gebleken. De hierin voorkomende stukken behandelen vaak provinciale aangelegenheden, en Van Holthe komt hierin naar voren als Statenlid en burgemeester. Wat betreft laatstgenoemde functie zijn binnen de Oude Staten Archieven enkele beoordelingen van zijn functioneren opgenomen. Het voordeel van deze bronnen is dat hierin de mening van een hogergeplaatste tijdgenoot over Van Holthe naar voren komt, iets wat in potentie gewichtiger is dan de mening over zijn functioneren door bijvoorbeeld de plaatselijke bevolking van Dwingeloo. Het nadeel van de bron is hieraan verbonden. Dergelijke beoordelingen vonden plaats binnen een bepaalde structuur, waardoor herhalingen voorkomen bij beoordelingen van verschillende burgemeesters.

Tenslotte heb ik ook het huisarchief van Huis Den Berg in Dalfts en geraadpleegd. Dit familiearchief van de Van Dedems, Geertruid Agnes' familie, is aanwezig in het Historisch Centrum Overijssel (HCO) in Zwolle onder toegangsnummer 1447.1. Opvallend is dat in dit archief meer egodocumenten (in de vorm van brieven) van Aalt Willem aanwezig zijn dan in het huisarchief van Oldengaerde. Dit is gevolg van de correspondentie die Van Holthe en zijn vrouw er op nahielden met Godert Willem van Dedem, een van Geertruid Agnes' broers. Het nadeel, en tegelijkertijd het voordeel van deze brieven is dat ze vaak alledaagse zaken behandelen. Enerzijds beperkt dit een structurele reconstructie van de relatie tussen de beide kampen, anderzijds biedt het veel informatie van de dingen die speelden, en de positie van de personen daarin. Voor het reconstrueren van de dagelijkse gang van zaken op Oldengaerde zijn dergelijke brieven zeer waardevol gebleken.

Hoewel ik in het voorgaande de belangrijkste bronnen(groepen) voor dit onderzoek genoemd heb is ter aanvulling gebruikt gemaakt van literatuur, of van enkele andere losse archiefstukken. Het bovenstaande is dan ook geen algeheel overzicht. Hiervoor wordt doorverwezen naar het Bronnenoverzicht, waarin alle gebruikte bronnen systematisch zijn weergegeven.

Hoofdstuk 3 Aalt Willem van Holthe, Oldengaerde & het Drentse Landschap een kenschets

Alvorens ik overga tot de uitwerking van de drie in hoofdstuk 2 genoemde thema's van onderzoek is het zaak het historische kader te schetsen tot aan het momentum van de aankoop van Oldengaerde door Aalt Willem van Holthe. Zonder deze nadere contextualisering zou al het hiernavolgende slechts als losse informatie in de tijdspanne der eeuwen hangen. Daarom schets ik in dit korte hoofdstuk allereerst – voornamelijk op basis van literatuurstudie – de jeugdige jaren van Aalt Willem inclusief een kenschets van zijn werkzame leven. Vervolgens komt het vizier op havezate Oldengaerde te liggen, inclusief de daarbij behorende bewoners en de belangrijkste veranderingen in hun leven en hun wapenfeiten door de jaren heen. Tot slot zie ik op eenzelfde manier het Drentse landschap, tegen de achtergrond van de reeds geïntroduceerde tweedeling tussen het *fysieke* en *sociale landschap*. Lettend daarbij zowel op het regionale kader van de provincie Drenthe als op het lokale aspect van de dorpsomgeving van Dwingeloo.

3.1 Profiel: Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde

Vandaag de dag lijkt de mate waarin afkomst bepalend is voor toekomstig persoonlijk succes te zijn gedaald tot een niveau dat binnen de Nederlandse geschiedenis waarschijnlijk nog nooit zo laag is geweest. Democratiseringsprocessen, gelijkheidsidealen en de toegenomen individualisering van de maatschappij zijn factoren die hieraan hebben bijgedragen. Wil men slagen in het leven, dan is het feitelijk niet zo belangrijk meer wie jouw ouders zijn of waren, maar gaat het meer om inzet en persoonlijke ontwikkeling. 'Eigen verantwoordelijkheid' is daarvoor de grondslag geworden. In de loop der eeuwen hebben het humanisme in de veertiende vijftiende eeuw – met haar focus op het individu – en de opkomende revolutiegeest in de late achttiende en vroege negentiende eeuw hier onmiskenbaar invloed op hebben uitgeoefend. Dit alles neemt niet weg dat het principe van afkomst ook in de vroege negentiende eeuw nog zeer belangrijk en actueel was.

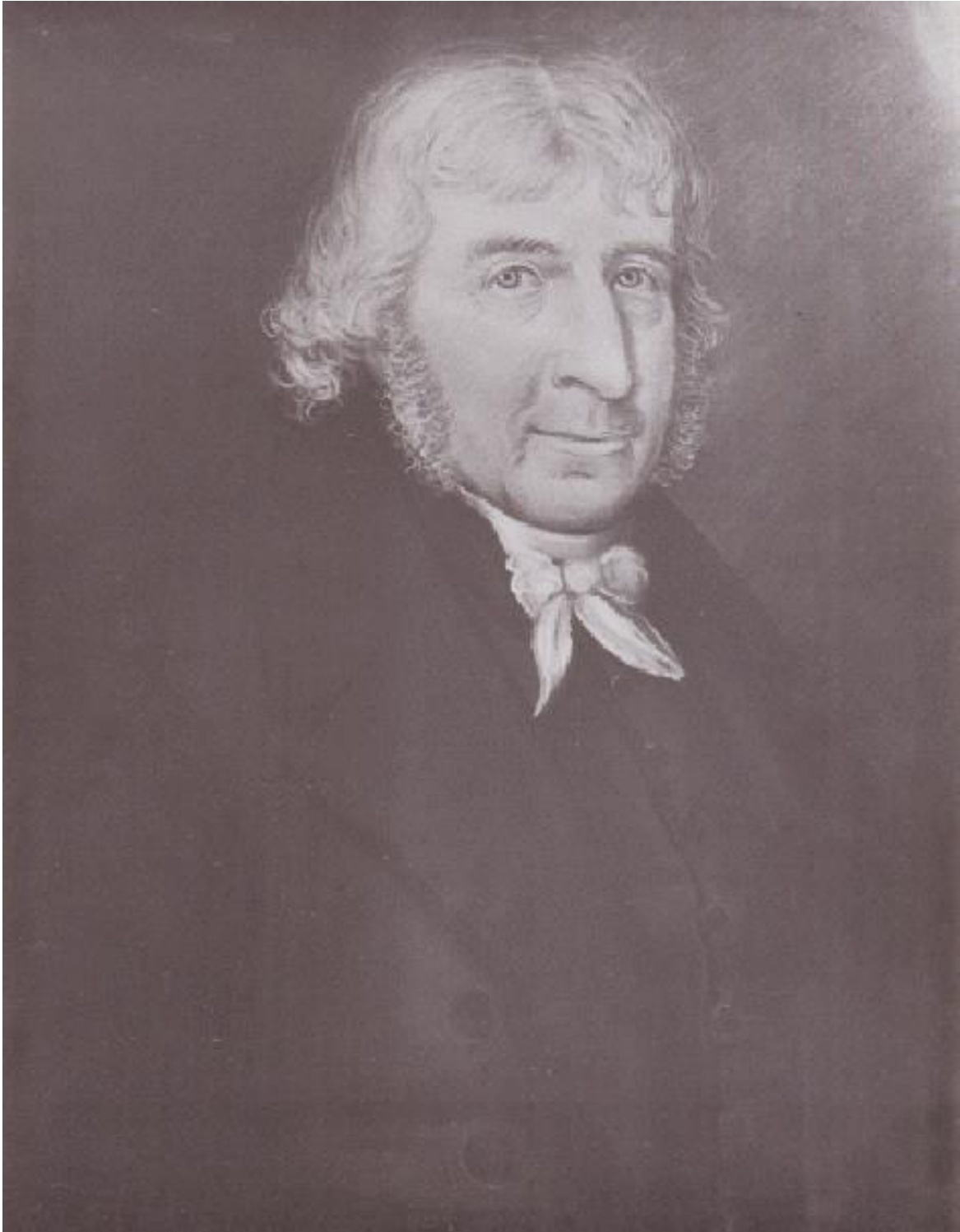
Dat geld en goed hier onlosmakelijk mee verbonden zijn gelet op de (besturende) bovenlagen van de maatschappij kan eigenlijk niemand verbazen. En zo was ook de situatie in Drenthe. Wilde men zich omstreeks 1600 laten verschrijven in de pas opgerichte Ridderschap van Drenthe, dan moest men allereerst in het bezit zijn van een van de achttien havezaten die daar toegang toe verschaften, om vervolgens zowel van vaders- als moederszijde 'edele' of 'riddermatige' afkomst te overleggen.¹⁰² Ruim twee eeuwen later lijkt daar – met wat Moes het 'actieve nobilitatiebeleid' van Koning Willem I noemt – eigenlijk niet bijster veel in veranderd te zijn.¹⁰³ De pas gekroonde soevereine Vorst herstelt in 1814 de regionale Ridderschappen die met de omwenteling van 1795 door de revolutionaire patriotten teniet waren gedaan, en erkent, verheft of lijft in, zij die vanaf die moment de 'nieuwe adel' zullen vormen. Dit is een amalgaam van oude adel (pre-1600), riddermatige adel (de verschrevenen in de Ridderschappen) en een aantal nieuwelingen, die op basis van geloof (bijvoorbeeld katholicisme) eerder nog niet of op basis van welgesteldheid nu juist wel in de adelstand geraken.¹⁰⁴ Dit conglomeraat van oude en nieuwe families en de verschillende ingangen

¹⁰² Zie voor de edele afkomst: J. Heringa. 'Havezaten en Ridderschap', in: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p23-24. De havezaten waarmee men zich kon verschrijven in de Ridderschap betroffen anno 1646 de volgende: De Klencke, Havixhorst, Vledderinge, Echten, Oldenhave, Ansen, Rheebruggen, Oldengaerde, Batinge, Entinge, Terheijl, Mensinge, Peize, Eelde, Oosterbroek en Ter Borch.

¹⁰³ J. Moes. *Onder Aristocraten* (Hilversum, 2012) p42 en verder.

¹⁰⁴ Idem, p43.

om bij deze elite te geraken maken van de maatschappelijke bovenlaag een bont gezelschap, wat in de loop van de negentiende eeuw zoals vermeld zal resulteren in de vorming van een notabelenelite. De manier waarop een negentiende-eeuwse notabele zoals Aalt Willem van Holthe daadwerkelijk van adel is kán dus nogal verschillen, en het is in dit kader dat ik nader inga aan op zijn afkomst.

Afbeelding 1: Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde (1780-1854), hier geschilderd door Berend Kunst, ca. 1847.

Huwelijk en familie

Aalt Willem van Holthe (afbeelding 1) zag het levenslicht op 23 oktober 1780 als de een-na-jongste van in totaal zeven kinderen die Pieter Adam van Holthe (1749-1782) en Roelina Gijsbertina Gerdina van den Clooster (1746-1825) krijgen.¹⁰⁵ Beide voornamen Aalt en Willem kwamen voort uit de tak Van Holthe, een geslacht van bestuurders uit de omgeving van Harderwijk. Dat de importantie van deze namen voor de ouders van Aalt Willem nog van belang waren blijkt uit het feit dat een eerder geboren broer in 1775 tévens Aalt Willem werd genoemd.¹⁰⁶ Tussen beide Aalt Willems werden twee zusters geboren, te weten Henriette Christina (1777) en Alida Catharina Wilhelmina (1778). Zonder dat van de eerste Aalt Willem een overlijdensakte bekend is moet er toch vanuit moeten gaan dat deze in de periode 1775-1780 is overleden. Anders dan zijn doop zwijgen de bronnen namelijk over Aalt Willem nummer één.

Gelet op het huwelijk van Aalt Willems ouders moet geconstateerd worden dat het hier, niet ongewoon voor adellijke families, vermoedelijk ging om een gearrangeerd huwelijk. Beide families waren namelijk al bekend met elkaar. Al in 1737 trad Gerrit Nicolaas van Holthe (geboren 1709), onderkerkmeester te Harderwijk en oom van Aalt Willems vader Peter Adam in het huwelijk met Magdalena Elisabeth van den Clooster (geboren 1708), dochter van Zeno Ernst van den Clooster tot Rheebruggen (1676-1745) en Helena Geertruid van den Clooster (1676-1749).¹⁰⁷

De bronnen zwijgen grotendeels over de eerste twintig levensjaren van 'onze' Aalt Willem. Bij zijn huwelijk verandert dit echter. Hier duikt hij op als hij op 21 maart 1807 in ondertrouw gaat met Geertruid Agnes van Dedem (1774-1858, afb. 2), oudste dochter en kind van Coenraad Willem Jhr. van Dedem tot Rollecate en Den Berg (1738-1816) en Susanna Leonora de Vos van Steenwijk (1752-1816).¹⁰⁸ Het huwelijk vond later in 1807 plaats op een van de huizen van de Van Dedems, namelijk Huis Den Berg te Dalfsen. De overzichtelijke afstand tussen Ruinen – waar Aalt Willem ten tijde van zijn ondertrouw woonachtig was – en Dalfsen kan wellicht mee kan hebben gespeeld bij dit huwelijk. Maar er waren nog meerdere connecties, die liepen via de familie de Vos van Steenwijk. Zo huwde de oudste zus van Aalt Willem, Andrea, in 1798 Godert Willem de Vos van Steenwijk (1747-1830), vrederechter te Meppel en oom van Geertruid Agnes.¹⁰⁹ Daarnaast huwde Aalt Willems volgende zus, Henriette Christina, in 1812 met Reint Hendrik de Vos van Steenwijk (1755-1836), broer van Godert Willem.¹¹⁰ De laatste zus, Alida Catharina Wilhelmina (1778), huwt met mr. Johannes Pols (1757), raadsheer in het Hof van Financiën en Zeezaken, residerende te Den Haag.¹¹¹ Voor de laatste was dit het tweede huwelijk.

Resten nog de beide broers van Aalt Willem, te weten Rudolph Otto (1772) en Pieter Adam (1883). Eerstgenoemde was de oudste binnen het gezin en kreeg door zijn huwelijk in 1802 met Anna Gertruida van Echten de titel Heer van Echten.¹¹² Hierop veranderde Rudolph Otto zijn naam, waarmee hij stamvader is van de tak Van Holthe tot Echten. Tot aan zijn overlijden in 1832 resideerde Rudolph Otto op het stamhuis van de Van (Holthe tot) Echten, het Huis te Echten, en vervulde hij diverse bestuurlijke functies, zowel in de Bataafs-Franse tijd als na de inzet van het

¹⁰⁵ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 136, fol. 85.

¹⁰⁶ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 136, fol. 74.

¹⁰⁷ A.J. Scholte, 'Biografie Willem van Holthe', in: P.J. Blok & P.C. Molhuysen (red.) *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Deel IX* (Leiden, 1933) p393.

¹⁰⁸ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 69, fol. 7.

¹⁰⁹ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 136, fol. 218.

¹¹⁰ A.N de Vos van Steenwijk. *Het geslacht de Vos van Steenwijk in het licht van de geschiedenis van de Drentse Adel* (Assen/Amsterdam) p340.

¹¹¹ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 136, fol. 213.

¹¹² J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p96.

Koninkrijk. Tot slot huwde de jongste telg van de Van Holthes, Pieter Adam, in 1814 met Edzardina Jacoba de Drews (geboren 1788, Groningen). Dit bleek kort huwelijk te zijn. Pieter Adam overlijdt in 1823 in Demerary (Brits-Guyana) en Edzardina nog geen jaar later te Rheebruggen. De voogdij over hun vijf kinderen kwam in handen van Aalt Willem, die de te Groningen residerende luitenant-kolonel David van Hees jaarlijks in zijn rol als 'toezienend voogd' alimentatie betaalde voor de twee bij hem inwonende minderjarige telgen.¹¹³

Afbeelding 2: Geertruid Agnes van Dedem (1774-1858), hier geschilderd door Berend Kunst, ca. 1847.

¹¹³ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 21. Aldaar een ontvangstbevestiging van halfjaarlijkse alimentatie door D. van Hees, dagtekening 20 maart 1826.

Het omgaan met een groot aantal stervende familieleden is Aalt Willem niet vreemd geweest. Ook binnen zijn eigen huwelijk met Geertruid Agnes is dit het geval. Het echtpaar overleefde al hun kinderen behalve de jongste.¹¹⁴ De oudste dochter, Roelina Gijsbertha Susanna Leonora, huwde de uit Harlingen afkomstige jurist Jan Hendrik Westra. Dit echtpaar kreeg slechts één kind, die zij Aalt Willem noemen. Roelina overlijdt echter kort na de geboorte, waarna Jan Hendrik Westra hertrouwt met haar jongste zuster, Susanna Leonora, bij wie hij nog acht kinderen zou verwekken. Aalt Willem jr., uit Westra's eerste huwelijk, zal worden opgevoed door zijn grootvader, 'onze' Aalt Willem van Holthe, en later (1852) zijn naam laten wijzigen in Aalt Willem Westra van Holthe.¹¹⁵

Het werkzame leven

In de komende hoofdstukken komen de diverse functies en banen van Aalt Willem van Holthe regelmatig aan bod. Zonder daar aan af te willen doen geef ik hier al vast een korte schets van zijn werkzame leven, de bijbehorende functies en hun inhoud. Diverse bronnen van verschillende aard laten Aalt Willem in verschillende functies naar voren komen. Het lijkt erop dat de functies waarin hij naar voren komt in enige mate zijn te relateren aan het karakter van de bron, of de comparanten die hierin naar voren komen. Toch kan er ook sprake zijn van pure willekeur. Zo laat de administratie van het in 1832 ingevoerde Kadaster Aalt Willem op verschillende plaatsen naar voren komen als burgemeester, als hij op andere plaatsen ontvanger der directe belasting als functie bekleedt, terwijl hij tussendoor ook als landbouwer te vinden is. Dat dit functies zijn die hij allemaal bekleedt heeft moge duidelijk zijn. Ik zet het een en ander hier kort uiteen in chronologisch perspectief.

De eerste functie van Van Holthe is tevens die waar hij de grootste bekendheid mee verwerft. In 1812 volgde Aalt Willem zijn jongere broer Pieter Adam van Holthe op als *maire* van Dwingeloo. Laatstgenoemde zette zijn carrière voort als Ontvanger der belastingen in Meppel. Aalt Willem nam dit stokje van hem over en zou dit nagenoeg zijn hele leven blijven doen, van 1812 tot aan 1852, twee jaren vóór zijn overlijden in 1854. Op zijn rol als burgemeester komen we ik het laatste hoofdstuk ruimer terug.¹¹⁶ Met zijn adelspredicaat en bijbehorende benoeming in de Ridderschap van Drenthe werd Van Holthe in 1814, tezamen met broer Rudolph Otto gekozen als lid van de Provinciale Staten van Drenthe. Twee jaar later betrad ook jongere broer Pieter Adam dit toneel. Aalt Willem nam deze functie echter niet aan, of kon deze niet aannemen, aangezien het onverenigbaar was met zijn functie als Rijksontvanger der directe belastingen en gemeenteontvanger.¹¹⁷ Het lijkt erop dat Van Holthe hier bewust kiest voor zijn functie als belastingontvanger. Dit veranderde in 1821, als Van Holthe nu wel als lid de Provinciale Staten van Drenthe betreedt.¹¹⁸

Naast genoemde politieke overheidsfuncties was Van Holthe handelaar, in hout, schors en bouwmaterialen. Het inleidende verhaal in hoofdstuk 1 vormde al een illustratie van deze bezigheden, waar ik in hoofdstuk 4 dieper op in zal gaan. De archiefstukken omtrent deze materie vangen aan in het jaar 1818, het jaar waarin Van Holthe de houtzaagmolen in Assen aankocht.¹¹⁹ Door de jaren heen zal hij deze bedrijfsvoering uitbreiden met naast locaties in Assen ook

¹¹⁴ De kinderen van Aalt Willem en Geertruid Agnes van oud naar jong: Roelina Gijsbertha Susanna Leonora (1811-1832), Coenradina Wilhelmina (1813-1816), Pieter Adam (1815-1816), Susanna Leonora (1818-1907).

¹¹⁵ DA, toeg.nr. 0176.01, inv.nr. 1853, aktenr. 4. NB: Deze akte betreft de naamswijziging.

¹¹⁶ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p168.

¹¹⁷ 'Repertorium van Ambtenaren en Ambtsdragers, Aanstellingen in de Provinciale Staten van Drenthe (1814-1861)' en 'Personen. Jonkheer Aalt Willem van Holthe tot Oldengaarden'. Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Huygens ING). Informatie digitaal aanwezig op www.resources.huygens.knaw.nl, in beide gevallen geraadpleegd op 27-09-2016.

¹¹⁸ Zie noot 16, 'Personen. Jonkheer Aalt Willem van Holthe tot Oldengaarden', zelfde datum.

¹¹⁹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 167.

eigendommen in Meppel. Na zijn overlijden zal deze houthandel kort worden voortgezet door zijn kleinzoon, Aalt Willem Westra van Holthe.

3.2 Over Oldengaerde, het huis en haar bewoners

In het historiografisch overzicht heb ik vastgesteld dat wat geschreven is over Oldengaerde zich – zoals bij veel buitenplaatsenliteratuur – voornamelijk concentreert op huis, verbouwingen en bewoners. Het bestek van mijn onderzoek laat niet toe om dat hier in eenzelfde uitvoerige stijl te doen. Toch willen ik omwille van de historische inkadering hier kort ingaan op de geschiedenis van huis en bewoners zoals die in de literatuur gevonden wordt, aangevuld met enkele aansprekende voorbeelden uit de archieven.

Hoewel Oldengaerde op sommige punten ruimschoots is besproken in de literatuur (bijvoorbeeld bouwstijl) blijft het interieur c.q. indeling van het huis voor de auteurs toch vaak achter de voordeur verborgen, óf schenken zij hier omwille van voor hun bekende redenen geen aandacht aan.¹²⁰ Dit gebrek is voor ons voldoende reden om hier wel op in te gaan, te meer omdat een dergelijke en tevens tamelijk nauwkeurige omschrijving dateert uit onze onderzoeksperiode, namelijk de omschrijving van het huis zoals dat te koop wordt aangeboden in 1807. Zo staat in de koopakte dat Oldengaerde:

‘[..]sterk en modern getimmerd, voorzien met 13 a 14 kamers en kabinetten proper behangen, grote keuken, kelders en verdere offices, twee grote schuren waarin stallingen voor paarden en horendvee, koetshuis, washuis, knegtskamer, en hovenierswoning, benevens ene Orangerie, grote en met ene menigte beste vrugtbomen voorziene tuinen, waarin ene grote persikekast, plantagies, alleës, cingels, slingerboschen vijvers en gragten, benevens verscheidene fraaye tuinciraden’.¹²¹

Dit is de omschrijving van het Oldengaerde dat Aalt Willem van Holthe in 1807 aanschafte – de gronden in de (directe) omgeving van het huis laat ik hier buiten beschouwing (hier zal ik in het volgende hoofdstuk meer in detail op ingaan). Uiteraard is dit niet het huis dat er al eeuwen staat. Oldengaerde gaat terug tot de vijftiende eeuw. Dat blijkt uit een boedelscheiding waarin wordt beschreven dat huis en goed overgaan op ene Reynolt van Echten thoe Dwyngell.¹²² Vermoedelijk ging het hier om een rechthoekig, omgracht huis. De Van Echten bezitten Oldengaerde tot halverwege de zestiende eeuw, met als bewoners achtereenvolgens Volker (zoon van voornoemde en stamvader van het geslacht), Nicolaas, zijn broer Reinolt, diens zoon Reinold en vervolgens Reinolds jongere broer Johan; het is dan omstreeks 1630. Reinold van Echten had een zoon en twee dochters, van wie Anna Elisabeth trouwt met Cornelis van Dongen en er zo een einde komt aan de verbinding van de naam Van Echten met Oldengaerde. Het is anno 1660 en Oldengaerde wordt geschat op een waarde van 30.750 Carolusgulden.

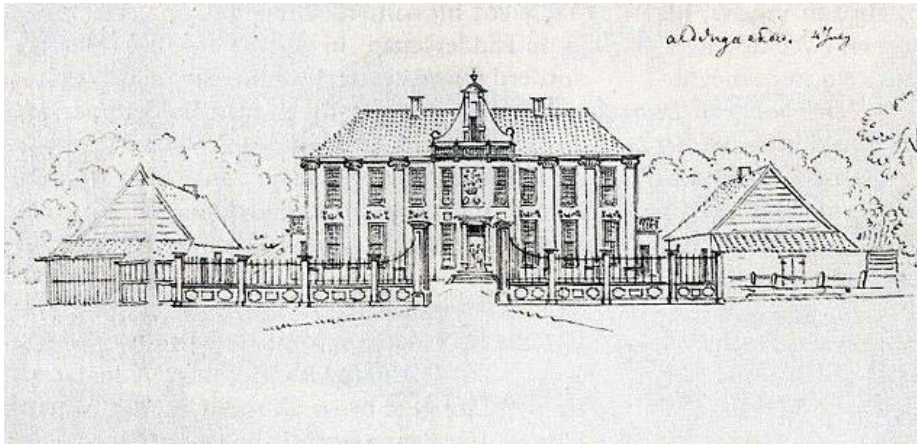
Cornelis’ gelijknamige zoon is verantwoordelijk voor de meest ingrijpende veranderingen aan het huis. Van zijn hand komt het grachtenpandruiterlijk in Vingboons-stijl. De datering ‘1717’ boven de voordeur herinnert hier nog aan (afbeelding 3). Het is aannemelijk dat de hierboven genoemde omschrijving van het interieur grotendeels uit deze tijd dateert, evenals het vandaag de dag nog aanwezige relict van een (klein) Grand Canal in de achtertuin, loodrecht op het huis geprojecteerd en behorend bij een tuinrichting in de geometrische, strakke stijl. Cornelis junior’s zoon, wéér Cornelis

¹²⁰ Met uitzondering van *Huizen van Stand*, waarin een ruime paragraaf is gewijd aan het interieur in Oldengaerde na 19e eeuwse verbouwingen. Zie J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p168-170.

¹²¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 221, aldaar tweede bundel, fol. 1.

¹²² J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) 162. Het vervolg van deze paragraaf is, tenzij anders vermeld, volledig ontleend aan hoofdstuk 16 van genoemde publicatie, p162-171.

genaamd, erft Oldengaerde in 1723 en overlijdt in 1758. Na een lange periode (tot 1778) waarin zijn weduwe Catharina Elisabeth van Schwartz woonachtig bleef op het landgoed vererft het anno 1778 op zoon Isaac van Dongen, die Oldengaerde vanwege schuld te koop aanbiedt. Nu nadert de periode van grofweg 1780 tot 1807, een tijdvak waarin Oldengaerde in rap tempo van eigenaar verwisselde.

Afbeelding 3: Havezate Oldengaerde, vijftien jaar na de verbouwing van 1717. Getekend door Cornelis Pronk, 15 juni 1732.

De schuld van Van Dongen zal aanzienlijk zijn geweest, daar de volgende eigenaar, Jan Kiers uit Meppel, slechts 25.000 gulden betaalde voor het huis en goed.¹²³ Deze Meppeler oud chirurgijn, majoor der artillerie en Patriot nam zijn aankoop serieus, en compareerde namens Dwingeloo zes jaren op de Drentse Landsdag.¹²⁴ Zijn overlijden in 1788 bleek reden voor zijn weduwe om het huis weer in de verkoop te doen, en een jaar later was het alweer verkocht.

De nieuwe eigenaar vanaf 1789 brengt ons een stap dichterbij Aalt Willem van Holthe. Jan Thomas Ferdinand Huguenin (1759-1815), 'capitein in dienst van de staat' was namelijk een volle aangetrouwde oom van Aalt. Huguenin huwde in 1783 Helena Geertruid van den Clooster, de zus van Roelina Gijsberta Gerdina van den Clooster, Aalts moeder.¹²⁵ Helena Geertruid overleed in 1797, waarna Huguenin Oldengaerde weer te koop aanbiedt. Al in 1793 had hij dit al willen doen, maar om onbekende redenen is deze koop toen niet doorgegaan.¹²⁶ Het lijkt alsof er voor Huguenin na de dood van zijn vrouw geen prangende redenen zijn geweest om op Oldengaerde te blijven wonen. Twee maanden na haar dood wordt Oldengaerde verkocht en in 1803 hertrouwt Huguenin met de Friese Lambertina Henrietta Huber, een vrouw uit de provincie waar hij in 1812 nog burgemeester van Sonnega zou worden, drie jaar voor zijn dood.¹²⁷

Vanwege de verwantschap van Huguenin met de Van den Cloosters zal ik nader stil staan bij zijn periode op Oldengaerde, om precies te zijn van 27 april 1789 tot 4 december 1797. Een belangrijk gedeelte van deze periode komt overeen met de jeugd van Aalt Willem. Het huwelijk van Huguenin met Helena Geertruid bleef kinderloos en, de laat achttiende-eeuwse oppaspraktijken daar gelaten, het Rheebruggen waar Aalt Willem zijn jeugd doorbracht was zelfs voor deze tijdsperiode vrij letterlijk om de hoek. Het is dus niet ondenkbaar, eerder zelfs waarschijnlijk, dat Aalt Willem tussen 1789 en 1797 met enige regelmaat op Oldengaerde is geweest voor familiebezoek. Dit verandert het perspectief binnen de aankoop van Oldengaerde door Van Holthe – waarover later nog meer. Dus

¹²³ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p167. Hier wordt verwezen naar de eigendomsoverdracht aanwezig in het huisarchief van Oldengaerde: DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 217.

¹²⁴ idem.

¹²⁵ J. Westra van Holthe. *De Ridderschap van Drenthe* (Assen, 1950) p155.

¹²⁶ Zie voor deze anekdote: J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p167.

¹²⁷ Zie noot 22.

kan gesteld worden deze aankoop naar alle waarschijnlijkheid een zéér bewuste, wellicht wel enigszins sentimentele zo men wil emotionele aankoop is geweest, aangezien de band van Aalt met het huis vermoedelijk al vroeg aanwezig was. Ook op bezoek leert men namelijk een huis kennen, de kamers, de tuinen en goederen én de gebreken. Dit alles echter pas in 1807.

Terug naar Huguenin, die Oldengaerde anno 1797 verkocht aan wat wellicht wel de meest beroemde bewoner van het landgoed zal zijn: Professor en meervoudig Rector Magnificus Wynoldus Munniks (1744, afbeelding 4) van de Rijksuniversiteit Groningen.¹²⁸ Munniks, hoogleraar in ontleed-, heel-, en verloskunde en later ook in de botanie dankt zijn bekendheid aan het feit dat hij de krentenstruik of krenteboom (*Amelanchier lamarckii*) importeerde naar Nederland. In de eerste plaats naar de botanische tuin van de universiteit en later naar de bossen rondom Oldengaerde, waar ze vandaag de dag nog te zien zijn. Hij gebruikte Oldengaerde strikt als buitenverblijf, gewijd aan het onderzoeken en kweken van exotische planten.¹²⁹ Munniks en zijn vrouw Antonia Haasbaart overleden in 1806, waarna hun beide zoons het landgoed verkochten aan Aalt Willem van Holthe. Details van deze koop komen in het volgende hoofdstuk aan de orde, waar ik nader in zal gaan op het door Aalt Willem van Holthe verworven grondbezit. Allereerst schets ik hier nog, naast Aalt Willems geschiedenis en die van Oldengaerde, de ontwikkeling van het sociale- en fysieke landschap tot en voor onze onderzoeksperiode.

Afbeelding 4: Wynoldus Munniks (1744-1806). Portret toegeschreven aan Wessel Lubbers (1755-1834) en gedateerd op 1806

¹²⁸ Informatie digitaal aanwezig op www.rug.nl, aldaar in de *Catalogus Professorum Acadmiae Groninganae*: 'Wijnoldus Munniks, 1744-1806'. Geraadpleegd op 04-10-2016. Zie voor aanvullende biografische gegevens: P.H.S. Thomas, 'Munniks, Wijnoldus', in: P.J. Blok & P.C. Molhuysen (red). *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Deel IV* (Leiden, 1918) p1014-1016.

¹²⁹ J. Bos et al (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel) 167.

3.3 Het Drentse Landschap

Wie nu aan Drenthe denkt, denkt aan landschap. Specifieker, waarschijnlijk aan een oud, prehistorisch landschap. Dit lijkt wellicht een overhaaste generalisatie of drogreden, maar helemaal onlogisch is deze niet. Binnen de geschiedenis heeft men de provincie namelijk al eerder in verband gebracht met enorme landschappelijke ouderdom, met de hunnebedden als voornaamste vertegenwoordigers van deze veronderstelling. Illustratief voorbeeld hiervan is de in 1808 door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen uitgezette prijsvraag naar de stichtingsgeschiedenis van de hunebedden.¹³⁰ Daarnaast kennen Drenthe en landschap ook een associatie via een sociaal-bestuurlijke lijn. Zo was het gewest gedurende de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) het achtste, en voornamelijk op basis van bevolkingsaantal ondergeschoven exemplaar, bekend als 'De Landschap Drenthe'. Landschap behelst in dit geval niet alleen de fysieke leefomgeving, maar tevens de sociale, politieke en juridische aspecten van die omgeving of streek. De etymologische samenstelling van 'land' + 'schap' kán een dergelijke definiëring ondersteunen, als de uitgang '-schap' wordt gezien als 'toebehorend bij'.¹³¹ Binnen een dergelijke uitleg veronderstel ik dus dat landschap als tijdelijk eindproduct op een gezet punt in de tijd het resultaat is van een onlosmakelijke wisselwerking tussen het toneel (de pure fysieke leefomgeving) en de spelers (de menselijke handelingen), waarbij de laatste als scheppende en creërende factor moet worden gezien. Het zijn voornamelijk mensen die het landschap doen veranderen, zoals reeds is geïmpliceerd en verondersteld in ons vierde onderzoeksthema. Ik behandel daarom eerst de ontwikkeling van het Drentse landschap tot ca 1800, om vervolgens kort in te gaan op de maatschappelijke en sociale getijden zoals die zich vlak voor onze onderzoeksperiode hebben afgespeeld.

Drenthe is door de geschiedenis heen vaak gezien als stiefkindje van het groter nationaal geheel. Waar ik eerder al wees op haar status gedurende de Republiek, heeft de erkenning van het gewest tot volwaardige provincie zoals die in 1814 formeel geschiedde nog enige tijd op zich laten wachten. Niet in de laatste plaats was dit vanwege het geringe bevolkingsaantal, voornamelijk vergeleken met gebieden in Holland. Dit gegeven vloeit voort uit de fysieke gesteldheid van De Landschap. Eeuwenlang was dat een beperkende factor bij een eventuele bevolkingstoename. De afgelegen ligging ten opzichte van 'Hollandse centra', die volop profiteerden van de Gouden Eeuw, en de bijbehorende beperkte middelen om te delen in dit handelssucces hebben hier zeker aan bijgedragen. Vice versa is dat wat wordt gezien als 'echt Drents' waarschijnlijk het product van deze eeuwenlange afzondering. Zo wijst Gouverneur van Ewijck in zijn rapport aan de koning over 1832 op de slechte staat van veel Drentse wegen, die zijns inziens deze afzondering bevorderd hebben en aanleiding zijn geweest voor een volkskarakter van 'grote eenvormigheid, maar ook groote eenvoudigheid van zeden en leefwijze', en een bestaanswijze 'beperkt tot landbouw en de zorg voor de noodige levensbehoefte'.¹³² Ik zal dit nader duiden aangaande Dwingeloo.

De geologische hoofdstructuur van een streek is in sterke mate verantwoordelijk voor het landschap (in brede zin) wat zich ter plaatse na menselijke vestiging heeft ontwikkeld (afbeelding 5). Harm Gras onderscheidt op basis van bestaanswijze – in zijn onderzoek over armen en armenzorg – voor

¹³⁰ T. Spek. *Het Drentse Esdorpenlandschap. Een Historisch-Geografische Studie* (Utrecht, 2004) 60.

¹³¹ Onderzoek naar de etymologische achtergrond van de term landschap alsook de diverse betekenissen daarvan is uitgevoerd door Kenneth Olwig. Olwig onderscheidt, naast de betekenis van landschap als zijnde 'streek' of 'afgebakend gebied', ook een maatschappelijke betekenis die hij verklaart aan de hand van de gewoonterechten: een in eerste instantie onbeschreven, mondeling overgeleverde jurisdictie, geldend voor hen die behoren tot eenzelfde streek. Het Drentse Landrecht daterend uit 1412 kan als dusdanig worden gezien. Zie K.R. Olwig, 'Recovering the Substantive Nature of Landscape', in: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 86, no. 4 (December 1996) p630-653.

¹³² H. Gras. *Op de grens van het bestaan* (Zuidwolde, 1989) p14-15. Zie voor nadere verwijzing aldaar, noot 19.

Drenthe de drie onderdelen: zand, veen en stad.¹³³ De steden zijn hierin, zoals de auteur benadrukt, een *overstatement*; op een provinciale bevolking van 40.000 in 1795 woonden er 4315 (een ruim tiende) in Hogeveen, dat verreweg de grootste nederzetting was.¹³⁴ Dan nog het zand en het veen, waarvan de zandgronden zeker tot aan 1600 de meest bepalende zijn geweest in de vorming van het Drentse cultuurlandschap, gelet op de onbegaanbaarheid van de hoogvenen.

Afbeelding 5: 'Drents landschap met boerderij en enige koeien en geiten', geschilderd door Franciscus Gerardus Wieringa (1758-1817) en gedateerd omstreeks 1817.

Fysisch-geografisch gezien voert de vorming van dit landschap terug op de voorlaatste IJstijd, de Saale-IJstijd. De bedekking van Noord-Nederland met landijs in deze periode, het afsmelten van datzelfde landijs met het achterblijven van grondmorene in de vorm van keileem heeft geresulteerd in het significant hoger gelegen Drentse Midden dat, in een later stadium aan het einde van de Weichsel-IJstijd, overstoven is met dekzand en tegenwoordig bekend staat als het Drentse Plateau.¹³⁵ Dit plateau was omgeven door hoogveengebieden, die, opgekomen door een vochtiger klimaat in het latere Holoceen de mate van onbegaanbaarheid en afzondering voor lange tijd bevorderd hebben. Maar hoe moet nu dit Drentse (cultuur)landschap (rondom Dwingeloo), na eeuwen van menselijke invloeden aan het begin van onze onderzoeksperiode eruit hebben gezien?

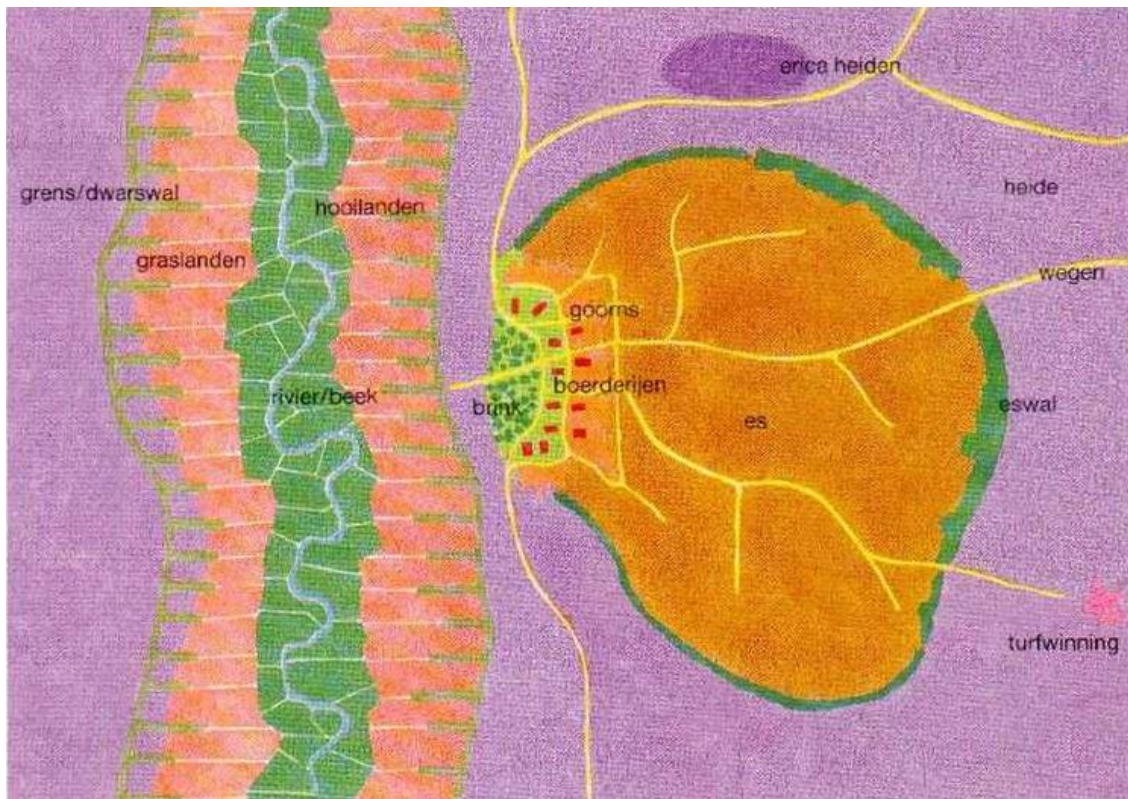
Het voornaamste cultuurlandschap dat zich in Drenthe vanaf de Middeleeuwen heeft ontwikkeld en waar ook Dwingeloo toe behoort, staat bekend als het Drentse Esdorpenlandschap. Dwingeloo moet in dit kader worden gezien als satelliet van moederdorp Lhee, de laatste daterend uit de achtste/negende eeuw. De navolgende eeuwen groeit Dwingeloo echter sterker waardoor de rol van 'hoofddorp' hiernaar verschuift, met als voornaamste kenmerk de stichting van de aan Sint-Nicolaas

¹³³ Idem, p9.

¹³⁴ Op hetzelfde moment was de bevolkingsgrootte in de andere steden als volgt: Meppel, 3656; Coevorden, 1255 en in Assen slechts ong. 600. Zie idem, p9-12.

¹³⁵ T. Spek. *Het Drentse Esdorpenlandschap* (Utrecht, 2004) p178-179.

gewijde kerk in de 12e eeuw.¹³⁶ Spek en Waterbolk toonden al aan dat in dit geval spreken van één type landschap met één ontwikkeling een misvatting is omdat dan geen recht wordt gedaan aan de ruimtelijke differentiatie ter plaatse en de eeuwenlange afzonderlijke ontwikkeling daarbinnen.¹³⁷ Neemt niet weg dat ook Dwingeloo als esdorp kan worden omschreven, gelet op enkele hierbij behorende vaste elementen; de brink in de kern van het esdorp, de daar omheen gelegen essen als akkercomplexen en de gewoonlijk verder van het dorp verwijderde groenlanden en woeste gronden (afbeelding 6).

Afbeelding 6: Schematische weergaven van een Drents esdorp en het omliggende landschap

Dwingeloo is anno 1798 nog grotendeels agrarisch georiënteerd. Agrarisch-historicus Bieleman toonde aan dat in 1798 vijftig procent van de Drentse mannelijke beroepsbevolking werkzaam is in de landbouw; op de esdorpen zoals Dwingeloo loopt dit aantal op tot 65.5%.¹³⁸ In het geval van Dwingeloo, met een bevolkingsaantal van 1.031 in 1795, loopt het aantal landbouwers zonder exacte berekening toch al in de enkele honderden.¹³⁹ Het betreft een gemengde bedrijfsvoering, waarbij zelfs de laagste klasse van de keuters, een in de tweede helft van de achttiende eeuw groeiende klasse, vaak nog in het bezit is van een of twee dieren.¹⁴⁰ Volgens Bieleman moet uit deze gemengde bedrijfstvorm niet worden verstaan dat de boerengemeenschap gesloten was en slechts voor zichzelf

¹³⁶ D.P. Blok, 'Vroege Middeleeuwen tot ca. 1150', in: J. Heringa e.a. (red.) *De Geschiedenis van Drenthe* (Amsterdam/Meppel, 1985) p170.

¹³⁷ Zie H.T. Waterbolk, 'Het Historische Cultuurlandschap. Steden en dorpen', in: J. Abrahamse e.a. (red.) *Het Drentse Landschap* (Assen, 1984) 49-58 en tevens T. Spek. *Het Drentse Esdorpenlandschap* (Utrecht, 2004) p30-31.

¹³⁸ J. Bieleman, 'Landbouwgeschiedenis 1600-1850', in: J. Heringa e.a. (red.) *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel/Amsterdam, 1985) p368.

¹³⁹ J.A. Verduin. *Ontwikkelingen in de Drentse bevolking gedurende de 17^e en 18^e eeuw.* (Assen, 1982). Aldaar Bijlage 1, p75.

¹⁴⁰ Idem, p58.

producerend. Deze 'vage romantische voorstelling' is volgens hem 'beslist onjuist', aangezien de Drentse boeren weldegelijk via markten aan economische dynamiek onderhevig waren ¹⁴¹ Kenmerkend voorbeeld hiervan is het reageren van de boerengemeenschap op dalende graanprijzen, gedurende de achttiende eeuw een verminderend maar nog steeds belangrijk gewas. De algemeen geldende depressie rondom dit product van 1650 tot 1750 zal zeker aan de invoering van de aardappel als belangrijke voedselbron hebben bijgedragen. Dwingeloo, of scherper, Lhee, kent dienaangaande een van de eerste vermeldingen, als Frederick Ovinge anno 1751 zijn nieuwe land met een grootte van tien roeden heeft 'bezayet tot aardappelen'.¹⁴² Een en ander wordt waarschijnlijk versterkt door de relatieve, interprovinciaal gunstige ligging van het dorp. Dwingeloo ligt slechts een kwart uur gaans van de postweg van Groningen naar Zwolle. Dit zal in economisch en sociaal opzicht onmiskenbaar positieve invloed hebben gehad. Het is echter de vraag of deze route in verband valt te brengen met de havezaten, die het dorpsbeeld al eeuwenlang domineerden, of dat deze hier juist zijn aangelegd vanwege de geografisch gunstige ligging. Hoe het ook zij, de havezaten zijn door de eeuwen heen een sterk bepalende factor geweest voor het dorpslandschap van Dwingeloo. Met uitzondering van Eelde dat ook profiteerde van de groei van Assen in de eerste helft van de negentiende eeuw en werd verrijkt met buitens, heeft geen enkel ander Drents dorp een dergelijke hoeveelheid havezaten gekend. Tot slot en ter versterking van het landschappelijke beeld van Dwingeloo omstreeks 1800 nog enkele kerncijfers van deze periode op een rij: Het sterk agrarische dorp telt in 1795 1.031 inwoners die zich, met een kleine stijging van dit aantal in acht genomen, in 1804 verdelen over 202 huishoudens.¹⁴³ Hierbij moet vermeld worden dat dit gaat om een optelling van de afzonderlijke dorpen Dwingeloo, Lhee en Lheebroek. De gehuchten Eemster en Leggeloo zouden pas later toegevoegd worden.¹⁴⁴

3.4 Sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen binnen de Drentse elite, 1780-1808

Zoals eerder vermeld zijn een aantal ontwikkelingen binnen onze onderzoeksperiode van significant belang geweest voor de Drentse adel en zijn status binnen de stratificatie van de Drentse maatschappij. Ik noemde al de sleutelmomenten van de Bataafse Revolutie (1795), het ontstaan van het Koninkrijk Nederland (1814) en de invoering van Thorbecke's grondwetswijziging (1848). Hoewel Dwingeloo maar een esdorp is en de hierboven genoemde ontwikkelingen hun invloed voornamelijk op nationaal en provinciaal niveau zullen hebben doen gelden, moet het in de vorige paragraaf aangehaalde belang van de havezaten voor het dorp niet uit het oog worden verloren. Ik ga er dan ook vanuit dat deze nationale en provinciale ontwikkelingen weldegelijk bekend zijn geweest bij de bewoners van het dorp. Men zou daarbij kunnen stellen dat de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen vanaf de vroege jaren tachtig van de achttiende eeuw voor Aalt Willem van Holthe te vroeg komen. Geboren in 1780 was hij immers pas vijftien jaar oud ten tijde van de Bataafse Revolutie. Gelet op de eerder besproken familiebetrekkingen alsook het feit dat zijn aankoop van Oldengaerde gesitueerd moet worden in een periode waarin de doorwerking van deze revolutie nog sterk merkbaar is (1808), wil ik hier toch op ingaan. Feitelijk groeide Aalt Willem op in een revolutionaire maatschappij bomvol machtswisselingen, en het is ondenkbaar dat hij hier niets van mee zou hebben gekregen.

¹⁴¹ J. Bieleman, 'Landbouwgeschiedenis 1600-1850', in: J. Heringa e.a. (red.) *Geschiedenis van Drenthe* (Meppel/Amsterdam, 1985) p349-353

¹⁴² Idem, p363.

¹⁴³ Zie noot 39.

¹⁴⁴ J. Linthorst Homan. *Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe*. (Haarlem, 1934) p331.

De sociale spanningen gedurende de jaren tachtig van de achttiende eeuw vonden hun basis voornamelijk in de tegenstelling patriot en prinsgezind.¹⁴⁵ Hoewel binnen deze facties ook een stratificatie naar gelang maatschappelijke status mogelijk is, kan over het algemeen gesteld worden dat een meerderheid van de Drentse adel oranje gekleurd was – hoewel er aan patriotse zijde ook heren aanwezig waren – zoals enkele leden van de familie de Vos van Steenwijk – is deze factie toch voornamelijk opgebouwd uit de lagere klassen. Dit neemt niet weg dat persoonlijke standpunten binnen het herenmilieu aan de kant konden worden geschoven, getuige de oprichting van de *Asser sociëteit*; een sociabel verenigingspunt voor de elite van de Landschap.¹⁴⁶ Tussen de 55 leden ten tijde van oprichting lijken voornoemde partijtegenstelling geen punt, daar beide facties ruim vertegenwoordigd zijn. Buning impliceert op basis hiervan dat het principe van ‘stand’ minder belangrijk zou zijn geworden en dat ‘klasse’, dat wil zeggen de economische situatie van de leden, prevaleert.¹⁴⁷

De Van Holthe’s en ook de Van het Cloosters ontbreken op de lijst van de vereniging.¹⁴⁸ Aalt Willems vader Pieter Adam (die overigens twee jaar na oprichting zou komen te overlijden) komt bijvoorbeeld niet voor op de lijst. Zijn speerpunten zullen elders hebben gelegen, wellicht op basis van zijn afkomst uit een andere provincie – hoewel dit voor een lidmaatschap van de sociëteit niet uit zou hebben gemaakt, daar van de leden ‘alle inschikkelijkheid’ werd verwacht.¹⁴⁹ De dichtstbijzijnde verwanten aan Aalt Willem binnen de sociëteit zijn Carel de Vos van Steenwijk en Roelof van Echten; de eerste, vooraanstaand leider van de Drentse patriottenbeweging zou in 1798 via een huwelijk van zijn broer Godert Willem in verband kunnen worden gebracht, de tweede zou de schoonvader worden van Aalt Willems oudste broer Rudolph Otto. Van dit alles was echter nog geen sprake in de jaren 1780. Buning stelt dan ook dat de partijtegenstellingen in het herenmilieu waarschijnlijk van secundair belang zijn geweest.¹⁵⁰ De Zuidwest Drentse patriottenconcentratie rondom Hoogeveen en Meppel zou kunnen doen vermoeden dat de Van Holthes-Van het Clooster tot deze factie hebben behoord, maar hiervoor ontbreken aanwijzingen, en de onmiddellijke verheffing van Aalt Willem tot jonkheer in 1814 doet welhaast het tegenovergestelde vermoeden.¹⁵¹ Tegenstellingen moeten te meer worden gezocht in de klassenverschillen. Zo verenigde naast de landschappelijke elite, ook de lagere burgerij zich omstreeks 1787 in zogeheten exercitiegenootschappen, waarvan Dwingeloo er ook een had.

Op het lokale niveau van Dwingeloo zijn dergelijke invloeden bij gebrek aan literatuur en specifiek bronnenmateriaal lastiger te meten, al zal de dorpsbevolking wel een en ander meegekregen hebben van de veranderingen ná 1795. Zo vervielen historische en aan havezaten gebonden rechten onder invloed van de gelijkheidsidealën van de Bataafse Revolutie.¹⁵² Dit zou kunnen verklaren waarom Oldengaerde in deze periode geen adellijke eigenaar heeft. De eerder besproken Kiers en te meer

¹⁴⁵ L. Buning. *Het Herenbolwerk*. (Assen, 1966) p56.

¹⁴⁶ Volgens J.A Willinge Gratama bestond deze elite uit ‘burgerlijke regeering’, ‘regtscollegies’, ‘dorst, gedeputeerden, ridders en eigenerfden’ enzovoort. Zie Provinciale Drentse en Asser Courant, 23 januari 1880. Herdenkingsartikel 100 jaar sociëteit.

¹⁴⁷ L. Buning. *Het herenbolwerk* (Assen, 1966) p10.

¹⁴⁸ Idem, 55.

¹⁴⁹ Idem.

¹⁵⁰ Idem, 76.

¹⁵¹ De voornaamste reden voor de zuidwestelijke concentratie moet worden gezocht in de ligging ten opzichte van Overijssel, waar de tegenstellingen zich sterker manifesteerden, en vanwaar ook Carel de Vos van Steenwijk afkomstig was.

¹⁵² Zie hiervoor de uitgegeven plakkaten in 1795 aangaande de afschaffing van adellijke en erfelijke regeringsposten en veranderingen in het vis- en jachtrecht. Zie P. Brood. *Drentse Plakkatenlijst*. (Bussum, 1975) p62-63, Plakkaatnrs. 423 en 426.

Munniks komen niet eerder voor in de Drentse adellijke geschiedenis. Vanaf 1804 lijkt de Bataafse wind echter te gaan liggen als onder aanvoering van Petrus Hofstede de notabelen uit beide facties zich verenigen, met als voornaamste argument het terugdraaien van de samenvoeging met Overijssel binnen het evenzo genaamde departement. Dit provinciale belang oversteeg kennelijk het meer op een eenheidsstaat gerichte patriottische belang.¹⁵³ Zowel Buning als zijn voorganger Prakke concluderen hieruit dat onder aanvoering van de orangistische Hofstede na dit jaar steeds meer van de herennamen uit de sociëteit terugkeren in bestuurlijke functies, aangevuld met enkele patriotten. Dit is in Dwingeloo ook terug te zien, waar Pieter Adam van Holthe, broer van Aalt Willem in 1807 burgemeester of *maire* wordt. Deze functie is voor hem echter van korte duur, daar Aalt Willem deze functie reeds in 1811 van hem overneemt, en deze praktisch gezien tot het einde van onze onderzoeksperiode zal uitvoeren.

3.5 Het adellijke leven in Dwingeloo

Tenslotte nog kort iets over het adellijke leven in Dwingeloo. Met de havezaten Batinge, Entinge, Oldengaerde en Westrup heeft het adellijke leven van de daar woonachtige personen onmiskenbaar invloed op de gemeenschap gehad. Van Schaïck stelt in 1846 in zijn *Dwingeloo en onderhoorige gehuchten* zelfs dat deze havezaten 'vroeger het sieraad der gemeente uitmaakten'.¹⁵⁴ Wanneer Aalt Willem in 1807 Oldengaerde koopt zijn is de situatie echter al anders. Toenmalig eigenaar van Batinge, Evert Christiaan van Heeckeren tot Nettelhorst, verhuurt Batinge terwijl hij zelf woonachtig is in Lochem in Gelderland, waar hij burgemeester is.¹⁵⁵ Entinge, ook in het bezit van de Van Heeckerens, bestaat dan al niet meer. Vermoedelijk is dit huis in het laatste kwart van de achttiende eeuw afgebroken.¹⁵⁶ Westrup is in diezelfde periode eigendom van Jan Prins, oud-schulte van Dwingeloo.¹⁵⁷ Zo is Aalt Willem omstreeks 1807 de enige havezatebewoner in Dwingeloo die een zekere adellijke afkomst kan overleggen.

Voor de invloed van adellijke bewoners op de dorpsgemeenschap van Dwingeloo moet daarom verder worden teruggegrepen in de tijd, ongeveer halverwege de achttiende eeuw. Omstreeks 1746 is legerkapitein Jan Reynold van Dongen woonachtig op huize Westrup. Zijn broer, Cornelis van Dongen, is op dat moment de heer van Oldengaerde. Op Entinge woont omstreeks die tijd de weduwe van Elbert Anthony van Heeckeren, Drenthina Maria de Rion. Batinge staat gedurende deze periode leeg. Adolph Jacob van Heeckeren, danmalig eigenaar, had nog wel geprobeerd om met Batinge in de Drentse Ridderschap verschreven te worden, maar die verzoek werd afgewezen, waarop hij de Overijsselse Ridderschap binnentrad.

Zo kenmerkt de geschiedenis van de 'sieraden van Dwingeloo' en hun eigenaar in de periode 1750-1800 zich als een opvolging van leden uit dezelfde familie enerzijds, maar ook als een periode van leegstand en veel eigendomsoverdrachten anderzijds. Dit geeft de vestiging van Aalt Willem van Holthe en Geertruid Agnes op Oldengaerde een extra lading. Het zal blijken dat Aalt Willem, die tevens de functie van burgemeester oppakt en daadwerkelijk op Oldengaerde woonachtig is, een

¹⁵³ Van 1799 tot 1802 was Drenthe verdeeld over twee departementen, te weten het Departement Wester Eems (enkele noord-Drentse gemeenten samengevoegd bij Groningen) en het Departement Oude IJssel (het overgrote gedeelte van Drenthe, samengevoegd bij Overijssel). Vervolgens was van 1802 tot 1805 een samensmelting met Overijssel van kracht, genaamd Departement Overijssel. Zie J. Linthorst Homan. *Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe*. (Haarlem, 1934) p199-209.

¹⁵⁴ C. van Schaïck, 'Dwingeloo en onderhoorige gehuchten', in: *Drentse Volksalmanak 1846*, p182.

¹⁵⁵ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p154.

¹⁵⁶ Idem, p160.

¹⁵⁷ Idem, p174.

continuïteit naar Oldengaerde brengt die al een tijd niet gezien is. Het huis heeft eindelijk weer een notabele bewoner.

4. Vermogensreconstructie Aalt Willem van Holthe tot Oldengaerde

Adellijke personen worden in de mentale beeldvorming permanent geassocieerd met grootgrondbezit. In het historiografisch overzicht (hoofdstuk 1) liet ik al zien dat grondbezit behorend bij een landgoed niet alleen resulteert in aanzien en macht op lokaal en regionaal niveau; bovenal vormt het een relatief vaste bron van inkomsten waarmee wordt getracht de continuïteit van datzelfde landgoed te waarborgen. Daarnaast vervult de adellijke stand niet ongewoonlijk bestuurlijke functies op nationaal, provinciaal en lokaal niveau. Ook hierbij is het machtsprincipe aan de orde en de traktementen uit dergelijke functies vormen een aanvulling op de inkomsten. Met het bezit van Oldengaerde, het lidmaatschap van de Provinciale Staten van Drenthe alsook het burgermeesterschap van Dwingeloo vormt Aalt Willem van Holthe hierop geen uitzondering. Toch is het beeld van zijn vermogen hiermee niet compleet. De overbekende anekdote aangaande het eikenschors waarmee ik mijn onderzoek begon suggereert namelijk een aanzienlijk belang voor de (hout)handel binnen het vermogen van Van Holthe.

Een blik op de belastingaanslag uit 1853 bevestigt deze verschillende stromen van inkomsten (afbeelding 7). Hoewel het slechts een momentopname is, vallen een aantal zaken op. Aalt Willem is in 1853 met zeer grote afstand de hoogst aangeslagene in de provincie Drenthe. Zijn aanslag betreft ruim tweemaal de aanslag van de nummer twee op de lijst. Zeker tweederde van het aanslagbedrag van 1521 gulden is afkomstig van grondbelasting, verspreid over tien gemeenten in twee provincies (1.074,21), in hoogte gevolgd door het patentrecht (277,77) en de personele belasting (169,89).¹⁵⁸

Er is duidelijk geen sprake van een evenredige verdeling over de belastingen (zie noot 1), en dus moet de importantie van de houthandel niet onderschat worden. Zowel wat betreft de hoogte van de grondbelasting alsook van patentbelasting voert Aalt Willem met grote afstand de lijst aan. Voor de personele belasting is dit absoluut niet het geval. Sterker nog, een groot deel van de personen op de lijst heeft veel hogere personeelskosten dan Aalt. Bijvoorbeeld J.A.G. de Vos van Steenwijk (320,20) of neef Rudolf Arent van Echten tot Holthe (262,75). Daarnaast maakt de lijst geen vermelding van een andere, voor adellijke personen niet ongewone investering: aandelen en effecten.¹⁵⁹ Door onderzoek naar de boedelscheiding van Aalt Willem en zijn vrouw Geertruid Agnes werd duidelijk dat ook aandelen in een aantal maatschappijen tot het vermogen van Van Holthe gerekend moeten worden.¹⁶⁰

In het vervolg van dit hoofdstuk wil ik het vermogen van Aalt Willem nader reconstrueren, ter beantwoording van de in hoofdstuk 2 onder onderzoeksthema's A, B en C genoemde hoofd- en deelvragen. Ik beschouw het totale vermogen driedelig, met achtereenvolgens de volgende 'rollen' waarin Aalt Willem van Holthe naar voren treedt. In de eerste plaats komt het grondbezit, met Aalt Willem in de rol van grootgrondbezitter. In de tweede plaats let ik op zijn rol als zakenman,

¹⁵⁸ In de lijsten van Hoogstaangeslagenen c.q. Lijsten der verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer ligt het grootste gewicht op de grondbelasting. De personele belasting (een soort weelde-aanslag gevormd door de huurwaarde van het bewoonde pand, aantal deuren en vensters, meubilairwaarde, aantal dienstboden, paarden etc.) alsook de patentbelasting (uitgeoefend op handel en bedrijf) zijn in zeker zin aan een maximum gebonden, terwijl grondbezit feitelijk onbeperkt uit te breiden is. Zie J. Moes. *Onder Aristocraten* (Hilversum, 2012) 378-379.

¹⁵⁹ Effectenbezit komt tot aan 1894 niet voor in de belastingwetgeving; het zogeheten 'privilege der couponknippers'. Zie idem, p378.

¹⁶⁰ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 25. Tweede bundel: Inventaris van den boedelverdeling van de Erven van Jhr. A.W. van Holthe per 1 januari 1884, folio 1-2.

toegespitst op zijn handel met locaties in Assen en Meppel. In de derde en laatste plaats tenslotte, beschouw ik Van Holthe als aandeelhouder.

HOOGST AANGESLAGENEN.		GEFOORTE		BEDRAG VAN DEN AANSLAG IN			PLAATS	TOTAAL
NAMEN.	VOORNAMEN.	Plaats.	Dagteekening.	de grond- lasten.	het per- sonaal.	het per- centrag.	van den AANSLAG.	der AANSLAGEN.
van Holthe,	Jhr. Aak Willem	Ruinen	23 Oct. 1780	427.69 199.77 112.82 91.72 40.76 18.97 6.55 4.73 ^s 145.24 26.48	f 169.89	f 61.99 215.78	Dwingelo Assen Meppel Ruinen Smilde Havelte Diever Beilen Dalftien Zwollerkerpsel	f 1521.87 ^s
van der Wijck, Tonckens,	Jhr. mr. Hendrik Jan Leopold mr. Wyncke Johannit	de Wijk	8 Nov. 1792 23 Aug. 1804	682.16 ^s 122.90 51.24 181.52 33.48	48.48	17.92	Assen Meppel Vlaarke	745.54 ^s 585.77
Tonckens,	mr. Warmolt	Westervelde	3 Mei 1782	38.52 32.86 3.86 890.72	137.16		Oldemarkt Assen Eelde Norg Aduard	542.56
de Vos van Steenwijk, Tonckens, van Lier,	mr. Jan Arent Godert baron mr. Johannes Herman Hubert	de Wijk Westervehe Kaaop de Goe- de Hoop	7 Feb. 1792 26 Jan. 1784 9 Aug. 1792	* 331.94 94.17 12.95 8.41 ^s	520.20 95.73 ^s	84.35	Assen Norg Assen Meppel Smilde	520.20 427.87 ^s 374.97 ^s
Carsten,	mr. Hugo Christiaan	Hoogeveen	20 Sept. 1801	50.07 5.26 71.47 56.75 16.68 8.18	142.86	8.29	Assen Coevorden Wijk Herpt Oudheusden Drongolen	351.22
Prenper,	Jan Lucas	Ruinerwold	* 1803	166.44 74.40 16.70 ^s	48.29		Ruinerwold Ruinea Havelte	305.83 ^s
Oosterveen, Tonckens, de Vos van Steenwijk, Theunissen, Blom, Grutama,	Jan mr. Warmold Lunsingh mr. Reint Hendrik baron Cornelis Nicolaas August mr. Lucas Oldenhuis	Meppel de Wijk de Wijk Meppel Meppel Meppel Assen	18 Junij 1800 16 Dec. 1791 13 Julij 1808 26 Sept. 1782 30 Julij 1800 7 Julij 1815	82.59 88.61 66.58 119.58 39.47 88.72 24.61 1.45 1.08 0.77	48.12 151.92 212.81 50.52 109.62 102.48	174.08 64.00	Meppel Meppel de Wijk Meppel Meppel Assen Smilde Anloo Bellen Sleen	304.79 304.58 273.29 278.85 271.84 263.67
van Echten van Holthe, Slot, Kniphorst, Semler, Witsenborg,	Jhr. Rudolph Arent dr. Jacobus Everhardus mr. Casper Everhard Johannes mr. Albertus Hermannus	Echten Meppel Assen Haerenvoos Hoogeveen	7 Julij 1808 25 Junij 1800 14 Sept. 1815 27 Sept. 1807 20 April 1792	* 98.91 14.07 106.56 88.10 17.89 30.81 4.68	262.75 167.70 163.16 ^s 146.76 88.46	83.20 45.80	Buinen Meppel Zuidlaren Meppel Hoogeveen Ruinen Bellen Zuidwolve	262.75 261.61 260.43 ^s 258.82 262.92
Slothouwer, Roelink, Hz. Somer, Zegering, Kyzsmell, van der Vlies, van de Wetering,	George Hendrik Willem Hendricus Joachim Lunsingh Andries Jan Willem	Tiel Meppel Assen Exloo Meppel Hazerswoude de Wijk	13 Sept. 1809 1 Jan. 1794 12 Maart 1809 31 Dec. 1794 6 Jan. 1814 5 April 1802 Mei 1819	55.68 86.44 36.36 202.40 124.22 ^s 189.59 226.98 ^s	123.76 69.48 103.62 27.66 86.50 86.67	70.40 81.92 93.95	Meppel Meppel Assen Osdoorn Havelte Havelte Havelte	249.82 237.84 234.13 290.05 227.46 ^s 227.41 226.98 ^s

Afbeelding 7: De Lijst van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal of wel Lijst der Hoogst Aangeslagenen voor Drenthe in 1853, met hierop de 27 verkiesbare personen naar hoogte van de belastingaanslag.

4.1 Aalt Willem als grootgrondbezitter

Een divers aantal archivale en digitale bronnen informeert ons over het grondbezit van Aalt Willem, zoals notariële akten van aan- en verkoop, afschriften van diezelfde transacties in het huisarchief alsook een enkele historische kaart. Eén van deze bronnen steekt hier met kop en schouders bovenuit: het in 1832 ingevoerd grondbelastingstelsel bekend als de kadastrale administratie.¹⁶¹ De grote waarde van de kadastrale informatie voor het onderhavige onderzoek is tweeledig. In de eerste plaats is per eigendom exact weergegeven wat de grootte van het betreffende perceel is en om welk type eigendom het gaat, zoals bouwland, hooiland, weiland, bos enzovoort. In de tweede plaats biedt de kadastrale informatie – meer dan andersoortige bronnen – een exact meetpunt in de tijd. Hieraan kunnen oudere bronnen worden getoetst (retrospectief) en daarnaast biedt het een anker voor bronnen van later datum. Ik start de reconstructie van het grondbezit daarom bij dit meetpunt.

Het meetpunt: grondbezit van Aalt Willem van Holthe in 1832

Het bezit van Aalt Willem strekt zich ten jaren van vernoemde meetpunt uit over meerdere Drentse gemeenten. Naast bezittingen in Dwingeloo is zijn naam tevens verbonden aan eigendommen in zes andere Drentse gemeenten, te weten Diever, Ruinen, Havelte, Smilde, Meppel en Assen. Tabel 1 laat zien hoe de totale omvang van het grondbezit is verdeeld over de zes Drentse gemeenten.¹⁶² Grofweg constateer ik dat de omvang van bezit verminderd naar mate het verder van Dwingeloo is gelegen. Dwingeloo herbergt in 1832 met een totaal van 305 hectare verreweg de hoofdmoot van het grondbezit van Aalt Willem.¹⁶³ Op gepaste afstand volgt het bezit in Ruinen met een totaal van 106 hectare. Ook Havelte en Smilde herbergen met respectievelijk 32 en 11 hectare nog aanzienlijke hoeveelheden grond, waar in Diever en Assen en Meppel slechts sprake is van een enkele hectare.

Tabel 4.1: Totale aantal en verdeling van het grondbezit van Aalt Willem van Holthe ten tijde van de invoering van het Kadaster in 1832.

Gemeente	Grondbezit in ha
Dwingeloo	305
Ruinen	106
Havelte	32
Smilde	11
Diever	1
Assen	1
Meppel	1
Totaal	457 hectare

De genoemde 305 hectare binnen de gemeente Dwingeloo vormen allerminst een aaneengesloten geheel. De kern van het bezit wordt dan ook in feite gevormd door: het huis met bijbehorende tuin en bomenlanen, de gronden direct tegenover het huis aan de es van het Westeinde met de daar

¹⁶¹ De Kadastrale Administratie 1832 is door de auteur met licentie rechtmatig verkregen in gedigitaliseerde vorm via de Fryske Akademie. Alle hierna volgende berekeningen en weergaven van oppervlakten zijn gebaseerd op aantallen getrokken uit deze bron.

¹⁶² Voor de tabel zijn de oppervlakte-eenheden vereenvoudigd van vierkante meters naar hectaren. Het absolute aantal vierkante meters ligt daarom iets hoger (4.579.473 m²) dan het in de tabel weergegeven aantal.

¹⁶³ Dit is in lijn de bewering van M.G. Buist als hij stelt dat burgemeesters niet ongewoonlijk tot de grotere grondbezitters in hun eigen gemeente behoren. Zie M.G. Buist. 'Naar een nieuwe eenheid, 1748-1850', in: J. Heringa e.a. (red.) *De Geschiedenis van Drenthe* (Amsterdam/Meppel, 1985) p527.

gelegen boerderij, het bos direct ten zuiden van het huis genaamd 't Veen, het nog zuidelijker gelegen bos De Bork en tot slot enkele achter het huis gelegen weilanden tussen het Van Holthesvaartje en de Dwingelderstroom. Een wèl aaneengesloten stuk bezit ligt direct ten noordwesten van het dorp en bestaat uit gronden die behoren aan de (voormalige) havezate Batinge, in 1830 door Aalt Willem aangekocht. Op het verhaal van Batinge komen ik in een latere paragraaf terug. De overige bezittingen in Dwingeloo bestaan anno 1832 veelal uit losse of enkele aangrenzende percelen bouwland gelegen op de essen van Dwingeloo en het Westeinde en enkele hooi- en weilanden in zuidwestelijke richting, nabij de grens met Uffelte.

De tweede gemeente in grootte van grondbezit is Ruinen, met een totaal van 106 hectare (zie Bijlage X). De oorsprong van Aalt Willems bezit in deze gemeente kent slechts één oorzaak; het overlijden van moeder Van den Clooster en hiermee het vererven van het complete, bij havezate Rheebruggen behorende bezit op Aalt Willem.¹⁶⁴ Net als bij Batinge vormt het grondbezit van Rheebruggen – met uitzondering van een enkel perceel – een aaneengesloten geheel en evenals Batinge verdwijnt het huis Rheebruggen onder Aalt Willems sloophamer. Hierop kom ik later terug.

Hoewel Havelte qua bezitsgrootte als derde komt is dit bezit feitelijk in Uffelte gelegen, wat kadastraal gezien onder Havelte valt. De ruimtelijke karakteristiek van het Uffelter bezit kenmerkt zich door een aanzienlijke mate van spreiding en versplintering (zie bijlage X). Grofweg bestaat hier ongeveer de helft van het bezit uit weilanden gelegen tussen en langs de Dwingelderstroom en de Drentse Hoofdvaart. De andere helft bestaat uit losse, kleine percelen bouwland gelegen op de es van het Uffelter Westeinde.

Smilde dan, herbergt anno 11 hectare van het grondbezit van Van Holthe (zie bijlage X). Het aaneengesloten bezit bestaat grotendeels uit bouwlanden. Belangrijker is hier echter de door Aalt Willem in 1818 aangeschafte houtzaagmolen aan de Drentse Hoofdvaart, waarmee hij zijn houthandel uitbreidt en professionaliseert. In paragraaf 4.2 zal de handel van Van Holthe alsook de rol van de zaagmolen daarin uitgebreid aan bod komen. De zaagmolen, die in de literatuur altijd aan de stad Assen wordt verbonden, staat in 1832 feitelijk in Smilde. Het noordelijke gedeelte van de gemeente Smilde waar de molen staat, genaamde de Kloosterven, zou pas later in de jaren dertig worden overgedragen naar de gemeente Assen.

In de stad Assen zelf is het bezit van Van Holthe tevens gelegen aan de Vaart (zie bijlage X). Hier bezit Aalt Willem in 1832 aan de zuidzijde van de Vaart een huis met bijbehorende tuin, erf, schuur en koetshuis.¹⁶⁵ Het huis aan de Vaart is zijn stadse verblijf waar hij verblijft wanneer er vergaderingen zijn van de Provinciale Staten, en wellicht ook bij een bezoek van zijn houtzaagmolen. Aan de Vaart verzamelt zich de bovenlaag van de Drentse samenleving, waar de beide burens ook toe behoren. Enerzijds is dit Hendrik Jan Leopold van der Wijck, procureur van het hooggerechtshof te Assen en burgemeester van Oosterhesselen. Van der Wijck staat in 1853 direct onder Aalt Willem op plaats twee van de Lijst van Hoogstaangeslagenen in Drenthe (zie afbeelding 1). Anderzijds is Van Holthe burens met Hendrik Jan Carsten, procureur te Assen en notaris te Meppel.

Aalt Willem heeft tevens bezittingen in Meppel, die in 1832 evenals in Smilde voornamelijk gericht zijn op de handel (zie bijlage X). Van Holthe bezit hier een scheepswerf, die hij in 1828 gezamenlijk met de uit Meppel afkomstige notaris Witsenborg overneemt van P. Dekker.¹⁶⁶ In het vervolg van

¹⁶⁴ B. Boivin. *Landgoed Rheebruggen* (Assen, 2011) p60.

¹⁶⁵ Notities van onderzoek naar de boedelscheiding van Van Holthe-Van Dedem, uitgevoerd door Hélène de Muij-Fleurke, en mij door haar welwillend verstrekt.

¹⁶⁶ Groninger Courant, 4 januari 1828, vierde blad.

mijn onderzoek zal deze werf vooral terugkeren als zeer belangrijke schakel in binnen het handelsbedrijf.

Aldus de feitelijke en harde gegevens op het meetpunt in 1832. Dergelijke hoeveelheden grondbezit had Van Holthe echter niet daags na de aankoop van Oldengaerde in 1807 in bezit. In de volgende paragraaf ga ik daarom eerst in detail in op het moment van aankoop om zo de ontwikkeling van het bezit tot 1832 te kunnen schetsen, en vervolgens verder naar 1854.

De aankoop van Oldengaerde in 1807

Op 14 september 1808 koopt Aalt Willem van Holthe het huis Oldengaerde met bijbehorende gronden van twee broers Munniks, die de erfenis van hun in 1806 overleden ouders reeds in juni van dat jaar 'finaal in het geheel of bij percelen' publiek wensten te doen veilen.¹⁶⁷ Voor de som van 20.000 gulden is Van Holthe de nieuwe eigenaar van het grootste gedeelte van het aangeboden totaal, maar niet alles – de taxatie van het geheel door schulte H.C. Prins bedraagt namelijk 22.562 gulden.¹⁶⁸ Opvallend is dat de twee afgesproken betalingstermijnen door Van Holthe niet worden nagekomen. In plaats van twee aflostermijnen in de meimaand van 1809 en 1810, heeft hij vier termijnen nodig om af te lossen, waarvan de laatste in 1811.¹⁶⁹ De gronden die Van Holthe verwerft zijn naar gewoonte per veldnaam in de akte genoteerd, met als geografische bepaling het noemen van de 'zwettende' eigenaren. Tóch kan op basis van enkele bronnen een ruimtelijke reconstructie worden gemaakt van wat Aalt Willem precies aankoopt.

In het in 1807 door de genoemde schulte opgestelde *Kohier van de vaste goederen* wordt het Drents landschapsbestuur per gemeente op de hoogte gesteld van de aanwezige grondbezitters. Het bezit van de broers Munniks beslaat in het Kohier een drietal pagina's.¹⁷⁰ Vervolgens kan ik aan de hand van het kolossale werk wat historicus en veldnaamkundige Jan Wieringa vanaf de jaren 1950 heeft verricht de in het Kohier genoemde toponiemen ruimtelijk plaatsen.¹⁷¹ In aanvulling op het Kohier en de veldnamencollectie vormt een historische kaart van 'Aldengaerde' omstreeks 1797 een derde bron. Deze kaart, weergegeven in afbeelding 8, is een vermoedelijk toebehoren van de verkoop van J.T.F. Huguenin aan W. Munniks in 1797.

Dit vermoeden wordt versterkt door de geometrische nauwkeurigheid waarmee de aan Oldengaerde behorende percelen zijn ingetekend.¹⁷² De meeste van deze percelen bevinden zich in de directe omgeving van het landgoed. Hiermee wordt het ensemble in 1797 grotendeels gevormd door het huis met de tuin – die hier nog elementen van een geometrische, formele aanleg vertoont –, het bos genaamd 't Veen ten zuiden en een kamp bouwland met bijbehorend boerenerf ten oosten. Verder zuidelijk gelegen is het bos De Bork, oostelijk wat bouwland op de es alsook enkele hooilanden ten

¹⁶⁷ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 221. Eerste bundel, folio 1-2.

¹⁶⁸ Naast dit hiaat van 2.562 gulden bevestigt dezelfde akte nogmaals de verkoop 'bij percelen'. In de geografische omschrijving van de door Aalt Willem verworven percelen wordt 'den heer verkoper' (Munniks) een aantal keer genoemd als zijnde eigenaar van 'zwettende' percelen.

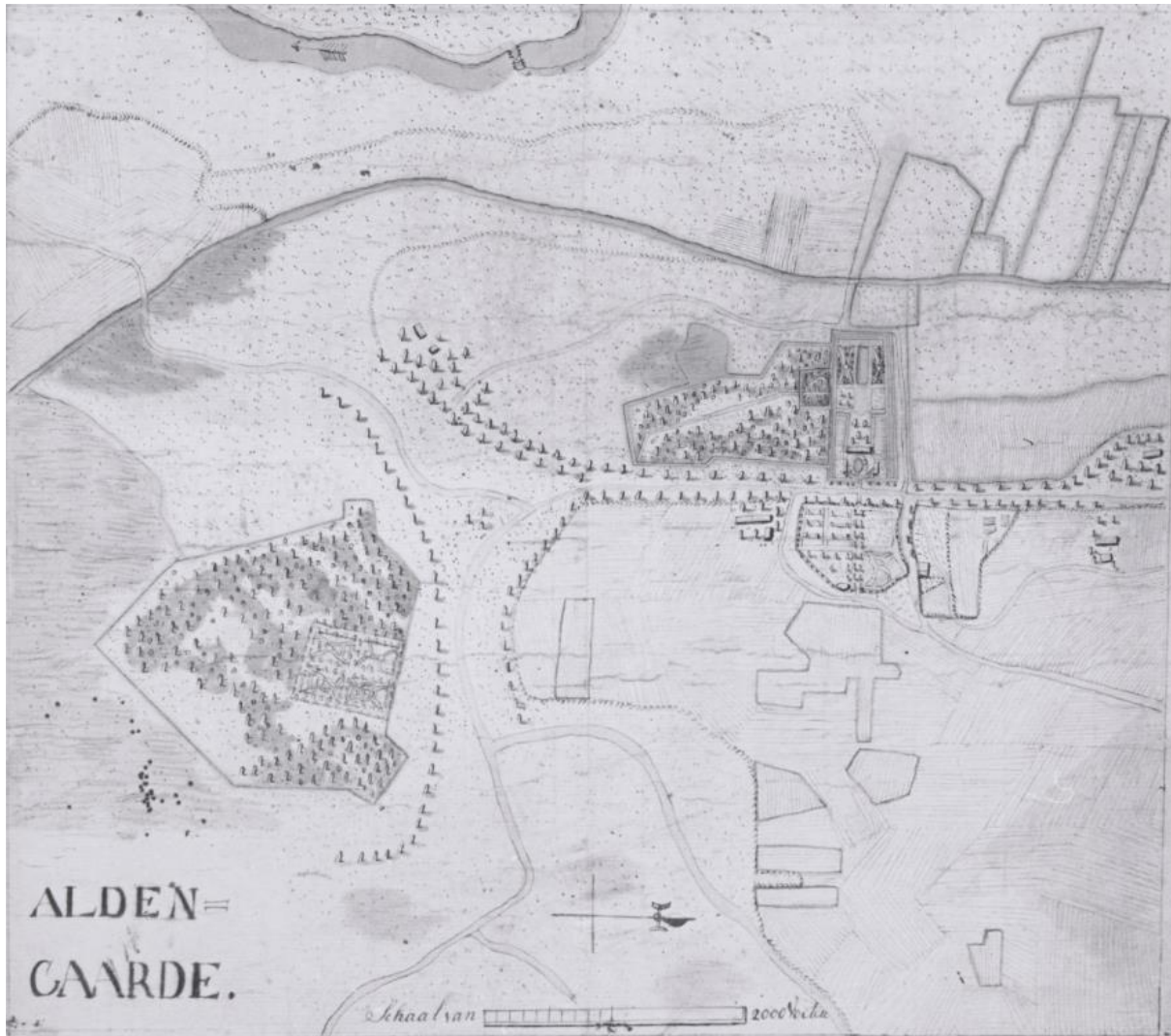
¹⁶⁹ Van Holthe betaald respectievelijk 6000,- en 4000,- gulden in 1809 en 1810, en een afsluitende 2039,- in 1811. De archieven zwijgen verder over de overige 7961,-. Vermoedelijk is deze in de loop van 1810 afgelost. Zie DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 221.

¹⁷⁰ DA, toeg.nr. 0001, inv.nr 1513.7, aldaar nummers 93-95.

¹⁷¹ DA, toeg.nr. 0903, inv.nr. 507 en 508.

¹⁷² Geografisch gezien vertoont de kaart aanzienlijke tekortkomingen wanneer wordt gelet op de onderlinge verhoudingen tussen de percelen, zoals windrichting en ligging ten opzichte van elkaar. De geometrische nauwkeurigheid, dat wil zeggen de vorm van het perceel zelf, is echter vrij hoog.

westen van het huis over de stroom. Opvallend is tevens de nauwkeurigheid waarmee de bij deze verkoop behorende bomen langs de weg zijn ingetekend.¹⁷³

Afbeelding 8: De kaart van 'Aldengaarde' uit 1797, vermoedelijk een toebehoren van de verkoop van J.T.F. Huegenin aan W. Munniks in datzelfde jaar.

Het belang van de kaart van Aldengaarde voor mijn onderzoek verduidelijkt wanneer het huisarchief wordt nageslagen op aan- of verkopen van de familie Munniks. Slechts één overgeleverde transactie met betrekking op onroerend goed komt toe aan deze familie: de aankoop door Wynoldus Munniks van het ten westen van Oldengaerde gelegen Koningsland in 1805.¹⁷⁴ Munniks hield zich waarschijnlijk niet actief bezig met grondbezit. Tevens is bekend dat hij Oldengaerde strikt als buitenverblijf gebruikte en daarom niet van het landgoed als inkomstenbron afhankelijk was.¹⁷⁵ Hieruit concludeer ik dat de kaart van omstreeks 1797 een sterke overeenkomst vertoont met het complex wat Aalt Willem in 1808 aanschaft.

¹⁷³ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 219. Tweede bundel, folio 2, aldaar artikel 18 en 19. Hier is expliciet vermeld dat de bomen onderdeel zijn van de verkoop.

¹⁷⁴ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 288. 'Akte van overdracht door de kinderen en erfgenamen van A. Carsten, weduwe van ds. G. Erkenswijk, aan prof. W. Munniks te Groningen van het Grote Koningsland; 1805'

¹⁷⁵ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel) p167.

Wanneer het Kohier en de aankoopakte van Oldengaerde worden vergeleken met de kaart van Aldengaerde ontstaat het beeld van afbeelding 9, een complex ter grootte van ongeveer 80 hectare.¹⁷⁶ Getoetst aan de grondsoorten ten tijde van het kadaster bestaat het bezit in 1808 uit hakhout (33 hectare), gevolgd door 23 hectare hooi- en weiland ten westen van het landhuis en 11ha bouwland op de tegenover Oldengaerde gelegen Es.¹⁷⁷ Het overige bestaat uit enkele percelen bos rondom het huis inclusief de tuin – de zogenoemde gronden van vermaak – de erven en een enkel perceel heide.

Het bezit van Van Holthe binnen de gemeente Dwingeloo groeit dus van circa 80 hectare in 1808 tot 305 hectare in 1832, bijna een verviervoudiging. Het totaal verspreid over de zeven gemeenten loopt zelfs op tot 457 hectare (zie Tabel 4.1). Het voert voor mijn onderzoek te ver om per afzonderlijk perceel de wijze waarop dit in bezit is gekomen te reconstrueren. Grofweg onderscheiden zich in de toename twee wijzen van uitbreiding, te weten een actieve en een passieve uitbreiding. Waar ik onder actieve uitbreiding de feitelijke aankoop van nieuw bezit verstaan, bestaat passieve uitbreiding uit erfenissen, boedelscheidingen en faillissementen. Tussen het moment van aankoop en het meetpunt 1832 is van beide vormen sprake. Ik noem hieronder de belangrijkste uitbreidingen.

Bezitsontwikkeling 1808-1832 en Aalt Willem de sloper

Na de aankoop van het complex in 1808 breidt Aalt Willem zijn bezit op diverse wijzen uit. Een viertal aanwinsten hierin vormen de meest gewichtige uitbreidingen.

Allereerst betreft dit de aankoop in 1818 van het complex van de houtzaagmolen in Smilde, langs de vaart naar Assen. Van Holthe is hierin echter niet de enige comparant. Voor 14.250 gulden is hij samen met Coenraad Wolter Ellents Hofstede eigenaar van het complex.¹⁷⁸ Hofstede, zoon van Drenthe's gouverneur Petrus Hofstede, is op dat moment één van de drie burgermeesters van Assen. Tot het moment van aankoop wordt de houtzaagmolen geëxploiteerd door de firma L. Kniphorst & co uit Meppel, en dit is ook de reden dat er een groot aantal gereedschappen gemoeid zijn met de verkoop.¹⁷⁹ In feite kopen Van Holthe en Hofstede een actief bedrijf over waarvan hout niet de enige vorm van handel is. Bij de aankoop is ook een kalkschuur, een droogschuur met bijbehorende paardenstal alsook een kantoor met een knechtswoning gemoeid.

De volgende zeer aanzienlijke uitbreiding van Van Holthes bezit is, anders dan de aanwinst van de houtzaagmolen, geen bewuste aankoop. Met het overlijden van Aalt Willems moeder op 12 juni 1824 dient haar complete bezit te worden verdeeld onder de erfgenamen. Een groot deel van dit bezit bestaat uit het stamhuis van de Van Holthes en Aalt Willems geboortehuis: het landgoed Rheebruggen (afbeelding 10). Illustratief voor de omvang van deze boedel is de inventarisatie van de nalatenschap; in totaal zijn notaris Meyer uit Hogeveen en consorten bijna twee volle dagen bezet met de inventarisatie hiervan.¹⁸⁰ De totale waarde van de te verdelen boedel komt neer op 110.500 gulden, te verdelen over vijf erfgenamen. Aalt Willems deel hierin bedraagt een evenredig vijfde deel ter waarde van 22.100 gulden en bestaat uit het huis en het landgoed.¹⁸¹

¹⁷⁶ Het absolute aantal hectare ligt iets hoger omdat hier slechts de gronden in de directe omgeving van het landgoed zijn weergegeven, met uitzondering van het zogeheten *Snijdersland* in de gemeente Diever en het *Helleveen* te Lhee.

¹⁷⁷ Een vergelijking van de in het *Kohier* genoemde typologiën van de grond (bouw-, hooi-, en weilanden) met 1832 laat zien dat grondgebruik van de diverse percelen in de periode 1807 – 1832 nagenoeg niet is veranderd.

¹⁷⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 167, Aldaar, eerste bundel, folio 19.

¹⁷⁹ Zie voor de lijst van gereedschappen idem, folio 3-5.

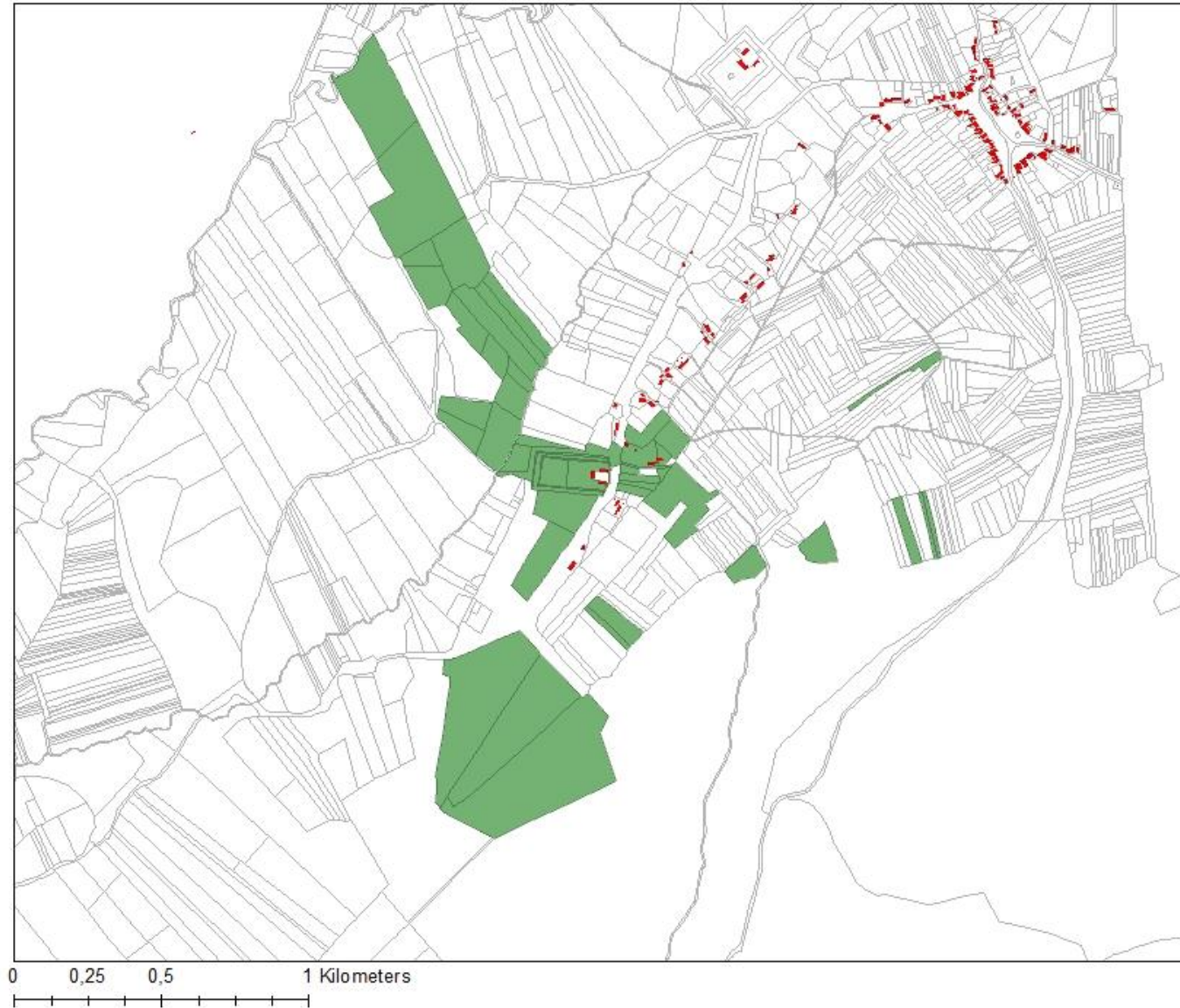
¹⁸⁰ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 4. Aldaar, inventarisatie van de boedel, folio 21.

¹⁸¹ Idem.

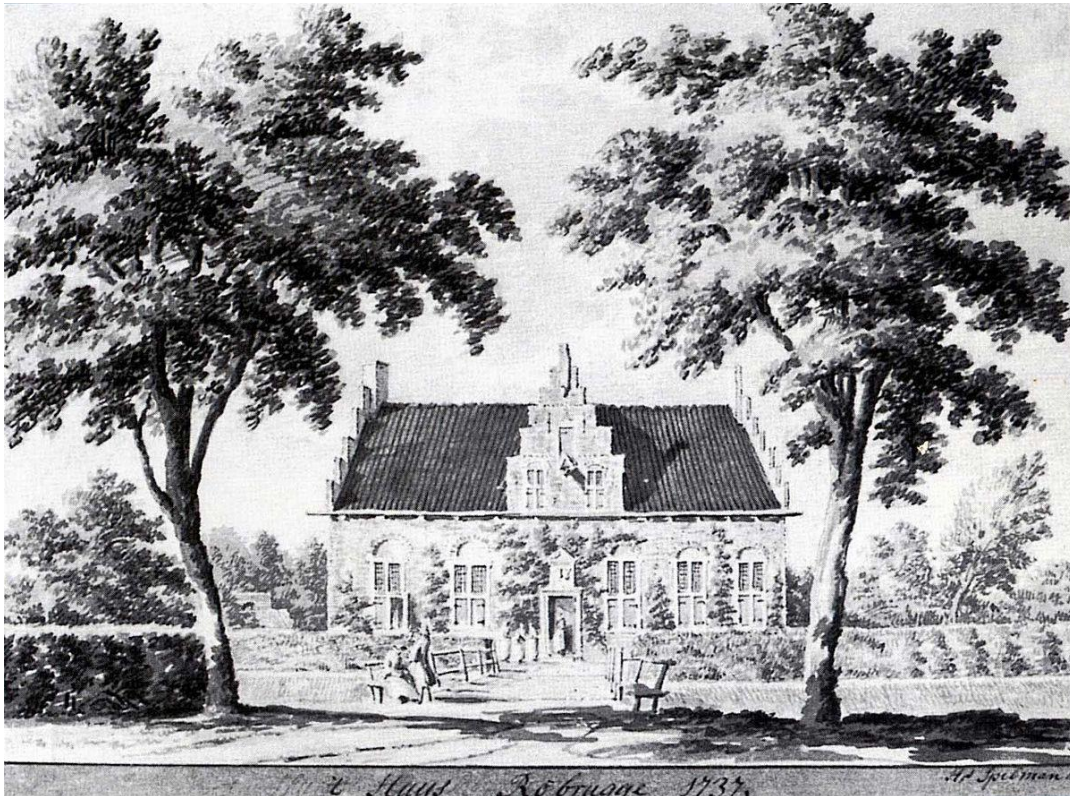
Grondbezit Oldengaerde, 1808

Legenda

- Grondgebied Dwingeloo
- Bebouwing Dwingeloo
- Grondbezit Van Holthe

Afbeelding 9: Het grondbezit van landgoed Oldengaerde op het moment van aankoop door Aalt Willem van Holthe in 1808

Afbeelding 10: Havezate Rheebruggen, gezien vanaf de voorzijde (Hendrik Spilman, 1737).

Van Holthe zal zijn ouderlijk huis slopen, maar niet daags na het verkrijgen daarvan. In een advertentie uit het *Nieuws- en advertentieblad* van 6 mei 1825 biedt hij Rheebruggen aan ter verhuur, voor 'een zeer modieke prijs'.¹⁸² Het zal echter nooit van deze verhuur komen. Ook blijkt nergens dat Van Holthe heeft overwogen om het geheel te verkopen of om er wellicht zelf residentie te kiezen. Uiteindelijk gaat Van Holthe in de winter van 1830 over tot de sloop van Rheebruggen.¹⁸³ Dit blijkt tevens uit een akte gepasseerd bij Notaris Meyer, waarin Rheebruggen tot op stenen en kozijnen wordt verkocht. Een totaal van 22 percelen planken, 13 percelen hout en niet minder dan 74.500 stenen worden geveild, met een opbrengst van 718 gulden.¹⁸⁴ De laatste aankoop van formaat binnen de periode van 1808 tot 1832 betreft een zeer aanzienlijke uitbreiding van bezit in de eigen gemeente Dwingeloo. In 1830 koopt Aalt Willem de ten noordwesten van het dorp gelegen havezate Batinge (afbeelding 11). Eigenaar op dat moment, Adolph Jacob Hendrik Willem baron van Heeckeren, dan al enige tijd niet meer woonachtig op het landgoed.¹⁸⁵ Voor 36.171 gulden is Aalt Willem de nieuwe eigenaar van het complex, dat naast de 'heerenbehuizinge' met bijbehorende schathuizen, lanen en grachten uit een groot aantal bouw-, hooi-, en weilanden bestaat.¹⁸⁶ Tevens is aan de havezate het recht op de collatie van predikant van Dwingeloo verbonden, alsook de benoeming van één kerkvoogd binnen de kerkenraad en het aanstellen van de schoolmeester.

¹⁸² Nieuws- en Advertentieblad voor de Provincie Drenthe, 6 mei 1825.

¹⁸³ Onderzoek van Schendelaar heeft geresulteerd in deze datering. Zie B.Boivin. *Landgoed Rheebruggen* (Assen, 2011) p62.

¹⁸⁴ DA, toeg.nr. 0114.41, inv.nr. 31, aldaar aktenr. 3225.

¹⁸⁵ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p154.

¹⁸⁶ DA, toeg.nr. 0114.53, inv.nr. 17, aktenr. 238. Voor een omschrijving van alle door Aalt Willem van Holthe aangekochte goederen, aldaar folio 4-58.

Afbeelding 11: Vogelvlucht van de havezate Batinge.

Evenals Rheebruggen is de havezate Batinge in Aalt Willems bezit geen lang leven beschoren. Het landhuis wordt kort na de aankoop door Van Holthe gesloopt. De koop van Batinge lijkt hem dan ook vooral om de gronden en de rechten te zijn gegaan. Toch lijkt ook hier het plan te zijn geweest eerst over te gaan tot verhuur. Westra van Holthe ziet juist het uitblijven van een huurder als voornaamste reden van sloop.¹⁸⁷ Dit wordt bevestigd in een lijst, geschreven door Van Holthe en opgemaakt voor de verhuur van een aantal aan Batinge verbonden percelen.¹⁸⁸ De verhuur van deze gronden zou echter pas in de vroege 1840 aanvangen.

Het is niet duidelijk in hoeverre net als bij Rheebruggen sprake is van een notariële verkoop op locatie, aangezien een dergelijke notariële akte voor Batinge niet is aangetroffen.

Wat wel duidelijk is, is dat er in 1846 nog resten aanwezig zijn. Als dominee Cornelis van Schaïck – waarover later meer – in zijn *Dwingeloo en onderhoorige gehuchten* een beschrijving geeft van zijn dorpse wandeling, loopt en klautert hij naar eigen zeggen op de ‘puinen’ van de muren.¹⁸⁹ Even later vermeld hij het volgende:

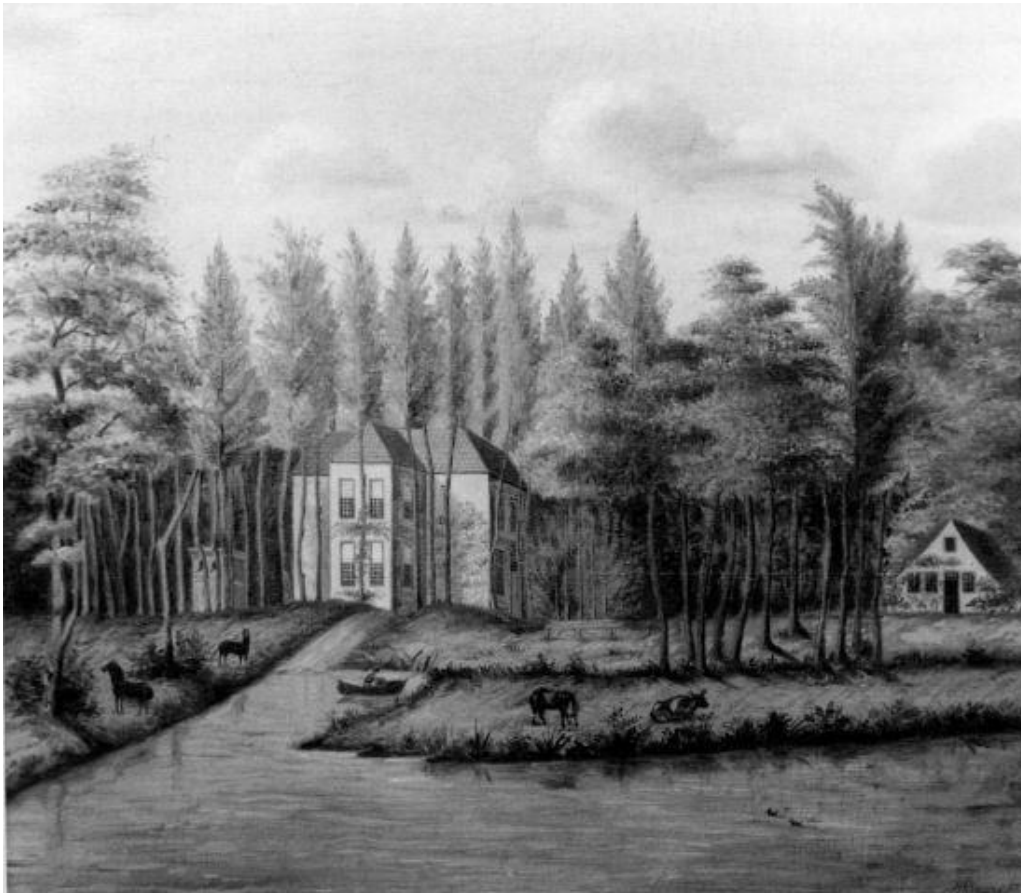
¹⁸⁷ J. Westra van Holthe. ‘Havezathen in Drenthe’, in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6^e serie, aflevering 3 (’s Gravenhage, 1957) p177.

¹⁸⁸ DA, toeg.nr. 0617 inv.nr. 48.

¹⁸⁹ C. van Schaïck. ‘Dwingeloo en onderhoorige gehuchten’, in: *Drentse Volksalmanak* (1846) p202.

'Thans is er van al die pracht en sterkte [...] niets meer te zien. De muren zijn gevallen, de grachten begroeid met biezen en riet; de groote houten klapbrug is verdwenen en maakte plaats voor een opgeworpen dam'.¹⁹⁰

Van Schaïck schetst een vervallen situatie, waar stenen nog herinneren aan de gevallen muren. Het verdwijnen van de houten klapbrug kan doen vermoeden dat Van Holthe het hout van Batinge heeft gebruikt voor zijn handel, en wellicht ook enkele stenen. Van een verkoop zoals deze heeft plaatsgevonden bij Rheebruggen lijkt echter geen sprake te zijn geweest.

Afbeelding 12: Het landgoed Broekhuizen gezien vanaf de zuidzijde van de Vecht. Geschilderd door Th. van Heeckeren Van Dedem, anno 1820.

Een dergelijke praktijk heeft wel plaatsgevonden bij de volgende en laatste buitenplaats die Aalt Willem in bezit heeft gehad. In 1827 koopt hij het buitengoed Broekhuizen, gelegen tussen Dalfsen en Zwolle (afbeelding 12). In juni van dat jaar betaalt hij 28.050 gulden aan zijn schoonzus 'Dora' (afbeelding 13), te weten Theodora Judith Margaretha van Dedem (1779-1841), de jongere zus van Geertruid Agnes, die is getrouwd met Willem Robbert Johan Walraven baron van Heeckeren (1779-1838).¹⁹¹ Van haar hand komt de het in afbeelding 6 weergegeven tekening.¹⁹² Broekhuizen staat dan al enkele jaren in de verkoop. Al in 1825 meldt de Overijsselsche Courant 'dat vervolgens ook op eene nadere te bepalene tijd en plaats, het buitengoed de Broekhuizen, met zijn onderhorige Boeren

¹⁹⁰ Idem, p209.

¹⁹¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178.

¹⁹² www.historische-kring-dalfsen.mijnstadmiyndorp.nl. Zoekterm 'het landgoed Broekhuizen'. Bezocht op 08-06-2017.

erven en landerijen publiek zal worden verkocht'.¹⁹³ Deze melding komt voor in een advertentie van de verkoop van bomen van Broekhuizen, onder andere vanuit het daar aanwezige 'Sterrenbosch'. Deze zijn tevens door Aalt Willem gekocht, gelet op een afschrift à 6000 in zijn rekening met Theodora, bestemd 'voor de bomen'.¹⁹⁴ De koop van Broekhuizen lijkt voor Aalt Willem een zuiver beleggingsobject. Naast genoemde advertenties en afschriften komt Broekhuizen nog één keer voor, als in de Overijsselsche Courant van 4 mei 1832 de sloop van het huis wordt aangekondigd (afbeelding 14).¹⁹⁵

voor de Broekhuizen, betaald van...
gem. koop - - - 20050-00.
Inbrengst, Jms - - - 200-07
20250-07

Afbeelding 13: Afschrift van de betaling voor landgoed Broekhuizen aan Theodora van Dedem, 5 januari 1827.

Men is voornemens door het Ministerie van den Notaris Mr. J. A. van
ROIJEN te Zwolle, op het Stads Wijnhuis te Zwolle, op *Dings-*
dag den 8sten Mei 1832, des avonds om 5 uur, finaal voor **AFBRAAK**
te verkoopen:
Het **HEEREN HUIS** met de **BEIDE BOUWHUIZEN** staande op
het Landgoed *de Broekhuizen* onder *Dalsien*, zullende eerst in par-
cellen en vervolgens in massa geveild worden. Staande te zamen
op f2025.
Nadere informatie bij den Notaris, bij wien de condities ter lezing liggen

Afbeelding 14: Advertentie met de aankondiging van de sloop en verkoop van landgoed Broekhuizen, Overijsselsche Courant 4 mei 1832.

¹⁹³ Overijsselsche Courant, 25-10-1825.

¹⁹⁴ Zie noot 34.

¹⁹⁵ Overijsselsche Courant, 04-04-1832

Bezitsontwikkeling 1832-1854: de markeverdeling

Met het overlijden van Van Holthe op 23 februari 1854 wordt de balans opgemaakt van de nalatenschap. In zijn Memorie van Successie komt louter onroerend goed ter sprake en dit stelt mij in staat om naast de ontwikkeling in de periode 1808 tot 1832, tevens zicht te krijgen op de ontwikkeling van het bezit tussen 1832 en 1854.

Een vergelijk van de successiememorie uit met kadastrale informatie uit 1852 toont aan dat ook in deze periode het bezit groeit.¹⁹⁶ Tabel 4.2 geeft het overzicht van deze toename weer.

Tabel 4.2: Toename van het grondbezit tussen 1832 en 1854, gebaseerd op de kadastrale administratie en de successiememorie van Aalt Willem van Holthe.

Kadastrale gemeente	Grootte in 1832 (ha)	1854
Dwingeloo	305	435
Ruinen	106	106
Havelte	32	37
Smilde	11	25
Assen	1	13
Diever	1	<1
Meppel	1	2
Totaal	457ha	619ha

Met uitzondering van Diever is in elke kadastrale gemeente sprake van bezitstoename. De grootste uitbreiding heeft wederom plaats in de eigen gemeente Dwingeloo. Ook in Assen neemt het bezit fors toe, onder andere door de gemeentelijke herindeling met Smilde en de bouw van een nieuwe houtzaagmolen. In Smilde is sprake van meer dan een verdubbeling en in Havelte groeit het areaal grond met 5 hectare. De bezittingen in Ruinen blijven nagenoeg gelijk. De daling van de hoeveelheid bezit in Diever laat zien dat er niet slechts sprake is van bezitstoename, hoewel deze marginale afname niet van invloed is op het totale grondbezit.

De stijging van het grondbezit van Van Holthe in de periode 1832-1854 kent naast losse aankopen één voornaamste oorzaak: de verdelingen van de marken binnen de gemeente Dwingeloo, te weten de marke van Dwingeloo/Westeinde, Leggeloo en Eemster.¹⁹⁷ Voor de grootste van deze, die van Dwingeloo en het Westeind, bezit ik enkele gegevens (afb. 9). In de eerste plaats meldt een lijst van deelgerechtigden in de marke van Dwingeloo uit 1835 dat van het totaal van 1878 bunder (hectare) gemeentegrond 737 hectare toebehoort aan de marke, en dus onverdeeld is.¹⁹⁸ Het komt toe aan 92 afzonderlijke rechthebbenden in de marke, waarvan Van Holthe verreweg de ruimst bedeelde is. Van het totaal van 737 hectare markegrond komt maar liefst 155 hectare aan hem toe, te weten 21% van de te verdelen grond.¹⁹⁹ Ter illustratie: de vijf grootste deelgerechtigden ná Van Holthe zijn met 161 hectare slechts nét iets ruimer bedeed.²⁰⁰

¹⁹⁶ DA, toeg.nr. 0119.01, inv.nr. 72, aldaar aktenr. 2133.

¹⁹⁷ Voor het onderzoek ter bepaling van de marken waarin Aalt Willem als gerechtigde te boek staat is naast archiefonderzoek gebruik gemaakt van de archiefviewer van het Kadaster. Percelen die in 1854 aan Van Holthe behoren konden middels retrospectief onderzoek worden toegewezen aan de genoemde marken.

¹⁹⁸ DA, toeg.nr. 0499, inv.nr. 6. De lijst vermeld grondbezitters in de kadastrale secties G en H die op basis van dat bezit gerechtigd zijn in de marke.

¹⁹⁹ Idem, folio 3.

²⁰⁰ Dit betreffen J.P. Bloemerts (55ha), J.L.A. Bloemerts (44), weduwe van C. Prins (24), J.T. Zanting (19) en H.G. ter Bork (19).

Hoewel genoemde lijst volgens titel is opgemaakt in het kader van de verdeling van de marke, lijkt het in feite te gaan om een voorstudie naar of herijking van de waardelen op basis van de pas ingevoerde en op de lijst expliciet vermelde 'cohieren van het cadaster'.²⁰¹ Tot een soortgelijke conclusie komt ook de inspecteur van de Gouverneur, die in 1840-41 een ronde door Drenthe maakt om de gemeentelijke administraties te beoordelen. 'Markedeeling' blijkt een vaste rubriek ter controle, en de inspecteur is stellig over Dwingeloo: 'Geen lust tot scheiding hier aangetroffen'.²⁰² Een aantal jaar later blijkt die lust tot scheiding wèl aanwezig, als wethouder Jan Prins de officiële delingsakte van de markegenoten, daterend van 29 januari 1849, ter depot afgeeft aan notaris Sluis.²⁰³

Ook dan betreft de Van Holthe toekomstige uitbreiding nog een totaal van 155 hectare, waarmee geconcludeerd kan worden dat zijn bezit in de kadastrale secties G en H van Dwingeloo (grofweg het dorp en de omgeving van Oldengaerde) tussen 1835 en 1849 niet of nauwelijks is gegroeid. De uitbreiding van het bezit door de markedeling is een van de oorzaken die ervoor zorgt dat Van Holthe vanaf 1850 zo hoog op de Lijst van Hoogstaangeslagenen is te vinden. Het is echter de vraag in hoeverre hij zelf heeft aangestuurd op een verdeling, aangezien harde bronnen daarvoor ontbreken. De beoogde, zeer forse toename van bezit maakt dit echter wel aannemelijk. Enkele persoonlijke noties van Aalt Willem versterken deze bewering. Zo schrijft hij in 1845 aan zijn schoonzoon en dochter zeer negatief over overheidsbeleid, voornamelijk over de 'snorkerijen' van de Minister van Financiën in de kranten: 'Nimmer zijn de ingezetenen zo gedrukt geworden als thans. Het Rijk neemt alles weg en er schiet voor de particulier niets over'.²⁰⁴ Een dito mening is hij toegedaan in een brief aan Van Schaik uit 1851, waarin hij de dominee beschuldigt van het aanzetten tot populisme, 'welk stelling nog wel op den duur zo ver kan gaan, dat alles gemeen is'.²⁰⁵ Particulier bezit lijkt dus wel degelijk zijn voorkeur te genieten.

Tenslotte rest de vraag of Van Holthe met zijn 619 hectare aan bezit daadwerkelijk de grootste Drentse grondbezitter van zijn tijd was. Een tweetal bronnen biedt hiertoe uitsluitel. Op de vanaf 1850 gepubliceerde Lijsten van Hoogstaangeslagenen komt Van Holthe vier jaren voor, van 1850 tot 1853. Met uitzondering van 1852, wanneer hij een tweede plek inneemt, voert hij in al deze jaren de lijst aan.²⁰⁶ Grondbezit is de meest zwaarwegende factor voor een plek op de lijst en bij Aalt Willem maakt dit consequent meer dan de helft van zijn totale aanslagbedrag uit.²⁰⁷ De enige die op basis van de grondaanslag enigszins in de buurt komt is jhr. Mr. Hendrik Jan Leopold van der Wijck, ná Van Holthe vaak tweede op de lijst (in de periode 1850-1854) en in 1852 de lijstaanvoerder. Binnen de aanslag op grondbezit geldt dat huizen en erven alsook percelen met een 'producerend' karakter (zoals bouwland) meer waarde bezitten en dus hoger worden belast.²⁰⁸ Theoretisch bezien

²⁰¹ Zie noot 36, folio 1.

²⁰² DA, toeg.nr. 0048, inv.nr. 67, folio 3.

²⁰³ DA, toeg.nr. 0499, inv.nr. 5, folio 1.

²⁰⁴ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 13, aldaar een brief aan 'Zeer waarde zoon en dochter' met dato 2 januari 1845, folio 2. Met snorkerijen bedoelt Aalt Willem blaaskakerij/grootspraak/bluf.

²⁰⁵ Da, toeg.nr. 0345, inv.nr. 2.

²⁰⁶ Het is niet duidelijk waarom Van Holthes aanslag in 1852 zo laag uitvalt. Voornaamste reden hiervoor lijkt op basis van de lijst het uitblijven van de aanslag op grondbezit in veel gemeenten: alleen Dwingeloo komt in 1852 voor onder de grondlasten. Ook het patentrecht

²⁰⁷ In 1850: 600 gulden op een totaalaanslag van 1126 gulden, in 1851: 622 gulden op een totaal van 1239 gulden, in 1852: 428 gulden op een totaal van 638 gulden en in 1853: 897 gulden op een totaal van 1521 gulden. Hierbij zijn voor 1853 louter de Drentse gemeenten meegerekend.

Voor de lijsten zie: Nederlandsche Staatscourant, 20-07-1850; Drentsche Courant, 18-04-1851; Nederlandsche Staatscourant, 03-06-1852; Nederlandsche Staatscourant, 19-04-1853.

²⁰⁸ Zie noot 1.

zou er dus een grotere grondbezitter dan Van Holthe kunnen zijn wanneer deze zéér veel hectaren laag belaste gronden in bezit heeft. Het is echter de vraag in hoeverre het aannemelijk is dat een persoon een dergelijke hoeveelheid louter laagwaardige gronden in bezit heeft.

Van Holthe zelf biedt ons uitsluitsel in deze kwestie. In een brief aan zijn zwager Godert Willem op huis Den Berg van 17 oktober 1850 klaagt hij over de gang van zaken in de Drentse Provinciale Staten, en voornamelijk over het feit dat er zich 'klubsen' hebben opgeworpen waarin alle lieden met dezelfde politieke kleur zich verenigen.²⁰⁹ Aalt Willem heeft geen boodschap aan dergelijke facties en is daardoor naar eigen zeggen 'in het agterspit' geraakt, wat zijn aanstaande herverkiezing als Statenlid in het geding brengt.²¹⁰ Deze gang van zaken betreurt hij enorm, getuige het volgende: 'Het zal mij anders ontzettent grieven 35 jaren in de staten geweest te zijn, de eenige uyt den geheele provintie daartoe, de grootste grondeigenaar uyt de pronvintie en dan als kwade jongen terug geschoven te worden'.²¹¹ Van Holthe weet van zichzelf dus dat hij de grootste grondbezitter in Drenthe is. Dit, samen met de lijsten van Hoogstaangeslagenen brengt ons tot de conclusie hij zéér waarschijnlijk de grootste grondbezitter is geweest.

²⁰⁹ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 485, aldaar een brief van Aalt Willem van Holthe op dato 17 oktober 1850.

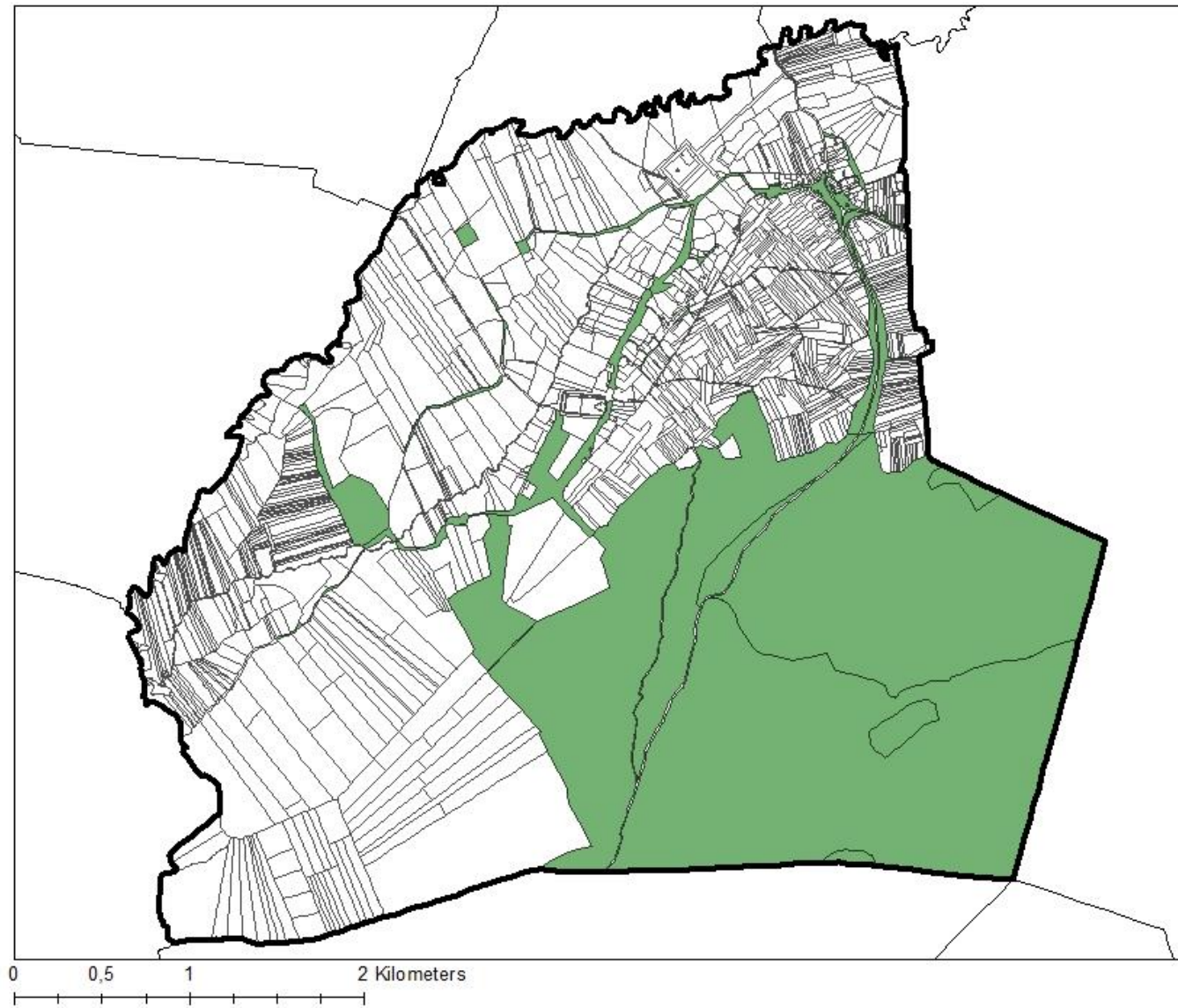
²¹⁰ Zijn tegenkandidaat, de 'lord' H. Tonckens, blijkt een dermate steun te genieten van de families Tonckens, Vos en Kymmel dat Van Holthe vreest dat hij niet weder verkozen zal worden. Zie bovenstaande noot.

²¹¹ Zie noot 47.

Marke van Dwingeloo, 1832

Legenda

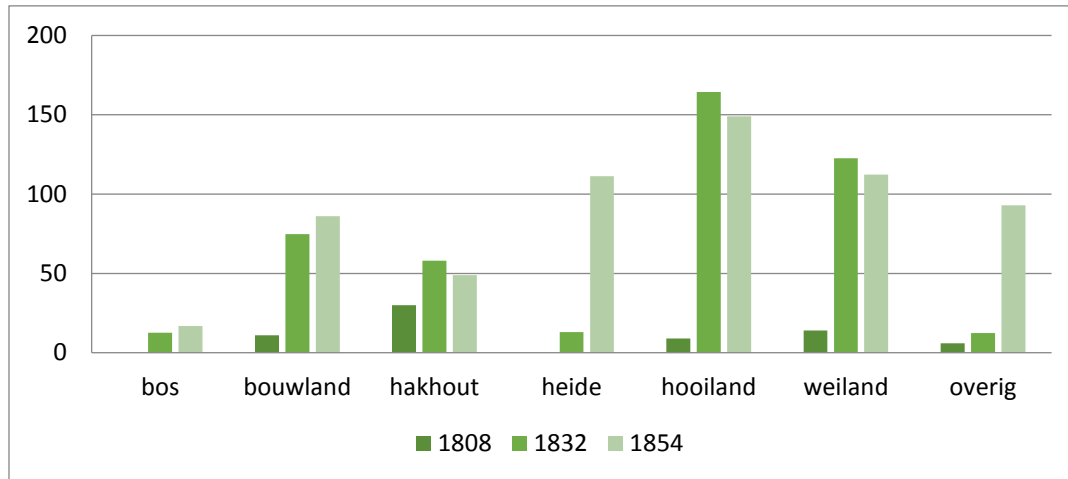
- Markegrens Dwingeloo
- Grondbezit markegenoten

Afbeelding 15: Onverdeeld grondbezit van de markegenoten van Dwingeloo anno 1832.

Inkomsten vanuit grond- en huisbezit

Het areaal aan eigendom wat Aalt Willem gedurende zijn leven vergroot staat garant voor een steeds groeiende bron van inkomsten. Het type eigendom is hierin vaak bepalend voor de opbrengst. In onderstaande afbeelding 16 is de ontwikkeling van het grondbezit per soort eigendom weergegeven.

Afbeelding 16: Groei van het grondbezit van Aalt Willem van Holthe, weergegeven in hectaren per type eigendom.

De grafiek laat zien dat hooilanden gedurende de onderzoeksperiode een steeds aanzienlijker deel binnen het grondbezit hebben ingenomen, evenals de weilanden. De arealen bos, bouwland en hakhout zijn stabiel. Twee uitschieters in de grafiek zijn een direct gevolg van de besproken markeverdeling. Het areaal heidegrond van Van Holthe groeit hierdoor sterk evenals zijn areaal zandgronden, vervat in de categorie 'overige'.

De inkomsten van genoemde categorieën verschillend sterk. De heide en de zandgronden leveren per definitie eigenlijk geen inkomsten op. Bos en hakhout vormen een schakel in het houtbedrijf van Van Holthe, waarover later meer. Bouwland, hooiland en weiland zijn vervolgens de categorieën die zich lenen voor verhuur.

Voor de bouwlanden speelt in het bijzonder de aankoop van Batinge een grote rol. Naast de havezate en omliggende gronden verwierf Van Holthe hierbij pachten. Het betreft hier geen pachten in de vorm van geld, maar in natura: de zogeheten rogge-, haver-, en hanepachten.²¹² Negenendertig pachten zijn verbonden aan Batinge, die de pachters traditioneel voldoen op Sint Maarten.²¹³ De grootte van de grond is hierbij bepalend voor de hoogte van de pacht. Waar de een meerdere 'koppen' aanlevert, volstaat de ander met enkele 'maatjes'.²¹⁴ De roggepachten vormen de hoofdmoot met een totaal van 1976 liter tegenover 670 liter haver. Jaarlijks ontvangt Van Holthe dus alleen al aan pachten van Batinge 2646 liter oogst.

Een tweede bron bespreekt tevens de Batinger pachten. Hoewel ze niet expliciet genoemd worden, komen de namen van de pachters grotendeels overeen met zij die volgens de aankoopakte aan Van

²¹² De pachten in natura zijn in feite een sociale vorm van verpachting. De pacht betreft een gedeelte van de opbrengst van de oogst, waarbij pachter en verpachter dus beide een risico delen wanneer de jaarlijkse oogst minder uitvalt.

²¹³ DA, toeg.nr. 0114.53, inv.nr. 17, aldaar aktenr. 238, folio 47-60.

²¹⁴ De maatvoering binnen de pachten is gebaseerd op drie eenheden, van groot naar klein: koppen, maatjes en vingerhoeden. Hierin staat een kop gelijk aan een liter, een maatje gelijk aan een deciliter en een vingerhoed gelijk aan een centiliter van de oogst. Zie: www.geheugenvandrenthe.nl/maten. Bezocht op diverse data.

Holthe pacht verschuldigd zijn. Het gaat hier echter om de afkoop van de pacht, ofwel het afdoen van de pacht in geld in plaats van in natura.²¹⁵ In een brief van Van Holthe naar notaris Witsenburg, die hierop toeziet, spreekt Van Holthe uit dat hem 'vleyt' dat van het totaalbedrag van 2451 gulden aan pachten bijna de helft is afgekocht.²¹⁶

Toch lijkt niet iedereen even tevreden met deze gang van zaken. Zo schrijft Van Holthe over de pacht van ene Berghuis dat die zich op zijn beurt niet hoeft te 'vleyen dat er een steekje aan de pagt los is', want dat Aalt Willem naar eigen zeggen alles 'zeer goet in order' heeft. Daarnaast voegt Van Holthe toe dat het bezit van Berghuis waarschijnlijk oneindig meer waard wordt wanneer hij de pacht afkoopt, die slechts 92 gulden bedraagt.²¹⁷ Mocht er niet voldaan worden deinst Van Holthe er naar eigen schrijven niet voor terug de pachter te dwingen tot verkoop van zijn eigendom.

Vanaf 1845 begint Aalt Willem ook consequent de aan Batinge verbonden weilanden te verhuren. Waar dit in 1845 garant staat voor een inkomst van 692 gulden is het in 1852 gegroeid naar 805 gulden.²¹⁸ Toch is de verhuur van weilanden niet het enige, ook de hooilanden leveren inkomsten op. Een notariële akte van 26 juni 1832 bespreekt de verkoop van 'opgaand gras' uit de hooilanden in de gemeente Dwingeloo, opbrengst: 1602 gulden.²¹⁹ Exact eenzelfde akte uit het volgende jaar levert een dito opbrengst op: 1595 gulden.²²⁰ Zo heeft Van Holthe tevens uit hooilanden inkomsten, hetzij niet uit jaarlijkse verhuur, waarvoor dit ongeschikt blijkt. Dit bevestigt hij in een brief aan zijn schoonzoon en dochter in 1845, wanneer hij een stuk land in hun eigendom wil verkopen of verhuren, maar dat dit lastig is 'daar er een stuk hooy in is'.²²¹

Naast grondbezit speelt het gebouwde bezit binnen het vermogen van Van Holthe tevens een rol. Onderstaande afbeelding 17 laat de ontwikkeling van het gebouwde bezit per gemeente zien. Hierin zijn echter niet louter huizen opgenomen, maar ook gebouwen met een functie binnen de handel, in het bijzonder de complexen in Assen, Meppel en Dieverbrug, in de vorm van molens, (opslag)schuren, huizen voor opzichters enzovoort. Het totaal van gebouwde bezittingen groeit volgens de kadastrale informatie van 29 in 1832 naar 60 in 1854. Vanzelfsprekend heeft Aalt Willem niet alle gebouwen volledig zelf in gebruik, maar complete overzichten van huurders per eigendom ontbreken helaas. In eigen gebruik zijn in ieder geval Oldengaerde en de tegenover gelegen boerderij, de complexen van de houthandel, een in Assen gelegen boerderij alsook zijn huis aan de Vaart. Het overige is beschikbaar voor verhuur. Zo betaalt H. Stoker, een van de pachters van Rheebruggen 25 gulden per halfjaar aan huur.²²² Het totaal wat binnen het kadaster staat omschreven als 'huis', 'huis en erf', of 'huis, erf en schuur', betreft in 1832 een totaal van 23 en groeit in 1854 tot 49.

²¹⁵ DA, toeg.nr. 0403 inv.nr. 226. folio 1.

²¹⁶ Idem, folio 2.

²¹⁷ idem. De pacht van 92,25 gulden is gebaseerd op een door Berghuis aan Van Holthe verschuldigde pacht bestaande uit 1 schepel en 3,5 spint rogge en 2 schepel en 1 spint haver.

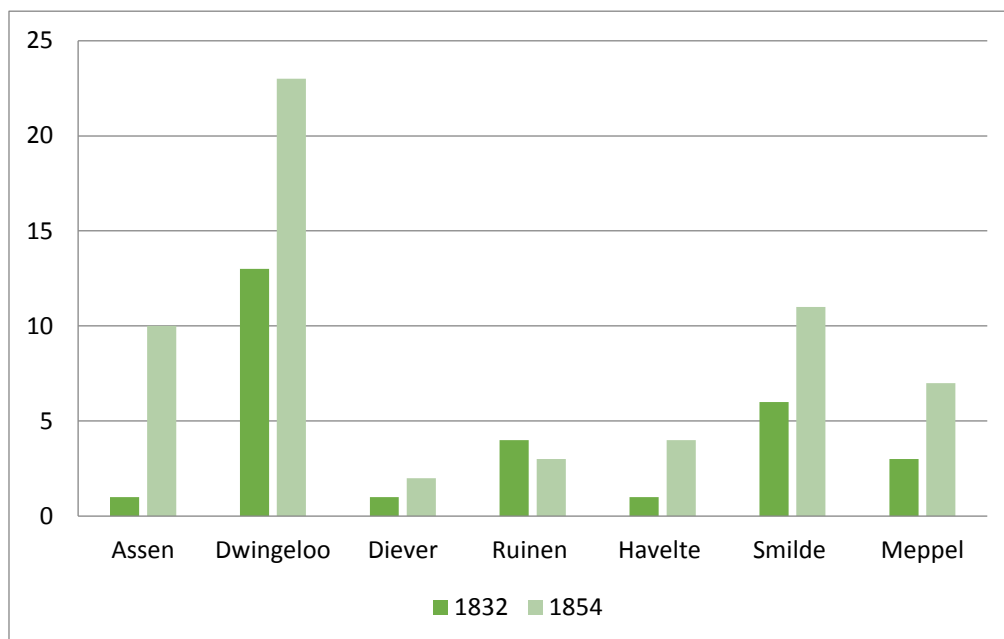
²¹⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 227, zie aldaar jaren 1845 en 1852.

²¹⁹ DA, toeg.nr. 0114.41, inv.nr. 32, aldaar akte 3363 uit 1832.

²²⁰ DA, toeg.nr. 0114.41, inv.nr. 33, aldaar akte 3461 uit 1833.

²²¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 13, aldaar brief naar 'zoon en dochter' op dato 2 januari 1845.

²²² DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178, folio 27.

Afbeelding 17: Ontwikkeling van het gebouwde bezit van Aalt Willem van Holthe, op basis van kadastrale informatie en de memorie van successie.

Toch komen de inkomsten van het huisbezit vermoedelijk niet alleenuit verhuur. Een groot gedeelte van de huizen staat waarschijnlijk op Van Holthes naam vanwege een geldlening van hem aan de betreffende bewoners. De voorwaarde van deze hypothecaire obligaties is dat zijn schuldenaren hun huis als onderpand aandragen ter zekerheid. De inkomsten die Van Holthe hier vervolgens uit verkrijgt bestaan uit ‘interest’, een jaarlijks rentepercentage op het totaalbedrag, meestal op 4 of 5 procent.

Onderzoek van De Muij-Fleurke naar de boedelscheiding van Van Holthe-Van Dedem laat zien dat dit aanzienlijke bedragen betreft.²²³ Aalt Willems erfgenamen, kleinzoon Aalt Willem Westra en dochter Susanna Leonora houden de hypothecaire obligaties tot 1884 in onverdeeld bezit. Het totaal aantal aan hypothecaire obligaties bedraagt op dat moment 56.422 gulden. Binnen het onverdeelde bezit van de erfgenamen is het uitdelen van dergelijke obligaties doorgegaan, waardoor het genoemde bedrag niet geheel aan Van Holthe toegewezen kan worden. Dat hij hier de basis voor heeft gelegd is echter wel duidelijk.

4.2 Aalt Willem als ondernemer: de handel Van Holthe

De tweede rol waarin Aalt Willem naar voren is getreden is die van houthandelaar. In de vorige paragraaf kwam de eerste vermelding hiervan – de koop van de houtzaagmolen te Smilde in 1818 – al kort aan de orde. Toch is dit niet de eerste kennismaking van Van Holthe met de houthandel – ook op Rheebruggen was hier al sprake van. Onderzoek van Koops van het ‘t Jagt toonde al aan dat de houtteelt en -handel een niet onbelangrijke bron van de inkomsten op Rheebruggen vormde. Zo waren de inkomsten uit de houtverkoop niet ongewoon vele malen hoger dan de jaarlijkse inkomsten uit pachten.²²⁴ Aalt Willem is vanzelfsprekend goed bekend geweest met de houthandel binnen het landgoedbedrijf van zijn ouders. Zijn schoonouders moeten hier tevens benoemd worden,

²²³ Notities van onderzoek van Hélène de Muij-Fleurke, mij welwillend ter beschikking gesteld.

²²⁴ Het onderzoek van H. Koops van ‘t Jagt en J.K. Schendelaar bestaat uit een niet uitgegeven manuscript wat door B. Boivin is geraadpleegd. Zie B. Boivin. *Landgoed Rheebruggen* (Assen, 2011) p95-96.

want de Van Dedems van huis Den Berg in Dalfsen waren ook allerminst onbekend met de houthandel.²²⁵ Toch lijkt Aalt Willem in meerdere opzichten professioneler te werk te gaan dan slechts het verkopen van hout als opbrengst van het landgoed, en de houtzaagmolen speelt hier een grote rol in. Ik schets hier daarom eerst de werking en organisatie van het houtbedrijf om vervolgens in te gaan op de groei van de handel en de inkomsten die Van Holthe hieruit verkreeg.

Organisatie van de houthandel

Het epicentrum van de houthandel van Van Holthe wordt gevormd door de in 1818 aangeschafte houtzaagmolen aan de vaart te Assen (afbeelding 18). Al eerder besprak ik de partnerschap met Coenraad Willem Ellents Hofstede in deze, tot aan 1824, wanneer Van Holthe Hofstedes aandeel overneemt. De archieven bieden geen uitsluitsel over het waarom van de beëindiging van het partnerschap. Wel betaald Van Holthe 'slechts' 5000 gulden voor Hofstedes aandeel, wat minder is dan de helft van de initiële 14.500 gulden voor de aankoop.²²⁶ Het stoppen van het samenwerken belet Van Holthe in ieder geval niet het houtbedrijf te continueren. Al in 1825 investeert hij verder door een aangrenzend erf aan te kopen, wat dan nog in het bezit zijn van de vorige eigenaar, de firma L. Kniphorst. De wil om te investeren blijft aanwezig, als Van Holthe in 1833 een huis naast de zaagmolen te huur aanbiedt wat 'wanneer zulks verkozen' wordt door de huurder, geheel gemoderniseerd kan worden.²²⁷ Het meest helder is de uitbreiding van de houthandel echter terug te zien in de bouw van een nieuwe molen. Van Holthe dient hiertoe in 1840 een aanvraag in bij de Gedeputeerden Staten van Drenthe en een jaar later is de nieuwe houtzaagmolen een feit.²²⁸ De nieuwe en oude molen liggen op een steenworp afstand van elkaar ten westen van Assen. Vermoedelijk zijn beide molens tegelijk in gebruik geweest, de archieven zwijgen namelijk over de sloop van de 'oude molen', en ook op de Topografische kaart van 1850 zijn beide molens weergegeven (afb. 19).

Hoewel de beide Asser molens de productie vormen voor het houtbedrijf, moet voor een goed beeld van de handel worden uitgezoomd naar provinciaal niveau. Naast de molens in Assen bezit van Holthe een houtstek in Dieverbrug, tevens aan de Drentse Hoofdvaart.²²⁹ Gelegen in de nabijheid van het kernbezit van Van Holthe in Dwingeloo vormt deze houtstek een centraal punt ten opzichte van zowel Oldengaerde, Batinge en Rheebruggen en verzamelt zich hier ter doorvoer het hout wat op de bospercelen rondom genoemde havezaten gehakt wordt. Het derde en laatste logistiek belangrijke punt voor de houthandel betreft een in 1828 door Van Holthe samen met notaris A.H. Witsenburg aangeschafte scheepstimmerwerf ten zuiden van Meppel.²³⁰ Hoewel de archieven met uitzondering van enkele verkochte pramen zwijgen over verdere bemoeienis met de scheepswerf is vaak sprake van 'mijn wal te Meppel'.²³¹ Deze wal diende voornamelijk als opslagplaats voor hout en als opening en doorvoerplaats voor de handel richting het zuiden.

²²⁵ Een vluchtige blik op het archief van huis Den Berg aanwezig in het Historische Centrum Overijssel bevestigt dit. Zie bijvoorbeeld: HCO, toeg.nr. 1447.1 inv.nr 2005 en 2006. 'Register van verkopen en verpachtingen van houtgewassen op Den Berg, 1770-1854'.

²²⁶ Hier dient wel een slag om de arm te worden gehouden aangezien niet zeker is of Van Holthe en Hofstede bij de aankoop een even groot aandeel betaalden.

²²⁷ Drentse Courant, 27-12-1833.

²²⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 167. Aldaar: extract uit het verbaal van het verhandelde bij de Heeren Gedeputeerde Staten van Drenthe, dinsdag 23 juni 1840.

²²⁹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 25. Aldaar: inventaris van de boedel van de erven van A.W. van Holthe, 01-01-1884

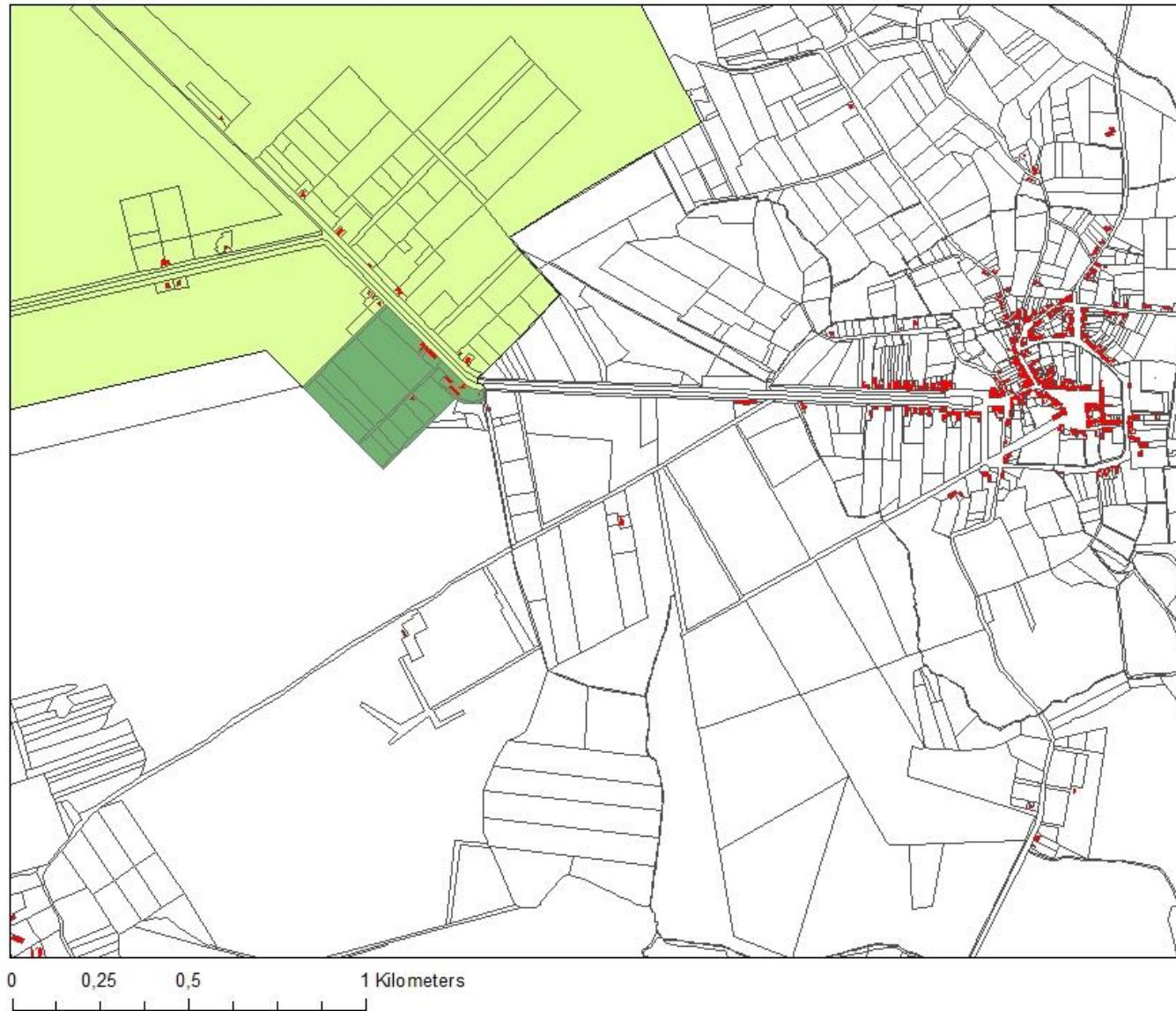
²³⁰ Groninger courant, 04-01-1828

²³¹ Zie voor Meppelder hout o.a. DA, toeg.nr. 0403 inv.nr. 181, voor de verkochte pramen idem, inv.nrs. 377-381.

Complex van de houtzaagmolen in Assen, 1832

Legenda

- Bebouwing Assen
- Complex houtzaagmolen
- Grondgebied Assen
- Grondgebied Smilde

Afbeelding 18: Ligging van de houtzaagmolen ten opzichte van de stad Assen, 1832.

Afbeelding 19: De stad Assen, zoals weergegeven op de Topografische Militaire Kaart uit 1850, kaartblad 12. De witte cirkels vormen de locaties van de beide houtzaagmolens; de nieuwe molen ligt het dichtst bij de stad.

Met bovengenoemde locaties is het houtbedrijf vertegenwoordigd door heel Drenthe (afbeelding 20). Aalt Willem zelf staat aan de top van de organisatie, maar hij is zeker niet de enige werknemer. De diverse locaties van de houthandel fungeren naast productie en opslag tevens allemaal als verkooppunt, waardoor opzieners nodig zijn. Zo bestond er bij de oude molen in Assen een woning, bewoond door de bediener van de houtzaagmolen, Harm Roodbaard. Op de scheepswerf in Meppel – die Van Holthe voornamelijk als opslagplaats c.q. wal gebruikt maar waar ook ter plaatse hout verkocht wordt – is het scheepsbouwer Piet Dekker die zaken waarneemt, en ook aan de houtstek te Dieverbrug verhuurt Van Holthe de bovenverdieping van het logement van Hendrik Warries, die tevens opzichter van de stek is.

Voor het transport van zijn producten is Van Holthe afhankelijk van een heel ander soort arbeiders: de praam- en zetschippers. Een vijftal hiervan komt consequent in de archiefstukken voor, te weten Mense Luiten, Pieter van den Berg, Dorus Brink evenals de gebroeders Hendrik en Berend Menak. Niet alleen verschepen deze schippers Van Holthes producten, ze incasseren ook de betalingen van de klanten en houden een eigen administratie bij om vervolgens later met Aalt Willem af te rekenen.²³² Het belang van deze schippers is ook op een andere wijze terug te zien. In de jaren vanaf 1840 varen vier van bovengenoemden – zowel Mense Luiten, Dorus Brink als de gebroeders Menak – namelijk op een schuit of praam in het bezit van Van Holthe zelf, die genoemde boten ook onderhoudt.²³³ In drie gevallen gaat het om aanzienlijke bedragen. Zowel Dorus Brink als de gebroeders Menak varen op een schuit ter waarde van 5000 gulden, die ze in eigendom verkrijgen door een periode van tien jaar lang inclusief vijf procent rente af te lossen aan Aalt Willem.²³⁴ De

²³² Zie bijv. DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 180b, aldaar folio 17, contante verkopen van Mense Luiten.

²³³ Idem, folio 6. Hier een notitie van Van Holthe waarbij hij aangeeft de schuit van Hendrik Menak te hebben voorzien van nieuwe ankers en touwen.

²³⁴ Idem, folio 4-6.

schippers zijn echter niet alleen in hun werk, want niet ongewoonlijk ontvangen ze assistentie van 'onbekende arbeiders' bij het op- en afladen van hun ladingen.²³⁵

De laatste persoon van belang in Van Holthes organisatie betreft de in Assen wonende handelaar Lucas Bartels. De voornaamste rol van Bartels in Van Holthes handel is die als opkoper van hout wat Van Holthe vervolgens verder laat verwerken in zijn zaagmolens. Zijnde ook een houtopkoper op persoonlijke titel heeft Bartels tevens aanzienlijke rekeningen bij Van Holthes zaagmolen en ook delen de heren niet ongewoon 'mandelige' rekeningen na het gezamenlijk opkopen van hout.²³⁶ De bedragen binnen een dergelijke constructie lopen stevig op, van een ruime 4500 gulden in het jaar 1839 tot een kleine 6000 gulden in 1840.²³⁷ De samenwerking tussen beide heren valt daarom te omschrijven als een kompaanschap, die zij zelf betitelen als een 'compagnie', waarbij middels een gedeelde rekening uitdeling van kosten en baten plaatsvindt. Gelet op de grootte van de bedragen moet de betekenis van Bartels binnen Van Holthes handel niet onderschat worden.

De groei van de handel: leveranciers, producten & klanten

Van Holthe bouwt zijn houthandel uit van een klein en voornamelijk lokaal georiënteerd bedrijf tot een imperium met een bereik van meerdere provincies. Al vóór de aankoop van de zaagmolen is er sprake van een houthandel die zich dan nog voornamelijk concentreert rondom Dwingeloo. Cruciaal hierin zijn de houtpercelen rondom Oldengaerde en Dwingeloo. De hoofdmoot van de handel bestaat pré 1818 uit lokaal en klein hout uit de directe omgeving. Zo is er niet ongewoonlijk sprake van 'takkenbosschen' uit de Bork en 'Mepelderhout' uit 't Veen direct naast Oldengaerde.²³⁸ Daarnaast koopt Van Holthe hout op van gronden die niet in zijn bezit zijn, ook zeer lokaal. Zo laat hij bijvoorbeeld kappen bij buurman Gelmer Alberts ter Bork, maar is er ook hout afkomstig van bomen van de Brink.²³⁹

Met de koop van de houtzaagmolen professionaliseert Van Holthes houthandel. Waar in de jaren voorafgaand vooral laagwaardiger hout zoals genoemde takkenbossen de hoofdmoot van de verkoop vormden, kan met de houtzaagmolen de overstap worden gemaakt naar hoogwaardiger producten in de vorm van op maat gezaagde planken en vloeren.²⁴⁰ Ook de aankoop van de wal in Meppel (1828) en de bouw van de nieuwe houtzaagmolen in 1841 vormen indicatoren van een succesvol en steeds verder groeiend bedrijf. Hierin komt Aalt Willem naar voren als echte ondernemer, die vooral winst behaalt door goedkoop in te kopen om vervolgens duurder te verkopen. Wat betreft het hout is dit terug te zien in de aankoop van complete percelen bomen, maar ook in het 'gemaakte hout', wat na het opkopen via de molen in waarde vermeerderd.²⁴¹

²³⁵ DA, toeg.nr 0403, inv.nr 170, fol. 2 en verder. Zie ook diverse nota's van afgeleverd hout in DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 21.

²³⁶ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 180b, fol. 96.

²³⁷ Idem, vgl. fol. 5 en 49.

²³⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 179a. Aldaar notities over het jaar 1817.

²³⁹ Idem.

²⁴⁰ Vgl. DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 179a, folio 1 t/m 10 met 0403, inv.nr. 181, folio 1 t/m 6.

²⁴¹ Het 'gemaakte hout' betreft, in tegenstelling tot de aankoop van complete nog beplante percelen, een categorie waarbij de bomen al zijn gekapt, ontdaan van hun bast en takken en dus op de wijze van de eigenaar 'gemaakt' zijn. Zie bijv. DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 180b, folio 24, 38, 44, 51.

Locaties van de handel Van Holthe in Drenthe

Legenda

- Houtstek
- Houtwal
- Molens Assen
- Oldengaerde
- Rheebruggen
- Batinge

Afbeelding 20: De verschillende locaties van Van Holthes handel binnen Drenthe, weergegeven op de Topografische Militaire Kaart 1850.

De reden voor dit succes ligt echter niet bij hout alleen. Hoewel het grootste gedeelte van de handel door hout wordt gevormd valt het bedrijf van Van Holthe beter te omschrijven als een handel in bouwmaterialen in brede zin. Een goederenregister van de zaagmolen laat zien dat er naast hout in verschillende vorm door Van Holthe ook wordt gehandeld in stenen, kalk en diverse soorten dakpannen.²⁴² In tegenstelling tot het hout, wat nagenoeg altijd van Drentse bodem komt, moet Van Holthe voor het op voorraad houden van zijn overige producten verder reiken. De grootste leveranciers van steen liggen aan langs de IJssel, zoals de gebroeders van Barneveld te Hattem, de erven van Daendels in diezelfde plaats of steenbakkerij Westhoff & Ruijs te Olst, door van Holthe zelf omschreven als 'de somerovens van de beneden IJssel'.²⁴³ In dit kader spannen de dakpannen de kroon, deze koopt Aalt Willem namelijk bij W. Macalester Loup, in Valkenburg bij Leiden.²⁴⁴ Naast genoemde bouwmaterialen laten de archieven ook een omvangrijke handel in zogeheten raap- en lijnkoeken zien, een restproduct van het maken van raap- en lijnolie en te gebruiken als krachtig veevoer. Hierbij geldt dezelfde tactiek van goedkoop inkopen en duurder verkopen. Van Holthe koopt enorme partijen op in Zaandam, niet ongewoonlijk in aantallen van meerdere tienduizenden.²⁴⁵ De afzetmarkt van de koeken is echter nagenoeg Drents. Vanuit Zaandam worden de koeken verscheept naar het voornaamste verkooppunt van dit product, de houtstek van Van Holthe te Dieverbrug. Voornaamste afnemers zijn op basis van achternamen als Mulder, Warries, Barelds te duiden als lokale, kleine boeren.

Het laatste product wat veelvuldig voorkomt binnen Van Holthes handel is turf. Om specifieker te zijn betreft het een bepaald type genaamd sponturf, een hoogwaardig type baggerturf. De turf komt op diverse manieren terug in Van Holthes administratie. Wederom geldt hier dat Van Holthe niet per definitie turf van eigen bezit verkoopt – hoewel hij in Smilde en Uffelte enkele venen bezit – maar ook turf opkoopt.²⁴⁶ Daarnaast geldt turf ook als betaalmiddel, althans, voor Aalt Willem wel. Zo betaalt hij in 1839 de genoemde compagnie Westhoff voor geleverde stenen uit in turf, en mag Harm Oldenkamp, een debiteur van Van Holthe, in dat zelfde jaartal op zijn beurt de keuze maken een openstaand saldo te voldoen 'in contanten of met turf'.²⁴⁷ Het zijn voornamelijk deze jaren dertig van de negentiende eeuw waarin Van Holthe baat heeft van de turfhandel. In een brief aan zijn schoonzoon en dochter in 1845 klaagt hij namelijk dat de prijs van turf zeer laag is, de import meer dan de wet voorschrijft en dat hij die 'geen kunstgrepen van bedrog bezigt' hier amper winst van kan maken.²⁴⁸

Tenslotte het klantenbestand. Waar Van Holthes leveranciers zich door heel Nederland bevinden geldt dit feitelijk ook voor zijn klanten. Naast de lokale verkoop van raap- en lijnkoeken of het hout wat bij een van de eerder genoemde locaties ter plaatse in Drenthe wordt verkocht, reikt de handel verder. Al in de vroegste debiteurenregisters komen klanten voor uit Groningen, Zwolle, Steenwijk en Hoogeveen en Kampen.²⁴⁹ Hiertoe moet ook de bovenlaag van de Drentse samenleving worden gerekend, in de vorm van gouverneur Petrus Hofstede, notarissen als Kniphorst, Van Lier en Witsenborg alsook Aalt Willems broer, Rudolph Otto. Allen zijn klant. Het meest in het oog springt

²⁴² DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 181.

²⁴³ Zie een ongedateerde notitie in een schrijfalmanak van Aalt Willem. DA, toeg.nr. 0403 inv.nr. 11, aldaar almanak jaargang 1835.

²⁴⁴ Zie voor deze pannbakkerij C. de Glopper. 'De Oegstgeester dakpan', in: *Over Oegstgeest, jubileumeditie van de historische vereniging Oud Oegstgeest* (maart 2012) p10-14.

²⁴⁵ Zie DA, toeg.nr.0403, inv.nr. 180b, fol. 43, 45, 63, 67.

²⁴⁶ Idem, fol. 16.

²⁴⁷ Idem, fol. 76 en 95.

²⁴⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 13. Brief aan schoonzoon Jan Hendrik Westra en dochter Susanna Leonora van Holthe, gedateerd op 2 januari 1845.

²⁴⁹ DA, toeg.nr.0403, inv.nr. 171.

echter de focus op Amsterdam. In de jaren 20 van de negentiende eeuw komen al diverse Amsterdamse klanten naar voren en dit beeld verandert door de jaren heen weinig. Voorbeelden zijn de gebroeders Muurling op de Anjelierengracht, Jan Zwart in de Leidse Kruisstraat of J.P. Herkströter op het Rapenburg.²⁵⁰ Wat tevens opvalt is dat de bedragen van de handel met Amsterdam relatief hoog liggen. Zo heeft bijvoorbeeld ene J.G. Strootman in 1839 een rekening van maar liefst 6206 gulden met Van Holthe lopen, en staat genoemde J.P. Herkströter anno 1840 in de boeken voor 2039 gulden. Toch werkt het contact met Amsterdam ook andersom en koopt ook Van Holthe hier spullen. Zo wordt er op Oldengaerde wel eens koffie uit Amsterdam gedronken.

Enkele cijfers betreffende de handel

De omschreven uitbreiding vanaf een lokaal georiënteerd houtbedrijf naar een breder handelsimperium met locaties door de gehele provincie Drenthe vormt een indicator voor het succes van Van Holthes zaken. De mate waarin Aalt Willem zelf zijn stempel legt op dit succes is terug te zien in het feit hij gedurende zijn leven nooit stopt met de handel, door bijvoorbeeld het bedrijf te verkopen. Tot ver in 1853 en vlak voor zijn overlijden – Aalt Willem is dan inmiddels 73 jaar oud – zijn notities aangaande de houthandel in zijn handschrift te vinden.²⁵¹ Toch zijn het diezelfde notities die ons beperken in het bespreken van de houthandel in harde cijfers. De stukken aangaande de houthandel binnen het huisarchief zijn onvolledig, niet consequent en slecht leesbaar. Daarnaast laat Van Holthes wijze van administreren hiertoe wat te wensen over. Zo is zelden of nooit sprake van jaarstaten of overzichten. In plaats daarvan houdt Aalt Willem meerdere notitieboekjes bij in combinatie met zogeheten debiteurenregisters, waarbinnen ook persoonlijke zaken zoals de afhandeling van boedelscheidingen voorkomen. Daar komt bij dat een betaling voor geleverd hout of materiaal lang niet altijd in hetzelfde jaar plaatsvindt. Hier gaan vaak enkele maanden, of soms ook jaren overheen. Hoewel een volledige hierdoor onmogelijk is, biedt het archiefmateriaal tóch enkele aanknopingspunten die inzicht bieden in de geldstromen van de handel, bestaande in enkele gegevens uit de jaren 1820 en 1830, en een overzicht van rondom Aalt Willems overlijden. Een eerste inzicht vond ik in een uitgavenregister uit 1823, met hierin niet de kosten van het hout, maar de arbeiderskosten. De kosten betreffen betalingen van uiteenlopende arbeid door een groot aantal verschillende personen. Voorbeelden hiervan zijn het meppen van hout naar specifieke locaties, het aan het water brengen van hout, daglonen voor hakarbeid, betalingen aan schippers of kosten van het bewerken van hout.²⁵² In totaal bestaan deze personeelskosten over het jaar 1823 uit een bedrag van 2462 gulden.²⁵³

Anders dan personeelskosten is gedurende de gehele periode van onderzoek het opkopen van hout ter verwerking in de zaagmolen waarschijnlijk een van de grootste kostenposten. De houtproducten die Van Holthe opkoopt variëren in meerdere opzichten. De ene keer bestaat de aankoop uit een aantal bomen, de andere keer wordt de complete (te verwachten) opbrengst van enkele percelen opgekocht. Aalt Willem lijkt hiermee te kopen wat er te kopen valt, van wie dan ook maar iets te koop aanbiedt. Zo koopt hij in februari 1825 van de weduwe van Jan Fokken voor 3 gulden twee bomen, betaalt hij zijn broer Rudolph Otto in december van datzelfde jaar 526 gulden voor hout rondom een watermolen en hakt hij in maart van het volgende jaar voor 110 gulden hout uit het sterrenbos van Van Heeckeren tot Batinge.²⁵⁴ Waar praktisch géén variatie in voorkomt is de herkomst van het hout. Dit is nagenoeg compleet Drents. Hoewel de directe omgeving van

²⁵⁰ Zie DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178

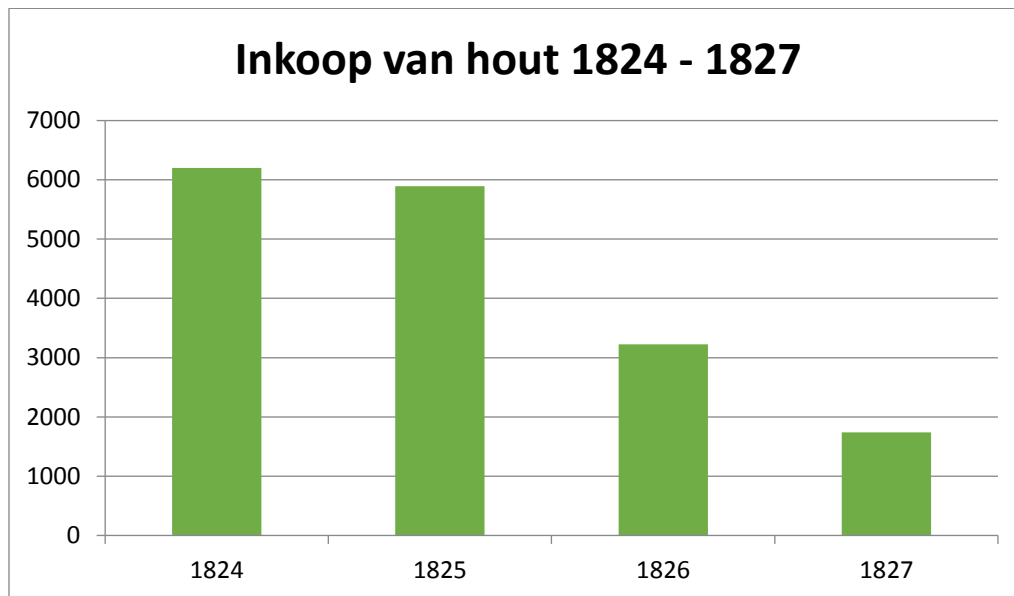
²⁵¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 177, fol. 21.

²⁵² DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 179, diverse folios.

²⁵³ Idem, fol. 15.

²⁵⁴ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178.

Dwingeloo per saldo vaker voorkomt, vinden er ook transacties plaats in Nijensleek, het Oostermoer of Assen en omgeving.

Afbeelding 21: Inkoop van hout door Aalt Willem van Holthe in de periode 1824 – 1827, met op de x-as de betreffende jaren en op de y-as de bedragen in gulden. De gegevens voor de laatste twee jaren zijn hierin onvolledig: 1826 betreft een halfjaar en 1827 het eerste kwartaal

Voor enkele opeenvolgende jaren is het mogelijk de grootte van deze uitgaven inzichtelijk te maken. De resultaten hiervan zijn weergegeven in afbeelding 15. Hierin is te zien dat de inkoop van hout over de genoemde jaren tamelijk stabiel is. De vertekening voor de laatste twee jaren is het resultaat van de onvolledigheid van het archief. Voor 1826 bestaan er slechts gegevens voor een halfjaar (tot en met juni) en voor 1827 slechts voor het eerste kwartaal (tot medio eind maart).²⁵⁵ Hoewel onvolledig, stroken de uitgavepatronen voor de laatstgenoemde jaren toch enige mate met de jaren waarin de administratie wel compleet is. Zowel in 1824 als in 1825 bedraagt de hoogte van de uitgave na het eerste kwartaal ongeveer 1500 gulden en schommelen de kosten na een halfjaar rond de 3000 gulden.²⁵⁶ Met enige slag om de arm lijkt de inkoop van hout gedurende de jaren 1820 dus jaarlijks ongeveer 6000 gulden te bedragen.

In het verlengde van dit uitgavenoverzicht wordt een volgend inzicht geboden door de balans van de molen in Assen. In dit overzicht, gelet op handschrift niet bijgehouden door Aalt Willem zelf, is voor een aantal opeenvolgende jaren de voorraad weergegeven die aanwezig is bij de opslag van de molen in Assen op 1 januari van het betreffende jaar. De betreffende jaren sluiten in de tijd aan op het hierboven besproken uitgavenoverzichten en omvatten de periode 1828 tot 1836.²⁵⁷ Hoewel wederom onvolledig – de jaren 1833, 1834 en 1835 ontbreken – is het op basis van de aanwezige gegevens mogelijk een overzicht te bieden, weergegeven in afbeelding 22.

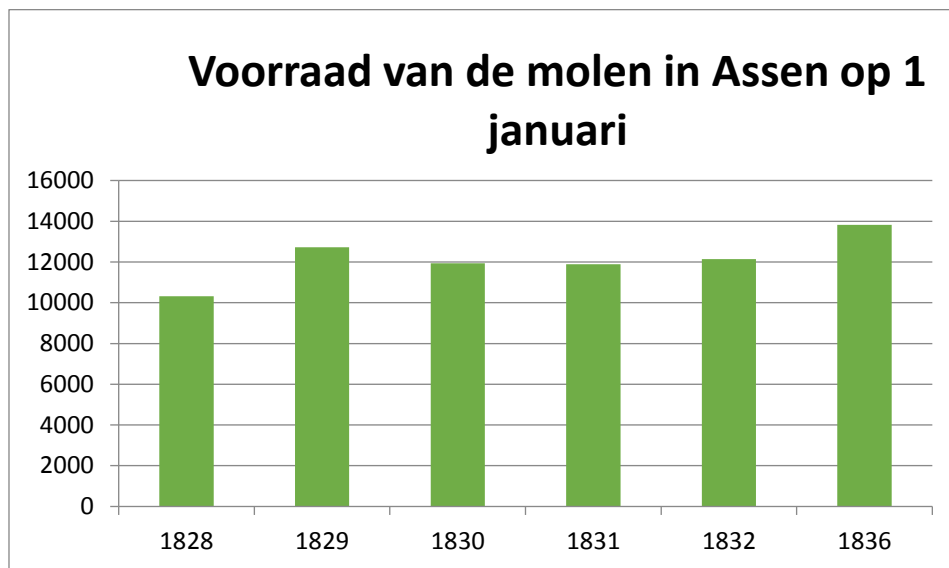
De grafiek laat over de genoemde periode een stabiel beeld zien aangaande de voorraad. De *gemiddelde* waarde hiervan over de genoemde zes jaren betaamt een bedrag van 12.137 gulden. Deze stabiliteit wordt voornamelijk bevestigd door het jaar 1836, wat volgt op een drietal ontbrekende jaren. Aangezien de waarde van de bij de molen aanwezige voorraad in 1836 niet

²⁵⁵ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178, folio 1 t/m 48.

²⁵⁶ Idem, vgl. fol.1 t/m 10 met 17 t/m 24.

²⁵⁷ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 181.

significant afwijkt van de 'vroegere' gegevens ligt het in de lijn der verwachting dat de waarde van de voorraad in de ontbrekende jaren ook rond het genoemde gemiddelde heeft gelegen. Wanneer ik vervolgens het laatste jaar met het eerste jaar vergelijk, in tijd een verschil van bijna tien jaar, dan lijkt er zelfs sprake te zijn van een groei.

Afbeelding 22: Waarde in gulden van de bij de molen in Assen aanwezige voorraad. De gegevens voor de jaren 1833, 1834 en 1835 ontbreken.

De laatste bruikbare bron aangaande de cijfers achter de houthandel laat deze groei goed zien. Van 1 januari 1855 dateert een document wat als doel heeft om de vooruitgang over 1854 te bepalen, maar wat in feite tevens een waardebepaling is van alle handelsactiviteiten van Van Holthe in Assen.²⁵⁸ Aalt Willem is dan inmiddels bijna een jaar overleden en mogelijk is het overzicht dan ook opgemaakt door zijn kleinzoon Aalt Willem Westra van Holthe, die de houthandel overneemt.

In tabel 4.3 is de omschrijving van de waardebepaling weergegeven.²⁵⁹ Glashelder is hierin de aanzienlijke groei van de handel te zien. Wat in 1818 begon met de gedeelde aankoop van een houtmolen met een waarde van 14.250 gulden, is anno 1854 uitgegroeid tot een multifunctioneel bedrijf met twee houtzaagmolens, twee kalkovens en een oliemolen en een waardebepaling van **211.328 gulden!** Deze groei is tevens terug te zien in de waarde van de aanwezige goederen. Waar dit in de jaren 1830 nog circuleerde rondom 12.000 gulden (zie afb. 13), bedraagt de voorraad anno 1855 een bedrag van 46.909 gulden. Over het bestek van twintig jaar betekent dit een kleine verviervoudiging. De genoemde 'vooruitgang' over 1854 à 4972 gulden moet echter wel in het licht van Aalt Willems overlijden begin dat jaar worden gezien. Het is niet ondenkbaar, en vermoedelijk zelfs waarschijnlijk, dat deze gedurende zijn leven hoger heeft gelegen. Als meest illustratief geldt tenslotte de uitdeling die Geertruid Agnes ontvangt vanuit de handel van haar man. Maar liefst 91.923 gulden vloeit op basis van huwelijkse voorwaarden vanuit het bedrijf naar haar persoonlijke rekening, zonder dat zij ooit actief binnen het bedrijf werkzaam is geweest. Aan het succes van Aalt Willem van Holthe als zakenman kan dus niet worden getwijfeld.

²⁵⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 183, aldaar los folio in dato 1 januari 1855.

²⁵⁹ De geldbedragen in de tabel zijn in hele gulden afgerond.

Tabel 4.3: Waarde- en winstbepaling van de houtzaagmolen in Assen, 1855.

Omschrijving van de post	Bedrag in guldens
Aanwezige restanten t/m 1854:	47.144
Bij de opname in kas:	2.622
Aanwezige goederen op 1 januari 1855:	46.909
Genoten door mevr. Van Holthe:	91.923
De oude molen kost:	14.250
De nieuwe molen kost:	17.535
Kalkoven te Smilde kost:	1.883
Kalkoven te Assen kost:	2.164
Oliemolen te Assen kost:	8.250
Bok:	150
Totaal:	232.831
Hieraf de aanwezige schuld:	- 9.917
Nieuw totaal:	222.914
Hieraf het interest van AWH:	-11.586
Dus gewin in 36 jaar:	211.328
Hieraf het gewin in 35 jaar:	-206.356
Dus vooruitgegaan in 1854:	4.972

4.3 De aandelen van Van Holthe

Het omschreven vermogen van Aalt Willem van Holthe is tot op heden uiteengevallen in twee facetten: het door hem opgebouwde grondbezit en de door hem geëxploiteerde handel. Als aanvulling hierop bezat hij nog een derde bron van inkomsten, te weten aandelen. In de literatuur is tot op heden slechts summier vermelding gemaakt van één van deze aandelen. In *Huizen van Stand* wordt vermeld: '[...]in Suriname bezat hij twee plantages, 't Yland' en 'de Peperpot' geheten' (afbeelding 23).²⁶⁰ Daarnaast beschrijft De Muij-Fleurke in haar ongepubliceerde manuscript aangaande de boedelscheiding Van Holthe-Van Dedem nog een tweede aandeel, te weten die in de Drentse Kanaal Maatschappij (DKM). Hieronder volgt een nadere beschrijving van deze aandelen.

Aalt Willem internationaal: 't Yland & de Peperpot

De bovengenoemde publicatie schetst het beeld van Van Holthe als volledige eigenaar van twee Surinaamse plantages. Dit beeld moet op basis van onderzoek echter drastisch worden herzien. Het verhaal over de plantages begint in de jaren 1790 in Gelderland. Na het overlijden van Lucas Willem van Essen tot Helbergen en Schaffelaar (1739-1791) vererven suikerplantage 't Yland en de koffieplantage de Peperpot voor de helft op zijn erfgenamen, en wordt de andere helft vanuit de boedel te koop aangeboden.²⁶¹ De waarde van beide plantages in het geheel betreft op dat moment 88.888 gulden. Deze waarde blijft in tact, want voornoemde erfgenamen – vier telgen uit de familie

²⁶⁰ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p168.

²⁶¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 374, fol.1.

de Vos van Steenwijk – kopen ook het deel uit de boedel. In 1796 verkopen zij vijf aandelen, waardoor er vanaf dan negen eigenaren over de plantages bestaan, te weten:

1. Jan Arend de Vos van Steenwijk
2. Carel de Vos van Steenwijk
3. Godert Willem de Vos van Steenwijk
4. Reint Hendrik de Vos van Steenwijk
5. Coenraad Willem van Dedem
6. Lucas Willem Philip van den Borch
7. Benjamin van den Borch
8. Charlotte Agnes van den Borch
9. Evert Jan Benjamin van Goltstein

De genoemde Coenraad Willem van Dedem, Aalt Willems schoonvader, overlijdt evenals zijn vrouw in 1816, waarmee hun 1/9^e aandeel in beide plantages in hun boedel terecht komt. De erfgenamen van de Van Dedems waarden het aandeel in de plantage op 35.000 gulden.²⁶² Deze erfgenamen besluiten het 1/9^e aandeel in ‘mandelig bezit’ te houden, en Aalt Willem consulteert in 1827 de Meppeler notaris Kniphorst – door hem een ‘kundig advocant’ genoemd – inzake hoe precies om te gaan met dit gedeelde bezit.²⁶³

Dat Aalt Willem belangen wil hebben in de plantages is dan al duidelijk. In 1823 neemt hij samen met zwager Willem Jan van Dedem het aandeel van diens jongere broer Jan Arend Godert (die in 1824 overlijdt) over voor 5.000 gulden, om vervolgens Willem Jans aandeel daarvan in 1827 voor 2.500 weer over te nemen, waarmee hij vervolgens het gehele aandeel van Jan Arend Godert bezit. Middels het bij notaris Kniphorst ingewonnen advies doelt Aalt Willem op een belang van 2/7^e in het 1/9^e aandeel in de plantages. Deze verdeling gaat echter niet door aangezien het aangekochte deel van Jan Arend Godert blijktbaar is betaald met geld toebehorend aan ‘Dora’, ofwel Theodora Judith Margaretha van Dedem, een schoonzus van Aalt.²⁶⁴

Tot aan Aalt Willems dood in 1854 blijft het 1.5/7^e aandeel in zijn bezit. Wel vinden er nog enkele verschuivingen plaats door de dood van Willem Jan van Dedem (1851), waarmee zijn aandeel verschuift naar Joanna Theodora en de erven van haar inmiddels overleden man Louis Rhijnvis Feith.²⁶⁵ Aalt Willem breidt zijn aandelen in de west dus niet verder uit. Vermoedelijk is de waarde hij aan de plantages hecht door de jaren heen gedaald, want in 1862 voert zijn schoonzoon Jan Hendrik Westra de exacte bovenstaande puzzel uit om erachter te komen wat nu precies het belang van zijn schoonvader in de west was.

Eén bron informeert hoe het gesteld is met de inkomsten die Aalt Willem geniet uit de plantages. In een brief afkomstig van een De Vos van Steenwijk te Assen wordt meegedeeld dat Aalt halverwege diezelfde maand aan het kantoor van de commissaris Bosch-Reitz in Amsterdam kan beschikken over zijn ‘halve uitdeeling’ à 500 gulden.²⁶⁶ De jaarlijkse inkomsten c.q. een hele uitdeling komen daarmee op 1000 gulden per jaar. De vraag blijft in hoeverre deze daadwerkelijk jaarlijks werd uitgekeerd, aangezien zeer duidelijk wordt vermeld dat de halve uitdeling door ‘de commissarissen is besloten’. Ook bericht dezelfde brief dat de volgende halve uitdeling niet plaats zal vinden aangezien die ‘is

²⁶² HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 335, aldaar een brief op dato 7 maart 1827.

²⁶³ Idem.

²⁶⁴ Idem. Zie ook DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 374, aldaar een losse notitie van Aalt Willem Westra van Holthe op dato oktober 1862.

²⁶⁵ Idem. De afzender, een De Vos van Steenwijk, is vermoedelijk een telg van één van de eerste vier genoemde

²⁶⁶ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 374, aldaar losse brief op dato 11 februari 1850.

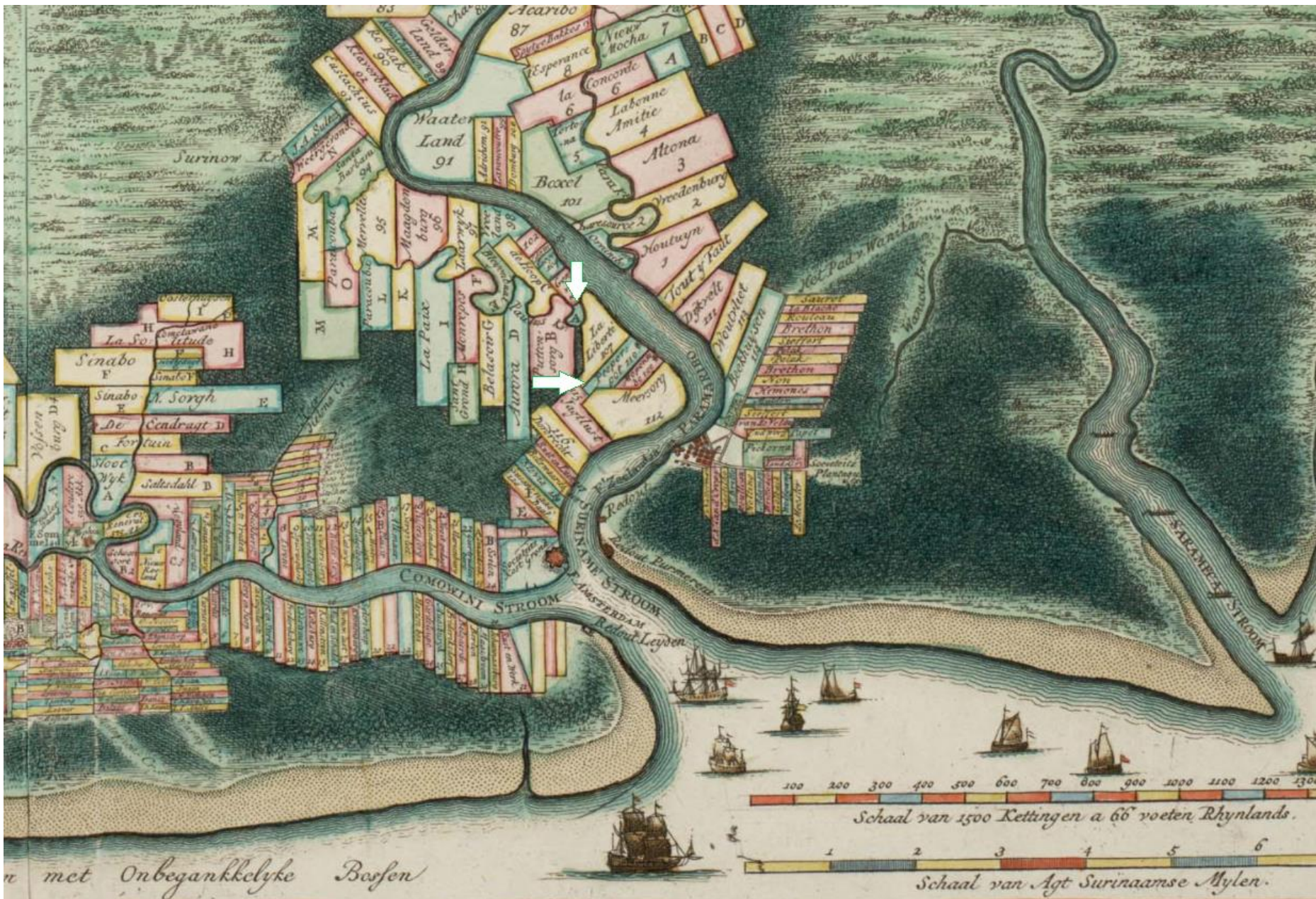
aangewezen tot den aankoop van negers'.²⁶⁷

Waarschijnlijk hebben de inkomsten omstreeks de jaren dertig van de negentiende eeuw hoger gelegen. De genoemde brief alsook het speurwerk van Westra – die na de dood van Aalt Willem klaarblijkelijk opzoek is naar het hoe en wat omtrent de plantages – vermelden namelijk consequent één plantage: suikerplantage 't Yland. Ook de plantageverslagen in het huisarchief behandelen louter 't Yland.²⁶⁸ De Peperpot lijkt hiermee uit beeld geraakt en vermoedelijk is dit al halverwege de jaren dertig gebeurd. In september 1834 staat de genoemde firma Bosch-Reitz nog te boek als eigenaar van beide plantages, een jaar later wordt een heer C.L. de Veer vermeld als eigenaar/administrateur van de Peperpot.²⁶⁹

²⁶⁷ Idem.

²⁶⁸ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 375.

²⁶⁹ Vgl. Surinaamsche Almanak voor 1835, p67 en Surinaamsche Almanak voor 1836, p63.

Afbeelding 23: Uitsnede van de 'Algemeene Kaart van de Colonie of Provincie van Suriname' door Alexander de Lavaux, gegraveerd door Hendrik de Leth (1737). Met verticale pijl is aangegeven de plantage 't Ylant aan de Pauluskreek, en met horizontale pijl plantage de Peperpot aan de Surinamestroom, beide even ten zuidoosten van Paramaribo gelegen.

Aandelen in Drentse kanalen

Naast de Surinaamse aandelen bezat Aalt Willem nog belangen in één andere maatschappij. De in 1850 opgerichte Drentse Kanaalmaatschappij (DKM).²⁷⁰ Het voornaamste doel waarmee de maatschappij werd opgericht betreft het verbeteren en verdiepen van de Hoogeveensche Vaart tussen Hoogeveen en het Meppelerdiep alsook het verlengen hiervan in oostelijke richting, met het oog op het ontginnen van de zuidoost-Drentse venen rondom Oosterhesselen, Barger en Emmen.²⁷¹ Hiertoe waren in de jaren veertig van de negentiende eeuw stemmen opgegaan in het provinciaal bestuur.

De wens van het provinciaal bestuur komt tot uiting in hun deelneming. Met 225 van de 520 aandelen – waarbij een aandeel gelijk staat aan 1000 gulden – is het bestuursorgaan verreweg de grootste aandeelhouder binnen de DKM. Meerdere (bestuurs)instanties investeren in de DKM, zoals de Compagnie van 5000 morgen (25 aandelen), de gemeente Hoogeveen (16), Emmen (10), Oosterhesselen en Zuidwolde (beide 8), Dalen (5) en Sleen (5).²⁷² Tot de grootste Drentse investeerders op persoonlijke titel behoren A.W. van Holthe tot Echten (10 aandelen), P.A. van Holthe tot Echten, H.G. van Holthe tot Echten, R.A. van Echten tot Holthe, H.J. Carsten en D.J. van Ewijk (allen 5) en, opvallend genoeg, Prins Frederik voor 4 aandelen. Aalt Willem investeert zelf in 3 aandelen à 3.000 gulden.²⁷³ Zijn motieven hiervoor lijken op voorhand duidelijk. Aalt Willem heeft door zijn houthandel sterk baat bij goed onderhouden waterwegen, en het verlengen van de Hoogeveensche vaart in oostelijke richting plus het daarmee voor afgraving toegankelijk maken van de zuidoost-Drentse venen biedt perspectief voor zijn handel in turf.

Een extra motivatie bestaat wellicht in het navolgen van zijn netwerk, en dat netwerk is sterk vertegenwoordigd binnen de DKM. Het belangrijkste doel, de verbetering en verlenging van de Hoogeveensche vaart, kán worden gezien als onderonsje van de Van Holthes tot Echten. Groot aanjager en directeur van de DKM is namelijk Anne Willem van Holthe tot Echten, wiens eerste stap bestaat in het overnemen van genoemde vaart van diens eigenaar, de Compagnie van 5000 morgen. In 1851 tekent Anne Willem voor deze overname – namens de Compagnie tekent Rudolph Arent van Echten tot Holthe, burgemeester van Hoogeveen. Genoemde heren zijn broers, en zoons van Aalt Willems oudste broer Rudolph Otto.

In hoeverre Aalt Willem precies winst heeft behaald van zijn aandelen in de kanaalmaatschappij is niet geheel duidelijk. De inkomsten zouden moeten bestaan uit dividenduitkeringen, gebaseerd op winst behaald uit beleggingen door de DKM. Voor het eerste boekjaar wordt dit dividend bepaald op 4% van de winst.²⁷⁴ In 1853 is dit percentage reeds gedaald naar 2%. Vermoedelijk is deze daling het resultaat van de slechte financiële toestand van de DKM, die halverwege 1853 al door haar gehele 'maatschappelijke kapitaal' heen is, en op deze wijze geen 'gaaf onderpand' aan haar investeerders kan aanbieden.²⁷⁵ Hiertoe worden werkzaamheden uitgesteld, en zal Aalt Willem de verlenging van de vaart richting de venen niet meer meemaken. Waarschijnlijk heeft hij dan wel al de complete

²⁷⁰ Naar aanleiding van mij welwillend ter beschikking gestelde ongepubliceerde notities van Hélène De Muij-Fleurke aangaande haar onderzoek naar de boedelscheiding Van Holthe-Van Dedem.

²⁷¹ Zie bijvoorbeeld www.geheugenvandrenthe.nl, aldaar 'Hoogeveensche Vaart' en 'N.V. Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM)', beide bezocht op 05-04-2017.

²⁷² Drentsche Courant, 12 november 1850, tweede blad.

²⁷³ Idem.

²⁷⁴ Drentsche Courant, 1 oktober 1850, tweede blad.

²⁷⁵ Provinciale Drentsche en Asser Courant, 8 oktober 1853, eerste blad.

3.000 gulden geïnvesteerd, de vierde en een-na-laatste storting van 20% per aandeel, in Aalt Willems geval 600 gulden, vindt plaats op 1 oktober 1852.²⁷⁶

4.4 Conclusies

In dit hoofdstuk ben ik op zoek gegaan naar antwoorden op vragen naar het vermogen van Aalt Willem van Holthe. Aan de hand van drie ‘rollen’ waarin Van Holthe naar voren is gekomen – als grootgrondbezitter, handelaar en aandeelhouder – is getracht inzicht te verkrijgen in het bezit, het beheer de economie van het landgoed Oldengaerde.

In de bezitsreconstructie is gebleken dat het grondbezit behorend bij Oldengaerde in de periode van Aalt Willem consequent is gegroeid. Van een landgoed van ongeveer 80 hectare bij de aankoop naar 457 hectare op het meetpunt in 1832 naar 619 hectare bij zijn overlijden. Hoewel er op enkele plaatsen in de periode sprake is geweest van de verkoop van een enkel perceel is dit nooit van invloed geweest op de algehele groei van het bezit. Illustratief hiervoor is de hoeveelheid gebouwd bezit, die oploopt van 23 gebouwen in 1832 tot 49 in 1854. Als er al sprake is geweest van een bepaalde beheersstrategie aangaande het grondbezit, dan is dat die van de investering en consequente vermeerdering. Grond wordt aangekocht, en hoewel afhankelijk van het type perceel, resulteert alles in een inkomstenbron. Huizen worden verhuurd, bouwlanden verpacht – en leveren dus geld én goed op –, hooilanden gehooid en weilanden verhuurd. Verreweg de belangrijkste investering die Aalt Willem van Holthe doet is de aankoop van havezate Batinge. Niet alleen heeft dit op korte termijn geresulteerd in een aanzienlijke uitbreiding van het grondbezit en de groei van inkomsten middels een groot aantal aan Batinge verbonden pachten, tevens verwerft Van Holthe hier het collatierecht, waarvan we op een later moment zullen zien dat dit het belangrijkste recht in zijn bezit is geweest. Tevens heeft dit hoofdstuk aangetoond dat de koop niet alleen direct, maar ook indirect van belang is geweest. De reden dat Aalt Willem in 1849 zo ruim wordt bedeed bij de verdeling van de marken is grotendeels toe te schrijven aan de koop van Batinge. Het bezit van de gronden en rechten is dan ook belangrijker geweest dan het huis zelf, hiervan getuigen ook Rheebruggen en Broekhuizen.

De economische exploitatie van het landgoed is grotendeels toe te schrijven aan inkomsten die verschillende soorten eigendommen opleveren. Wat niet gezegd kan worden is dat de door Van Holthe opgebouwde handel een volledig verlengstuk is geweest van het landgoed. Hoewel er een aanzienlijk gedeelte houtpercelen in bezit zijn geweest, en deze – voornamelijk in de vroegere jaren – ook ‘gebruikt’ zijn binnen het houtbedrijf, vormt de koop van de houtzaagmolen hierin een breuk. De vraag naar hout is simpelweg groter gebleken dan de hoeveelheid die het landgoed Oldengaerde kan bieden en dit heeft geresulteerd in een bedrijfsmodel wat is gebaseerd op opkopen, bewerken en verkopen. Hierin komt Van Holthe echt als handelaar naar voren en dit wordt ook geïllustreerd door de diversiteit van producten naast hout.

De handel is verreweg de belangrijkste inkomsten bron van Aalt Willem geweest, en kan niet anders dan succesvol worden genoemd. Van een lokaal landgoedbedrijf naar een (inter)provinciaal imperium met vestigingen en meerdere molens in Assen en Meppel. Of, in harde cijfers: van een bedrijf met een waarde van 14.500 gulden in 1818 naar een imperium met een waarde van 211.328

²⁷⁶ Provinciale Drentse en Asser Courant, 31 juli 1852, vierde blad.

in 1855. Dergelijke cijfers zetten de hoeveelheid grondbezit in een ander daglicht, en de continue aankoop van grond moet dan ook worden gezien als de belangrijkste belegging van Van Holthe. Een ander beleggingsobject vormden de aandelen in zowel de Surinaamse plantages alsook de aandelen in de Drentse Kanaalmaatschappij. Dit hoofdstuk heeft laten zien dat – in tegenstelling tot wat tot op heden in de literatuur bekend was – Aalt Willem niet de volle eigenaar is geweest van de Surinaamse plantages, maar slechts een heel klein aandeel hierin bezat: $1.5/7^e$ van $1/9^e$. Vermoedelijk is de uitbreiding van zijn netwerk via deze investering dan ook belangrijker geweest dan de al dan niet jaarlijkse inkomsten die hieruit voortvloeide. Dit kan niet gezegd worden van de aandelen in de kanalenmaatschappij. Van Holthe had immers middels zijn handel veel baat bij het investeren in waterwegen.

Dit laatste laat Aalt Willem op zijn best zien. Nagenoeg elke investering die hij heeft gemaakt, en ook deze, is erop gericht geweest om in de toekomst méér geld op te leveren. Alles voor de economische welstand. Een dergelijke welstand tref ik bij lange na niet aan wat betreft de personeel op Oldengaerde. In het volgende hoofdstuk ga ik hier dieper op in, maar hier liet ik al zien dat veel personen op de lijst van hoogstaangeslagenen een veel hogere personeelsaanslag hadden. Dit betekent dat Aalt Willem op dit punt voor een edelman relatief eenvoudig leefde. Hoe dan ook is hij bovenal het voorbeeld dat zeer commerciële activiteiten in de eerste helft van de 19^e eeuw niet meer werden geschuwd door Koning Willem I adel. Althans, door hem niet. Een koopman-koning!

Hoofdstuk 5 Aalt Willem lokaal. Oldengaerde als microkosmos en het sociale landschap van Dwingeloo

5.1 Introductie

In het vorige hoofdstuk reconstrueerde ik het grondbezit van Aalt Willems Oldengaerde. Hierin kwam naar voren dat consequent sprake is geweest van bezitstoename door heel Drenthe, maar vooral en voornamelijk in zijn eigen Dwingeloo. Wanneer grondbezit gelijk staat aan macht, en deze macht het aanzienlijkst is in de directe omgeving van het bezit, dan impliceert dit een zeer sterke positie in en grote mate van invloed op de lokale (sociale) gemeenschap van het dorp Dwingeloo.

Dit 'lokale' aspect wordt versterkt door tenminste een drietal factoren.

In de eerste plaats is Aalt Willem gedurende een geruime tijd feitelijk de enige aanzienlijke in Dwingeloo, wat met zijn vier havezaten en bijbehorende elite ooit nog als sieraad van Drenthe werd betiteld. Naast Oldengaerde sloopte hij Batinge (1832), was Entinge al geruime tijd verdwenen (ca. 1780) en wordt Westrup gedurende de onderzoeksperiode gebruikt door het schultegeslacht Prins, wiens erfgenamen het huis vanaf 1829 verhuren aan dokter Crebas (tot 1837) en diens opvolger, dokter Heppener. Vanaf 1843 is hier het notariaat van H.H.A. Sluis gevestigd.²⁷⁷ Hoewel deze personen zeker tot de sociale bovenlaag van Dwingeloo moeten worden gerekend kennen zij vermoedelijk niet hetzelfde aanzien als Aalt Willem.

Ten tweede, en in aanvulling hierop, vervult Aalt Willem praktisch gedurende zijn hele leven de functie als burgemeester van Dwingeloo. Zijn aanstelling als *maire* dateert uit 1811, tijdens de Nederlandse inlijving bij het Franse Keizerrijk, en zijn eervol ontslag in 1852 komt daags na de invoering van Thorbeckes nieuwe Nederlandse grondwet in 1848. In de tussenliggende periode wordt Aalt Willem telkens opnieuw verkozen. Hieruit kan ik – in aanvulling van het feit dat er geen aanwijzingen zijn dat hij de functie ooit heeft willen neerleggen – concluderen dat hij waarde hechtte aan het burgemeesterschap, en dit impliceert een grote mate van lokale gebondenheid.

In de derde plaats moet ook de aankoop van Batinge vanuit het lokale licht worden gezien. Bekend is reeds dat Aalt Willem deze aankoop niet deed vanwege de havezate zelf, maar juist voor de bijbehorende pachten, gronden en rechten.²⁷⁸ In het vorige hoofdstuk liet ik al zien dat deze aankoop het grondbezit van Van Holthe aanzienlijk vergroot in 1830, maar ook dat de aankoop van Batinge feitelijk de grondslag is voor zijn grote aandeel in de marke van Dwingeloo en de basis vormt voor een dito toebedeling tijdens de verdeling van deze marke in 1849. De verworven rechten, vooral het collatierecht, zullen wanneer in het bezit van Van Holthe, een grote rol in zijn persoonlijk leven gaan spelen, alsook het religieuze leven van Dwingeloo.

In dit hoofdstuk beschouw ik Aalt Willem wederom vanuit verschillende rollen, ditmaal lokaal. In de eerste plaats bespreken ik zijn rol als bewoner en beheerder van de microkosmos die Oldengaerde vormt. Ten tweede ga ik in op het veranderende religieuze landschap van Dwingeloo in de eerste helft van de negentiende eeuw, en wat nu precies de rol van Aalt Willem hierin is geweest. In de derde en laatste plaats vervolgens, kijk ik naar zijn rol als burgemeester van Dwingeloo.

²⁷⁷ J. Bos e.a (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel,1989) p157-161 en 172-177.

²⁷⁸ Idem, p155.

5.2 In en om Oldengaerde

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat het landgoedbeheer van Aalt Willem op Oldengaerde zeer actief was. Voornamelijk de continue aanwas van grondbezit gold hier als exponent van Aalt Willems landgoedbeheer, met daarbij de verscheidene typen inkomsten die deze bezittingen opleverden. Ik behandelde Oldengaerde dan ook in brede zin, dat wil zeggen: het landgoed met alles erop en eraan, op regionaal en provinciaal niveau. In deze paragraaf verklein ik de focus tot het lokale niveau van het dorp Dwingeloo en die microkosmos die Oldengaerde daarbinnen vormt. Wat was nu precies de dagelijkse gang van zaken op en rond de havezate? Wat was de betekenis van Oldengaerde voor Aalt Willem als eigenaar? Hoe zag het notabele leven van Aalt Willem op Oldengaerde er uit, en wat zijn hier kenmerkende voorbeelden van? Op dergelijke vragen zoek ik antwoord.

De betekenis van Oldengaerde voor Aalt Willem van Holthe

Het achterhalen van de precieze betekenis van Oldengaerde voor Aalt Willem is een lastige, zo niet onmogelijke taak. Toch zijn er enkele gegevens beschikbaar bij het beantwoorden van deze vraag. Zo is Aalt Willem woonachtig op Oldengaerde, dat wil zeggen op administratief niveau. Al in de eerste versie van de burgerlijke stand van de gemeente Dwingeloo is Aalt Willem terug te vinden als bewoner van Oldengaerde.²⁷⁹ In 1850, met het opmaken van het bevolkingsregister, is dit nog steeds het geval.²⁸⁰ Dat dit wat betreft buitenplaatsbewoners in den lande lang niet altijd het geval was illustreert Jaap Moes als hij het heeft over de aan- of afwezigheid op het landgoed, door hem geduid als het 'absenteïsme van grootgrondbezitters'.²⁸¹ Moes doelt hiermee op de verschuivende oriëntatie tussen de stad en het platteland en te meer op het feit dat veel landgoedeigenaren bestuurlijke functies hadden in stedelijke centra, met als gevolg dat zij minder op hun landelijk gelegen bezit woonden, wat zich derhalve ontwikkelde als een soort van buitenhuis. Baron Van Heeckeren van Batinge, vrederechter te Zutphen, is hier een voorbeeld van, als hij zich in de jaren twintig van de negentiende eeuw permanent buiten Dwingeloo vestigt.²⁸² Hoewel Aalt Willem ook een huis heeft aan de Vaart te Assen en met zijn statenlidmaatschap ook een dergelijke functie, valt het voornoemde absenteïsme hem niet toe te schrijven. In navolging van de burgerlijke stand zijn de geboorten van zijn vier kinderen een volgende aanwijzing, deze worden namelijk allemaal in Dwingeloo op Oldengaerde geboren.

Een tweede factor die inzicht geeft in betekenis van het landgoed en de havezate is de mate waarmee hij hierin investeert. De omschreven uitbreidingen van het grondbezit van het landgoed zijn hier een goed voorbeeld van, maar ook de havezate ondergaat een investering. Zo laat Aalt Willem de achttiende-eeuwse topgevel daterend van de verbouwing van 1717 verwijderen, en vervangt deze voor een soberder, lager, houten fronton.²⁸³ Hoewel een van de bouwhuizen, wat dienst doet als koetshuis, na een brand omstreeks 1825 niet herbouwd wordt, worden beide achttiende-eeuwse serres wel uitgebreid, in lijn met de daklijn van het huis. In deze rechter uitbouw staan voortaan de koetsen. Ook intern vinden enkele veranderingen plaats, zoals het verplaatsen van de keuken.²⁸⁴ Op basis van bronnenmateriaal is niet vast te stellen dat Aalt Willem ook grote veranderingen laat aanbrengen in de tuin van Oldengaerde. Deze bezit op het moment van aankoop elementen uit de

²⁷⁹ GAD, Bevolking en burgerlijke stand: Lijst van Ingezetenen 1826-1830, fol. 95.

²⁸⁰ GAD, Bevolking en burgerlijke stand: Bevolkingsregister 1850-1861, fol. 5.

²⁸¹ J. Moes, *Onder Aristocraten*, (Hilversum, 2012) p

²⁸² J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p154.

²⁸³ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p168.

²⁸⁴ Idem.

twee grote tuinstijlen: het *grand canal* achter het huis en de bomenlaan loodrecht op de entree (afbeelding 24) getuigen nog van een formele, geometrische aanleg, terwijl de 'slingerboschen', vijvers en 'tuinciraden' exponenten zijn van een de romantische tuinaanleg.²⁸⁵ De complete tuinaanleg inclusief de romantische toevoegingen zijn waarschijnlijk volledig toe te schrijven aan Wynoldus Munniks, aangezien er bij de aankoop van die laatste slechts sprake is van 'singels', waarmee de bomenlanen langs en voor het huis bedoeld worden (afbeelding 25).²⁸⁶

Afbeelding 24: De bomenlaan als relict van de geometrische tuinaanleg van Oldengaerde.

Een derde factor die in enige mate Aalt Willems binding met Oldengaerde illustreert is het feit dat hij gedurende zijn leven niet nogmaals verhuist. Hij neemt zijn intrek na het trouwen met Geertruid Agnes in 1808 en komt in 1854 op Oldengaerde te overlijden. Op twee momenten gedurende zijn leven bestaat er een mogelijkheid te verhuizen naar een locatie die in potentie vergelijkbaar is met Oldengaerde. Na het overlijden van zijn moeder komt Rheebruggen ter beschikking. Zoals bekend neemt hij hier geen intrek, maar laat hij zijn stamhuis slopen. Boivin legt dit uit en beschrijft Rheebruggen, ondanks het feit dat dit het familiehuis is, als te klein en niet vergelijkbaar met het

²⁸⁵ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 219, tweede bundel, fol. 1.

²⁸⁶ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 218, fol. 1.

wonen op Oldengaerde.²⁸⁷ De tweede mogelijkheid dient zich vijf jaar later aan wanneer Aalt Willem Batinge koopt. Ook nu neemt hij er niet zelf intrek in, maar zoals bekend laat hij ook Batinge slopen, nadat hij wél heeft geprobeerd het huis te huur aan te bieden. Onder de havezaten van Dwingeloo was Batinge toch de meest imposante, met een 'on-Drentse' allure.²⁸⁸ Ondanks beide mogelijkheden blijft Aalt Willem op Oldengaerde wonen, en illustreert dit in enige mate de waarde die hij er aan hecht, ofwel de betekenis die het huis voor hem heeft.

Afbeelding 25: Uitsnede van de kaart behorend bij de koop van Oldengaerde door Munniks, omstreeks 1797.

Leven op en van een landgoed

Het leven op een landgoed en de dagelijkse gang van zaken wordt in grote mate bepaald door zij die daar wonen en de activiteiten die zij ter plaatse ondernemen. Op Oldengaerde is dit in eerste instantie de familie van Holthe, die hier naast een woonhuis ook een landbouwbedrijf hebben gekoppeld aan dit landgoed, gerund vanuit de tegenover het huis gelegen boerderij. Maar de hoeveelheid Van Holthes, de grootte van de familie, is verre van aanzienlijk. Hoewel Aalt Willem en Geertuid Agnes vier kinderen krijgen, overleeft slechts één hiervan haar ouders, de andere drie sterven vroegtijdig: Roelina Gijsbertha Suzanna Leonora (1811-1832), Coenradina Wilhelmina (1813-1816), Pieter Adam (1815-1816) en Suzanna Leonora (1818-1907). De oudste dochter, Roelina

²⁸⁷ B. Boivin. *Landgoed Rheebruggen* (Assen, 2011) p60-61.

²⁸⁸ J. Bos e.a. (red.) *Huizen van Stand* (Amsterdam/Meppel, 1989) p154.

Gijsbertha, trouwt in 1831 op Oldengaerde met Jan Hendrik Westra, raadsman te Assen. Zij komt tien dagen na de geboorte van hun zoon Aalt Willem te overlijden op 25 mei 1832. Westra hertrouwt vervolgens in 1835 met de jongste Van Holthe, Suzanna Leonora, en gaat met haar in Assen wonen.

Als gevolg hiervan zijn halverwege 1832 geen eigen kinderen van Aalt Willem en Geertruid Agnes meer op Oldengaerde woonachtig. Wel blijft de kleine Aalt Willem Westra op Oldengaerde, waar hij door zijn grootouders wordt opgevoed. Er wonen echter zeker meer dan drie mensen op Oldengaerde, aangezien de *Lijst van ingezetenen* ook melding maakt van Jan Zwiers, in de functie als knecht.²⁸⁹ Hoewel deze lijst geen melding maakt van vrouwen, zijn zij – naast Geertruid Agnes en de dan nog levende dochters – wel degelijk aanwezig op Oldengaerde. Zo betaalt Aalt Willem in 1811 een ‘domestique’ (huishoudster) voor haar taken op Rheebruggen en spreekt dezelfde rekening van een uitgave van 63 gulden aan ‘mijn personeel’.²⁹⁰ Wie dit precies zijn wordt uit deze bron niet duidelijk. Een latere bron die dit wel helder weergeeft is het eerder genoemde *Bevolkingsregister* uit 1850. Hierin is per bewoner opgetekend wie zij zijn, wat hun leeftijd is, de plaats van geboorte, het beroep wat zij uitoefenen alsook hun burgerlijke stand.²⁹¹ In september van 1850 is het totaal van personen woonachtig op Oldengaerde een aantal van veertien.²⁹² Wie dit zijn en wat hun betrekking daar precies was is weergegeven in onderstaande tabel 5.1.

Tabel 5.1: Op Oldengaerde woonachtige personen in september van het jaar 1850 met hun geboortejaar, -plaats, beroep en burgerlijke stand.

	Naam	Geboortejaar	Geboorteplaats	Beroep	Burgerlijke Stand
1	Aalt Willem van Holthe	1780	Ruinen	Burgemeester	Gehuwd
2	Geertruid Agnes van Dedem	1774	Dalfsen	Geen	Gehuwd
3	Aalt Willem Westra	1832	Dwingeloo	Geen	Ongehuwd
4	Jacobus Leonardus Fijnvandraat	1821	Harderwijk	Huisonderwijzer	Ongehuwd
5	Pieter Koetsier	1799	Dwingeloo	Knecht	Ongehuwd
6	Jan Postma	1824	Meppel	Knecht	Ongehuwd
7	Jan Zuijen	1800	Velsen	Knecht	Ongehuwd
8	Annijge Bolding	1819	Havelte	Meid	Ongehuwd
9	Frientje Tabak	1822	Smilde	Meid	Ongehuwd
10	Roelofje Weever	1815	Dwingeloo	Naaister	Ongehuwd
11	Johanna Jacoba Sachs	1826	Harderwijk	Geen	Ongehuwd
12	Barbera Romein	1827	IJzendijke	Dienstmeid	Ongehuwd
13	Pieter Jans Bloemerts	1827	Dwingeloo	Landbouwer	Gehuwd
14	Jantje Nijsingh	1832	Dwingeloo	Geen	Gehuwd

²⁸⁹ GAD, Bevolking en burgerlijke stand: Lijst van Ingezetenen 1826-1830, fol. 95.

²⁹⁰ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 2.

²⁹¹ GAD, Bevolking en burgerlijke stand: Bevolkingsregister 1850-1861, fol. 5.

²⁹² Hoewel het bewuste register een aantal van vijftien vermeld, betreft de vijftiende een pas 1860 geboren kind.

Zeer helder is dat ondanks hun kleine aantal, de familie Van Holthe een aanzienlijk aantal personeel in dienst heeft: drie knechten en drie meiden, waarvan Barbera Romein is aangeduid als 'dienstmeid', wat mogelijk impliceert dat zij in hiërarchie boven de ander twee is gesteld. Hetzelfde kan waarschijnlijk worden gezegd van Pieter Koetsier. In de publicatie van Kok schetst deze hem als zijnde de eerste van de knechten, dat wil zeggen de knecht die Aalt Willem het hoogst achtte.²⁹³ Vervolgens is er nog een naaister aanwezig, vermoedelijk verantwoordelijk voor de kleding van de Geertruid Agnes en de dochter van Aalt Willem, die hiertoe zelf ook regelmatig stof aangeschaft.²⁹⁴ Wat verder opvalt is dat drie personen van ver buiten de provincie komen, uit respectievelijk Velsen (Noord-Holland), Harderwijk (Gelderland) en IJzendijke (Zeeland/Zeeuws-Vlaanderen). De Harderwijker, Jacobus Leonardus Fijnvandraat staat ingeschreven als huisonderwijzer. Dit houdt in dat Aalt Willem Westra privéonderwijs genoot op huize Oldengaerde. Tot slot is er nog een boerenechtpaar aanwezig, Pieter Jans Bloemerts en Jantje Nijsingh. Vermoedelijk runnen zij namens Aalt Willem de boerderij tegenover de havezate, waarmee ik ben aangekomen bij het landbouwbedrijf wat Aalt Willem erop nahield.

Het landbouwbedrijf

Het landbouwbedrijf behorend bij Oldengaerde heeft in de eerste plaats het doel zelfvoorzienend te zijn. Dat wil zeggen dat een zeker deel van de oogst en opbrengst voor 'eigen gebruik' is, voor de dagelijkse behoeften van de personen op Oldengaerde.²⁹⁵ Hoe dit landbouwbedrijf er nu precies uit zag wordt ons duidelijk in een bron daterend vlak ná het overlijden van Aalt Willem, waarin Geertruid Agnes notities maakt van dit boerenbedrijf, vanaf Sint Jacob (25 juli) in 1854. Wanneer wij er vanuit gaan dat na Aalt Willems overlijden kort hiervoor de werkwijze niet veel is veranderd, dan ontstaat het volgende beeld.

Het landbouwbedrijf van de Van Holthes is in essentie gemengd, dat wil zeggen een combinatie van akkerbouw en veeteelt, maar ook een diversiteit in gewassen. In totaal zijn er acht akkers in gebruik, waarvan er in 1854 zeven worden ingezaaid.²⁹⁶ Het grootste gedeelte hiervan bedraagt rogge (7 mud en 4 schepel, ong. 740 liter), gevolgd door aardappelen (2 mud, ong. 200 liter), haver (3 schepel) en paardenbonen (1.5 schepel). Ook boekweit komt als gewas in dit register voor, maar wordt in 1854 niet ingezaaid. Het totaal aan ingezaaide gewassen bedraagt 10 mud en 8.5 schepel. Dat hierin jaarlijkse verschillen in voorkwamen laat een notitie over 1856 zien, in dat jaar wordt er maar liefst 17 mud ingezaaid.

Naast akkerland zijn ook hooilanden onderdeel van het landbouwbedrijf. Over negen verschillende locaties bestaat het totaal hiervan uit 31 dagwerken (dagwerk = 0.6776ha), ongeveer 21 hectare.²⁹⁷

²⁹³ Zie hiervoor voornamelijk het hoofdstuk 'Oldengaerde. Hoe de Burgemeester met het volk omging', in: J. Kok. *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1989) p119-146.

²⁹⁴ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, diverse plaatsen.

²⁹⁵ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 24, fol.4.

²⁹⁶ Idem, fol. 1. De namen van de akkers zijn: De Kamp, Westwal, Helakker, Nieuwakker (bij Rheebruggen), Heenekamp, De Bork, Oudeveld, Nieuweveld.

²⁹⁷ De in deze paragraaf genoemde conversies van oude maten naar hedendaagse maten zijn ontleend aan www.geheugenvandrenthe.nl/maten. Deze website baseert de gegevens op P. Brood, 'Maten en gewichten die vroeger in Drenthe werden gebruikt', in: *Speurwerk. Hulpmiddel voor lokaal en regionaal historisch onderzoek in Drenthe* (Assen 1988).

De negen locaties voor hooilanden zijn: Leggelderweide, Achterste Koningsland, Hooge Koningsland, Voorste Koningsland, Thijs' Groote Stuk, Oostings Groote Stuk, Frommelshoekje, Kampje in de Maten, Groote Maat, Achterste Maat.

De totale opbrengst hiervan bedraagt in 1855 114 voer en in 1856 116 voer.²⁹⁸

Zoals vermeld is tevens sprake van veeteelt. Zo lopen er in 1855 34 stuks koeien verspreid over 5 weiden. Specifiek wordt hier onderscheid gemaakt in 'melkbeesten' (19) 'pinken van twee jaar' (7), 'pinken van 1 jaar' (3) en 'kalvers' (5). Hoewel in de notities niet expliciet vermeld, is naast koeien ook sprake van schapen, maar de grootte van deze kudde is niet duidelijk. Aalt Willem betaald hiertoe belasting, om ze in te voeren in de provincie, door hem 'schaapimport' genoemd.²⁹⁹ Ook laat hij in hiervoor in 1847 nog een nieuw schaaphok timmeren.³⁰⁰

Varkens behoren ook bij het landbouwbedrijf op Oldengaerde. Geertruid Agnes noteert hierover dat in 1855 sprake is van een 'proefneming' op het vetmesten van drie varkens. In deze voor die tijd klaarblijkelijk nieuwe methode van vetmesten worden de varkens gevoerd met 'garstenmeel' vermengd met zout en warm water, een combinatie die in de maag van het varken na zal gisten.³⁰¹ De methode heeft succes, want waar de drie beesten voor het mesten nog 406 'nederponden' wogen is hun gewicht bij slachting toegenomen tot 554.³⁰²

De laatste vorm van 'veehouderij' vind plaats door Geertruid Agnes zelf. Zij houdt op Oldengaerde duiven in een til in de tuin achter het huis. In 1855 laat zij deze duiventil registeren, maar zeker is dat zij dit al veel langer deed op Oldengaerde.³⁰³ De duiven worden voornamelijk gehouden voor persoonlijke consumptie, maar een enkele maal ook voor een ander doel. Zo stuurt ze met enige regelmaat geslachte en ontwijdde duiven naar haar broer Godert op Huis den Berg in Dalfsen.³⁰⁴

Afgaande op Geertruid Agnes' notities en Aalt Willems persoonlijke uitgaven is het landbouwbedrijf verre van statisch. Met regelmaat worden beesten gekocht en verkocht, in Dwingeloo of bijvoorbeeld op 'Beildermarkt' of de Hoogeveense markt.³⁰⁵ In de meeste gevallen gaat dit om koeien. Deze runderen worden binnen het landbouwbedrijf vervolgens op diverse manieren gebruikt. De focus ligt hierbij op melk – let op de genoemde 'melkbeesten' – en niet op het vlees van de koeien. Rundvlees, en dan met name kalfsvlees komt consequent voor in het menu van de Van Holthes, maar dit wordt gekocht.³⁰⁶ Mocht er tóch sprake zijn van slacht, dan worden ook de huiden verkocht als 'kalfsvellen'.³⁰⁷ Het verkopen van dat wat niet voor eigen gebruik is wordt gedaan door Peter. Hij wordt naar markten in de regio gezonden om daar naast beesten ook andere producten te verkopen, zoals boter, maar ook oogstoverschotten van bijvoorbeeld aardappels, boekweit of rogge.³⁰⁸ Ook worden delen hiervan verzonden naar het huis van Aalt Willem in Assen. Met een veestapel van een dergelijke grootte behoort het landbouwbedrijf van Aalt Willem tot een van de grotere in de regio. In welke mate hij zich actief hier mee gemoeid heeft valt echter uit de bronnen niet op te maken.

²⁹⁸ Zie noot 19.

²⁹⁹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 185.

³⁰⁰ Idem, fol. 209.

³⁰¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 24, fol. 2.

³⁰² Idem.

³⁰³ Zie voor de registratie van de duiventil: DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 298.

³⁰⁴ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr 563, aldaar brief op dato 1 september 1843, fol.1-2.

³⁰⁵ Idem, fol. 3.

³⁰⁶ Zie bijv. DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 4.

³⁰⁷ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 24, fol.3.

³⁰⁸ Idem, fol. 4.

5.2.4 Standsbesef en levenswijze

Tot op heden zijn al enkele aspecten van stand – met name welstand – aan de orde gekomen. Het in hoofdstuk 4 genoemde grondbezit alsook de in de vorige paragraaf besproken hoeveelheid personeel vormen hier exponenten van. Toch zijn er meer van dergelijke uitingen te ontdekken, die ik hier wil bespreken, voornamelijk aan de hand van wat Kuiper heeft geschreven over het principe stand.³⁰⁹ Dit betreft enerzijds het uiten van de stand naar de buitenwereld via bepaalde privileges of luxegoederen en anderzijds het standsbesef, c.q. de mate waarin Aalt Willem zich bewust is van zijn positie als vertegenwoordiger van een hooggeplaatste maatschappelijke subcultuur. We bespreken de beide.

Het huwelijk van Aalt Willem met Geertruid Agnes is de eerste plaats waar dergelijke standsprincipes opvallen. Het betreft namelijk een huwelijk ‘op stand’, iets waar de Van Holthes in het algemeen sterk toe lijken geneigd.³¹⁰ Broer Pieter Adam is van het gezin op Rheebruggen de enige man die niet trouwt met een telg uit een ander adellijk geslacht. Zeer bijzonder is in dit licht de huwelijksakte van Aalt Willem en Geertruid Agnes, opgetekend op Huis den Berg in Dalfsen, 21 maart 1807. De wind van vrijheid en gelijkheid die via de Franse Revolutie en Franse troepen over Nederland gewaaid had, was weliswaar in heftigheid geminderd, maar nog steeds aanwezig. Dit belet de aanwezigen bij het huwelijk echter niet om zichzelf met volle adellijke titel inclusief zegel te laten noteren op de huwelijksakte (zie afbeelding 26).³¹¹ Zo wordt onder andere gesproken over R.G.G. baronesse van den Clooster douairière baronesse van Holthe, vrouwe van Rheebruggen, en worden ook Aalt Willem en zijn beide aanwezige broers genoteerd als ‘baron’.³¹² In een tijd waarin adel – vooral adellijke, erfelijke rechten – inboet in maatschappelijk aanzien kan dit terdege worden gezien als een uiting van stand.

Tegen het einde van Aalt Willems leven ligt een gebeurtenis die in het verlengde hiervan kan worden geplaatst. Vanaf 1832 voedt Aalt Willem het kind van zijn overleden dochter op, de jonge Aalt Willem Westra. Aalt Willem zelf heeft geen levende zoons, en met hem zou dan ook de tak ‘Van Holthe tot Oldengaerde’ uitsterven. De jonge Aalt Willem laat echter zijn naam veranderen, en gaat vanaf het voorjaar van 1853 door het leven als Aalt Willem Westra van Holthe. De ‘oude’ Aalt Willem is verheugd, en wellicht wel aanstichter van dit besluit, want de naamswijziging à 78 gulden wordt door hem betaald.³¹³

Ook in persoonlijk schrijven van Aalt Willem komt een dergelijk standsbesef terug. In een brief aan dominee Van Schaick – waarover later meer – schetst Aalt Willem naar aanleiding van een optreden van de dominee een wat lijkt horrorscenario, waarin als climax ‘de behoeftige de gezetene het Zijne ontroofd op gront van de volksstem’.³¹⁴ Hierin komt duidelijk naar voren dat Aalt Willem zichzelf in deze ziet als ‘de gezetene’. Eenzelfde sentiment ligt in een brief aan zijn zwager waarin hij stelt onder andere stelt dat hij de grootste grondbezitter van Drenthe is.³¹⁵ Kennelijk schuilt in het grondbezit veel betekenis voor Aalt Willem. De essentie van dit schrijven ligt echter op een ander punt uit, hoewel daarbij ook sprake is van een zekere standenstrijd. Van Holthe voelt zich namelijk binnen de Provinciale Staten van Drenthe aan de kant geschoven door collega-statenleden, die naar zijn idee ‘zekere klubsen’ van politiek gelijkgezinden hebben gevormd om zo de slagkracht te

³⁰⁹ Y.B. Kuiper. *Adel in Friesland* (Groningen, 1993) p343-404.

³¹⁰ Zo trouwde Aalt Willems vader, Pieter. Adam Van Holthe, met Roelina Gijsberta Gerdina Van Holthe, telg van een van de oudste Drentse geslachten. Het huwelijk van Aalt Willems oudste broer Rudolph Otto met Anna Geertruida van Echten past in ditzelfde beeld.

³¹¹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 09, fol. 1,2 en 6.

³¹² Idem, fol.1.

³¹³ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 228.

³¹⁴ DA, toeg.nr. 0345, inv.nr. 2, fol. 1.

³¹⁵ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 485, aldaar brief op dato 10 oktober 1850.

vergroten in de Statenvergadering.³¹⁶ Aalt Willem is bang hierdoor 'in het agterspit' te geraten en dat zal hem ontzettend grieven, is hij immers niet '35 jaren in de staten geweest'?³¹⁷

Afbeelding 26: Laatste pagina van het huwelijkscontract tussen Aalt Willem en Geertruid Agnes, met hierop de zegels en handtekeningen van de aanwezige familie.

³¹⁶ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 485, aldaar brief op dato 17 oktober 1850.

³¹⁷ Idem.

Naast het besef van stand is bestaat ook de genoemde uiting hiervan. Oldengaerde, de tuin, het huis in Assen, de koets enz. zijn hier allemaal voorbeelden van. Kuiper voegt hier in zijn dissertatie ook schilderijenverzamelingen, de houding tegenover kerk en geloof alsook ambten, beroepen en studie aan toe.³¹⁸ Hoewel de Drentse adel getalsmatig alsook financieel een klein broertje is van de Friese adel, komen enkele van deze genoemde uitingen zeker terug. Het voornaamste statussymbool van Aalt Willem in de lokale omgeving van Oldengaerde is waarschijnlijk zijn functie als burgemeester. Ook in Friesland zijn veel leden van de adel gedurende de periode 1800-1850 grietman in hun eigen gemeente.³¹⁹ Wanneer ik hierbij de functies van Statenlid en gemeenteontvanger optel maakt dit Aalt Willem wat betreft stand *the man to beat* in Dwingeloo.

Kuiper laat helder zien dat ook standsgenoten elkaar opzoeken. Waar de Friezen dit deden op het Nieuwestad in Leeuwarden, bestaat er voor de Drenten het Herenbolwerk, de Asser sociëteit. Aalt Willem wordt hier omstreeks 1821 lid van, getuige de eerste contributie in zijn uitgaven.³²⁰ Het belang van dit sociabele verenigingspunt lijkt ook dan nog aanzienlijk, want daags na de naamswijziging van kleinzoon Aalt Willem treedt ook hij toe tot de sociëteit.³²¹ Naast deze herenclub is Van Holthe gedurende zijn leven ook lid van een Zendelingengenootschap, het door zijn neef Rudolph Arent opgerichte Drents Landbouwenootschap, een Bijbelgenootschap én het Burger Leesgezelschap te Assen.³²² Hoewel Van Holthe, géén academicus, wellicht een vreemde eend in de bijt lijkt in een dergelijk leesgezelschap, concludeert Nijkeuter dat dergelijke verenigingen in de loop van de 19e eeuw steeds meer op gezelligheidsverenigingen begonnen te lijken.³²³

Afbeelding 27: Vooraanzicht van het huis Den Berg in Dalfsen, Overijssel. Hier groeide Geertruid Agnes op.

³¹⁸ Zie noot 33.

³¹⁹ Zie Y.B. Kuiper, *Adel in Friesland* (Groningen, 1993) p379.

³²⁰ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr 18, fol. 40.

³²¹ Idem, fol.232. Aldaar de post 'Sociëteit AW Westra v.H.....25.00'.

³²² Zie voor de diverse contributies DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, en voor het Burger Leesgezelschap DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 14.

³²³ H. Nijkeuter, *Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956* (Assen, 2003) p42.

Naast de gezelschappen is er ook in en rond Oldengaerde plaats om op stand te leven. Geertruid Agnes geeft hier blijk van wanneer ze haar broer Godert Willem een brief schrijft naar aanleiding van een bezoek van hem op Oldengaerde. Ze schrijft dat ze aan haar jeugd denkt als ze wandelt door de tuin van Oldengaerde, en dan vooral aan 'de fraaye wandelingen op den Berg'.³²⁴ Hiermee wekt ze de indruk dat de tuin op Oldengaerde bij lange na niet de pracht van Den Berg evenaart (afbeelding 27). Dergelijke bezoeken van Godert en de Van Holthes vonden over en weer plaats, niet ongewoonlijk om te jagen. Zo schrijft Aalt Willem op 29 oktober 1850 aan Godert dat het hem spijt dat hij niet kan komen jagen bij Den Berg vanwege een Statenvergadering.³²⁵ Eerder datzelfde jaar was Godert Willem met zijn kinderen al uitgenodigd om op Oldengaerde te komen jagen. Hoewel beide keren getuige de brieven niet door zijn gegaan, bevestigt dit wel dat jacht ook in deze onderlinge kringen een vorm van vermaak was, en voor Aalt Willem 'altoos aangenaam'.³²⁶ In aanvulling hierop betaald Aalt Willem ook nog voor 'kruyt en hagel' voor Edzard Jakob, een in Groningen wonende neef waarover hij voogd is.³²⁷

Tot slot is een laatste vorm van stand gekoppeld aan de opvoeding die Aalt Willem en Geertruid Agnes aan hun kleinzoon geven. Die bezoekt namelijk niet de school in Dwingeloo, maar speciaal hiertoe wordt een huisonderwijzer ingehuurd: Jacobus Leonardus Fijnvandraat. In hoeverre de dochters van Van Holthe ook thuisonderwijs hebben genoten is niet duidelijk. Het is dus mogelijk dat het aanstellen van Fijnvandraat gevolg is van de Friese adellijke invloed van Jan Hendrik Westra. Wanneer Fijnvandraat op Oldengaerde is gekomen is precies duidelijk. Wél dat hij de jonge Aalt Willem Westra onder andere piano leert spelen.³²⁸ Hiertoe wordt op Oldengaerde omstreeks 1850 een piano aangeschaft à 200 gulden.³²⁹

5.3 Aalt Willem en de godsdienst in Dwingeloo

In de Inleiding van Hoofdstuk 1 liet ik al zien dat de binding van Aalt Willem van Holthe met de lokale godsdienst in Dwingeloo sterk is. Dit beeld, door Kok geschetst in *Meister Albert en zijn zonen*, behandelt voornamelijk de houding van Van Holthe in zijn functie als burgemeester jegens de voorvaders van deze schrijver, voornamelijk hun activiteiten binnen het vroeg negentiende-eeuwse kerkelijk leven in Dwingeloo.³³⁰ Toch is het niet louter de functie als burgemeester waarin Van Holthes religiositeit naar voren komt. Het middels Batinge verworven recht van collatie in 1830, alsook het latere conflict met de plaatselijke leermeester Van Schaïck leert dat godsdienst in Aalt Willems geval ook een zeer persoonlijke kwestie is geweest, waaruit onmiskenbaar invloed op het lokale godsdienstige klimaat is voortgevloeid. In deze paragraaf schets ik daarom de ontwikkelingen binnen het godsdienstige klimaat van Dwingeloo, en de rol die Aalt Willem daarbinnen heeft gespeeld.

Hervormd én gereformeerd

Het gezin Van Holthe – Van den Clooster waarin Aalt Willem in 1780 geboren is, is lid van de

³²⁴ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 563, aldaar brief op dato 1 september 1843.

³²⁵ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 485, aldaar brief op dato 29 oktober 1850.

³²⁶ HCO, toeg.nr. 1447.1, inv.nr. 485, aldaar brief op dato 17 oktober 1850.

³²⁷ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 178.

³²⁸ Jacobus Leonardus Fijnvandraat speelt zelf piano en orgel. Zo heeft hij orgel gespeeld op de viering van het 250 jarig bestaan van de kerk in Dwingeloo. Zie hiervoor DA, toeg.nr. 0345, inv.nr. 1, aldaar notulen van de buitengewone vergadering van de kerkenraad en kerkvoogden, gehouden op 15 december 1850.

³²⁹ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 18, fol. 215.

³³⁰ J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1984) p199-146

Hervormde ofwel Gereformeerde kerk in de gemeente Ruinen, en zes dagen na de geboorte wordt hij op 29 oktober door zijn vader 'gewoon' ter doop gehouden in de kerk te Ruinen, waarvan de familie toen nog het collatierecht bezat.³³¹ 'Gewoon', omdat de religieuze eenvormigheid in Drenthe rond het einde van de 18^e eeuw zeer hoog is. Nagenoeg de gehele bevolking kerkt hervormd, en Drenthe is dan ook het meest protestant van alle provincies. De in aantal zeer kleine uitzonderingen hierop betreffen voornamelijk Lutherse veenarbeiders in het oosten van de provincie, enkele katholieken in Coevorden en wat Joden, vooral geconcentreerd in Meppel.³³² Van Holthes huwelijk met Geertruid Agnes brengt hierin geen verandering in aan, aangezien het met de Van Dedems van Huis den Berg geloofsgenoten binnen de Hervormde kerk betreft. De op Den Berg opgemaakte trouwakte uit 1807 vermeldt dit expliciet, wanneer wordt gesteld dat zij 'malkanderen na de ordening Gods, en der Gereformeerde Christelijke Kerk trouwen' zullen.³³³

Binnen het provinciale godsdienstige klimaat hadden intussen wel degelijk veranderingen plaatsgehad. Waar de Bataafse Revolutie en de Franse troepen op papier het elan van scheiding van kerk en staat met zich meebrachten, en deze door de Nationale Vergadering ook in 1796 effectief werd, bleven in de Drentse praktijk nog steeds zogeheten 'gecommitteerde representanten' zich bezig houden met kerkelijk beleid, zoals bid- en dankdagen.³³⁴ De meest gewichtige doorwerking van de Revolutie bleek echter gelijkstelling van godsdiensten, waarmee aan alle (beroeps)bependingen vanwege godsdienst een einde kwam. Dit hield stand binnen het jonge Koninkrijk, hoewel Koning Willem I de hervormde dienst min of meer inrichtte als zijnde een staatskerk. Ook voor Drenthe, want de voormalige Landschap was inmiddels gepromoveerd tot volwaardige provincie, maar verloor wel een machtspositie op kerkordelijk gebied. Dit werd centralistischer, en vanaf 1816 met het 'Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk' top-down van een nieuwe kerkorde voorzien. Hierin was opgenomen de bundel met 'Evangelische Gezangen' uit 1805 die voortaan gezongen dienden te worden naast de Psalmen. De wetenschappelijk geschoolde predikanten binnen de nieuwe Hervormde Kerk, zoals Gerard Benthem Reddingius (1774-1844), waren ernstig voorstander van deze vernieuwingsslag, en wilden zelfs verder gaan door ook de volgens hen op taalkundig gebied onbruikbaar geworden kerkelijke formulieren te vernieuwen.³³⁵

Er waren echter ook tegenstanders, die in de komst van de nieuwe Hervormde staatskerk een breuk zagen met de het gereformeerde gedachtengoed gebaseerd op de vroeg zeventiende-eeuwse belijdenisgeschriften. Zij noemden bijvoorbeeld de nieuwe Evangelische Gezangen ronduit on-Bijbels. Het zijn dergelijke tegenstellingen in geloofsopvatting die doorwerken in de jaren twintig van de 19^e eeuw en uiteindelijk in de vroege jaren dertig culminereren in een scheiding die voornamelijk de noordelijke provincies treft, en zeker Dwingeloo.

Aalt Willem in het Galilea van Nederland

Wanneer Hendrik de Cock (afbeelding 28), predikant in het Groningse Ulrum, zich in oktober 1834 officieel afscheidt van de Hervormde Kerk middels zijn *Akte van afscheiding of wederkering*, is enige connectie met Dwingeloo reeds een feit. Binnen het gezin van genoemde 'meister' Albert Hilberts

³³¹ 'Hervormd' en 'Gereformeerd' zijn termen die tot dan toe inwisselbaar in gebruik zijn. Voor de doopakte zie: DA, toeg.nr. 176.01, inv.nr 136, fol. 85.

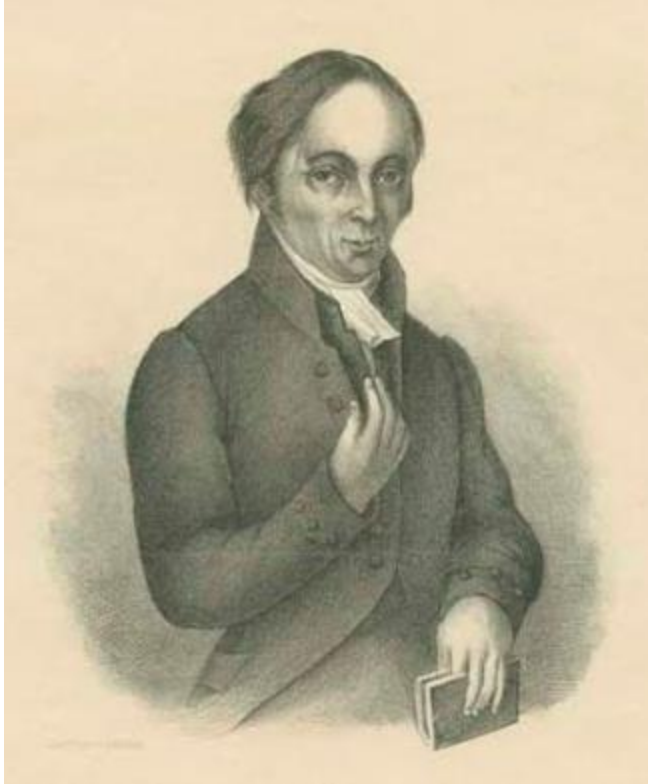
³³² O.J. de Jong, 'Kerkgeschiedenis, 1750-1850'. In: J. Heringa et al, *De Geschiedenis van Drenthe* (Meppel, 1985) p443-449.

³³³ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 09, fol. 2.

³³⁴ O.J. de Jong, 'Kerkgeschiedenis, 1750-1850'. In: J. Heringa et al, *De Geschiedenis van Drenthe* (Meppel, 1985) p447.

³³⁵ Idem, p452.

Kok waren sentimenten jegens de geestelijke gang van zaken al een feit, en twee van zijn zoons, Frederik en Wolter (afbeelding 29), hielden al zich al enige tijd buiten de kerkdienst van plaatselijke dominee Cransen om in het huis van de Frederik diensten te overleggen met gelijkgestemden.³³⁶ Aalt Willem woont deze vergaderingen ook soms bij.³³⁷ Frederik correspondeert tevens met De Cock via briefwisselingen. Dit contact verstevigd wanneer de afgescheiden dominee in januari 1835 gedwongen zijn huis in Ulrum moet verlaten en toevlucht zoekt bij vrienden in Smilde, en hier tevens een gemeente sticht, waarvan de diensten worden bezocht door de gebroeders Kok.³³⁸

Afbeelding 28: Dominee Hendrik de Cock uit Ulrum

De stichting van een christelijke afgescheiden gemeente is twee maanden later ook in Dwingeloo een feit, als De Cock daags na een gevangenschap in maart 1835 afreist om in de schuur van vader Kok te Eemster aldus te handelen.³³⁹ De nabijheid van De Cock is van invloed geweest op het feit dat Dwingeloo zo vatbaar was voor een scheiding binnen de kerk. Daarnaast speelde ook het recht van collatie een rol. Waar de Landschap Drenthe zeggenschap had over de collatie liep de afscheiding niet zo vlot, maar binnen de vijftien gemeente waar het collatierecht nog particulier bezit was, zoals Dwingeloo, ontstond een dito aantal afgescheiden gemeenten.³⁴⁰ Diever, waar dit recht in handen was van een groep eigenerfden, vormt hierop de enige uitzondering. Een derde factor ten gunste van de afscheiding vormen de gehuchten waar de geestelijke leiding in handen was van bijvoorbeeld een schoolmeester, zoals Kok in Eemster, die in de hervormde kerk tevens voorzanger was geweest.

³³⁶ J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1984) p40

³³⁷ H. Ballast. *Fragmenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk Dwingeloo* (Uitgave van de GK Dwingeloo, 2013) p3

³³⁸ A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* (Kampen, 1974) p66.

³³⁹ J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1984) p57.

³⁴⁰ O.J. de Jong, 'Kerkgeschiedenis, 1750-1850'. In: J. Heringa et al, *De Geschiedenis van Drenthe* (Meppel, 1985) p456.

Afbeelding 29: Wolter Kok, een van de geestelijk vaders van de afscheiding in Dwingeloo.

Zeker in Dwingeloo is het afscheidingsproces bevorderd met de erkenning door zulke lokale aanzienlijke personen zoals de Kok, die naast voorzanger ook een zeer welgestelde eigenerfde boer was, de functie van wethouder bekleedde en ook namens de eigenerfden vertegenwoordigd was op de Drentse Landdag.³⁴¹ Ook Van Holthe staat in deze begintijd achter de afgescheidenen. Dat wil zeggen, hij voert geen beleid om het hen onmogelijk te maken om huisdiensten te beleggen. De verklaring hiervoor moet deels worden gezocht in de goede vriendschap die hij onderhoudt met vader Kok. Waar het onder de burgerlijke bevolking in Dwingeloo nog wel eens tot conflict wilde komen tussen afgescheidenen en de bestuurlijke overheid, werd hen door Van Holthe als burgemeester feitelijk geen strobreed in de weg gelegd.³⁴²

³⁴¹ J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen* (Kampen, 1984) p20.

³⁴² *Idem*, 57.

Juist het feit dat Aalt Willem geen actie onderneemt tegen de afgescheidenen toont aan dat hij niet mordicus tegen hun gedachtegoed staat. Vanuit zijn functie als burgemeester had dit zeker mogelijk geweest, en elders heeft dit ook plaats gevonden. Zo is een door De Cock gehouden dienst in de kerk te Ulrum daags na de afscheiding verhinderd, en werd de kerk bezet door speciaal hiervoor op pad gestuurde veldwachters.³⁴³ In Dwingeloo en onder Van Holthe niets van dit alles, eerder het tegenovergestelde. Als de kerkenraad na het ontwerpen van een huishoudelijk reglement in november 1840 dit ter goedkeuring aan Aalt Willem voorlegt, ondertekent deze het en is de goedkeuring van Koning Willem II een halfjaar later op 28 juni een feit.³⁴⁴ De diensten worden dan vooralsnog in het huis van H.J. Punt gehouden, maar al spoedig volgt een eigen kerkgebouw, wat vermoedelijk in 1845 is gesticht op grond die Frederik Kok de gemeente bij zijn vertrek nalaat.³⁴⁵ Van Holthe weet zich dan nog steeds verbonden met de afgescheidenen en bezoekt ook met regelmaat hun diensten, waartoe de gemeente ook een speciaal voor hem gereserveerde 'armstoel' in gebruik heeft.

Tenslotte is Aalt Willem ook niet huiverig om de door hem toegestane afgescheiden gemeente publiekelijk te verdedigen. Op 7 januari 1842 plaatst iemand onder het pseudoniem van enen schaapherder Hilbert Klikspaan een stuk in de *Drentsche Courant*, gericht aan de redacteur, waarin hij zich afvraagt wat nu precies vrijheid van onderwijs is: 'Wat dat is, weet ik niet regt [...] Het zal vast zoo iets wezen, als op Dwingeloo plaats heeft'.³⁴⁶ De auteur is kritisch op het feit dat de afgescheidenen in Dwingeloo catechetisch onderwijs ontvangen, en beschouwt deze catechese als zijnde een volwaardige school. Van Holthe voelt zich persoonlijk aangevallen en reageert een week later in dezelfde krant met het bericht dat het zuiver catechese betreft, gelet op de gebruikte literatuur en het ontbreken van allerlei materialen die men in een school zou verwachten. Hierbij voelt hij zich genooddaakt Hilbert Klikspaan, althans, de persoon achter dit pseudoniem 'als een leugenaar en eerrover aan het publiek bekend te maken'.³⁴⁷ Wie Hilbert Klikspaan precies is wordt niet duidelijk, wel duidelijk is dat er vermoedens rondgaan. In de *Drentsche Courant* van 18 januari verzekert de Dwingelder dokter Heppener iedereen dat hij niet Hilbert Klikspaan is, hoewel de dokter het genoemde 'onwettig schoolonderwijs' onder de naam van godsdienstig onderricht bevestigt.³⁴⁸ In diezelfde krant weerlegt Hilbert Klikspaan stuk voor stuk en op een systematische manier de argumenten die Van Holthe in zijn reactie noemde, en voegt hier nog enkele, voor hem illustratieve karaktertrekken van Aalt Willem aan toe: 'hierop zegt den scheper, dat hem dit niets bevreemd van dien Heer, zo mild in het geven van loffelijke getuigenissen. Hij [Hilbert; red. DS] is de eerste niet, die met een zoo honorabel getuigschrift is afgescheept'.³⁴⁹ De schrijfstijl en argumentatie van Hilbert doen vermoeden dat het hier gaat om een opgeleid persoon die ervaring heeft met schrijven. De mogelijkheid bestaat dan ook dat deze brief moet worden toegeschreven aan Cornelis van Schaïck, de plaatselijk predikant van de hervormde kerk, die alles behalve een goede relatie heeft met Aalt Willem.

³⁴³ H. Algra. *Het wonder van de 19^e eeuw* (Franeker, 1966) p117.

³⁴⁴ H. Ballast. *Fragmenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk Dwingeloo* (Uitgave van de GK Dwingeloo, 2013) p7. Zie voor de akte van goedkeuring: Idem, p10-15.

³⁴⁵ Idem, p8.

³⁴⁶ *Drentsche Courant*, 7 januari 1842, achterblad.

³⁴⁷ *Drentsche Courant*, 11 januari 1842, blad 3.

³⁴⁸ *Drentsche Courant*, 18 januari 1842, blad 2.

³⁴⁹ Idem, blad 3.

Het collatierecht en het conflict met Van Schaïck

Met de aankoop van Batinge in 1830 was Van Holthe *unicus collator* geworden, en hiermee de wereldlijke eindverantwoordelijke voor de keuze van de plaatselijke dominee uit een duo voorgedragen door de kerkenraad. Het zal zeker zeven jaar duren voordat Van Holthe voor het eerst moet optreden vanuit het collatierecht, want in 1830 alsook in roerige jaren rondom 1834 wordt in Dwingeloo nog gepredikt door de plaatselijke predikant, W.H.F. Cransen. Diens overlijden eind 1837 vormt de directe aanleiding voor een nieuwe aanstelling, en uit de voordracht van de kerkenraad van Van Holthe's keuze op Cornelis van Schaïck.

Van Schaïck (1808-1874), geboren in Amsterdam, studeerde theologie in Leiden en was voor zijn aanstelling te Dwingeloo achtereenvolgens hulppredikant in Hollandscheveld en Amsterdam. Hij verwerft naast zijn pastoraat gedurende zijn leven vooral bekendheid als volksschrijver.³⁵⁰ Zijn aanstelling in Dwingeloo is op het eerste gezicht geen grote verrassing. De Jong schreef al dat achtereenvolgens de Van den Boetzelaers, de Van Dongens alsook de Van Holthes als ercollatoren vaak 'tamelijk verlichte' keuzes maakten: 'dominees die op de hoogte waren van hun tijd, echte volksopvoeders en beoefenaars van wetenschap'.³⁵¹ Van Schaïck voldoet aan al deze eigenschappen. Zo hebben veel van zijn geschriften een volksopvoedend karakter en schreef hij ook educatief materiaal over het Drentse volksleven.³⁵² Daarnaast was hij vrijmetselaar, lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en alles behalve een godsdienstig dogmaticus.³⁵³ De aanstelling van Van Schaïck door Van Holthe is apart, want binnen afgescheiden kringen was wel degelijk sprake van dergelijke dogmatici. Van Schaïck, als zijnde kritisch op de afscheiding, krijgt dus een aanstelling binnen een gemeente waarvan de collator sympathiseert met de afgescheidenen. Wellicht heeft Van Holthe hiermee geprobeerd wat evenwicht aan te brengen in het religieus gespannen Dwingeloo, om zo ook de hervormden tevreden te stellen.

Duidelijk is dat het totaal niet botert tussen de nieuwe dominee en Aalt Willem, en dit valt zeer waarschijnlijk niet los te zien van het verschil in geloofsopvatting tussen beide heren. Daarnaast speelt het statusverschil een rol, met Van Holthe als gefortuneerde aristocraat en Van Schaïck die onder andere schrijft om zich van (extra) inkomsten te voorzien, en binnen dit schrijven ook het genoemde verschil terug laat komen en zich hiermee des te meer presenteert als 'man van het volk'. Zo laat Van Schaïck Aalt Willem fictief doodgaan in *Wie oom Abram eigenlijk was*, waarin 'jonker Aalt' wordt gepresenteerd als 'boschduivel' die 'veel menschen ongelukkig gemaakt' had, 'en dood arm!'.³⁵⁴

In eerste instantie lijken de genoemde beledigingen van Aalt Willem af te vallen, maar wanneer Van Schaïck zich vervolgens na zijn aangekondigde vertrek eind 1851 binnen de kerkenraad gaat bemoeien met de aanstelling van zijn opvolger is voor Van Holthe de maat vol. In een brief aan de dominee noemt Aalt Willem deze 'de ratdraayer van alles, orrigineel of van den beginnen af aan', waarna hij terugkomt op het feit dat Van Schaïck hem publiekelijk belachelijk heeft gemaakt in zijn geschriften.³⁵⁵ Van Schaïck zet de kerkenraad op tegen de macht die Van Holthe heeft, en laatstgenoemde is vervolgens van mening dat de behoeftigen de gezetenen het zijne ontrooft op grond van de volksstem'.³⁵⁶

Ook na de nieuwe grondwet blijft de kerkelijke macht van Van Holthe aanwezig, als per gerechtelijk

³⁵⁰ H. Nijkeuter. *De pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond*. (Groningen, 2001) p74-87.

³⁵¹ O.J. de Jong, 'Kerkgeschiedenis, 1750-1850'. In: J. Heringa et al, *De Geschiedenis van Drenthe* (Meppel, 1985) p456.

³⁵² Zie bijv: C. van Schaïck, 'Dwingeloo en onderhoorige gehuchten'. In: *Drentse Volksalmanak 1846*, p169-231.

³⁵³ H. Nijkeuter, *De pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond*. (Groningen, 2001) p81.

³⁵⁴ C. van Schaïck, 'Wie oom Abram eigenlijk was'. In: *Nederlandse Volksbode 1848*, bijblad p25-29.

³⁵⁵ DA, toeg.nr. 0345, inv.nr. 2, fol. 1.

³⁵⁶ Idem.

besluit wordt gesteld dat Van Holthe, ondanks de scheiding van kerk en staat, nog steeds de bevoegdheid heeft om een kerkvoogd te benoemen.³⁵⁷ Deze beslissing valt niet in goede aarde bij een kerkelijk betrokken lid in Dwingeloo, die Van Holthe oproept van een dergelijke benoeming af te zien, daar de gemeente 'met opgedrongen dienaren kwalijk gediend is'.³⁵⁸

Het conflict met de kerkenraad over Van Schaicks opvolger verslapt wanneer deze naar Suriname vertrekt. Waar de kerkenraad in eerste instantie een dubbele voordracht voor ogen had – dit was Van Holthes voornaamste bezwaar tegen Van Schaicks inmenging – krijgt Aalt Willem uiteindelijk de keuze uit drie kandidaten.³⁵⁹ Ook de kerkenraad is medio 1852, na het vertrek van Van Schaick naar Suriname, zeer te spreken over het contact met de collator, voornamelijk over 'de zoo gunstig veranderde toon die wederzijdsche correspondentie kenmerkt'.³⁶⁰ De benoeming van Horreus de Haas uit Ommelanderswijk volgt nog diezelfde oktober, en dit markeert het laatste wapenfeit van Van Holthe binnen de religieuze sociale gemeenschap.

5.4 Burgemeester Aalt Willem van Holthe

Tot slot van dit hoofdstuk gaan ik dieper in op een eerder genoemde functie van Aalt Willem van Holthe: zijn burgemeesterschap van de gemeente Dwingeloo. In de vorige paragraaf kwam al aan de orde dat dit ambt niet los kan worden gezien van het principe 'stand'; het burgemeesterschap bevestigt in die zin zijn 'verhevenheid' boven de rest van de bevolking en vormde dus een aanvulling op de machtspositie die hij als aanzienlijke al genoot. Deze machtspositie is helder naar voren gekomen in het conflict met dominee Van Schaick en te meer in de (voorkeurs)behandeling die de afgescheidenen in Dwingeloo hebben genoten, juist vanwege het feit dat de burgemeester hen welgezind was. Dit zijn echter niet de enige wapenfeiten van Van Holthe als burgemeester.

De aanstelling tot burgemeester

Op het eerste gezicht lijkt het niet heel bijzonder dat een persoon als Aalt Willem van Holthe het burgemeesterschap heeft vervuld in de gemeente waar zijn landhuis staat en waar het grootste gedeelte van zijn grondbezit is gelegen. Zo liet Kuiper al zien dat ongeveer dertig procent van zijn Friese adellijke steekproef tussen 1800 en 1849 een dergelijke functie bekleedde.³⁶¹ In Aalt Willems directe omgeving valt het ook allerminst uit de toon. Zo neemt hij de functie over van zijn broer, Pieter Adam van Holthe, en is ook neef Rudolph Arent van Echten tot Holthe achtereenvolgens burgemeester van Ruinen en Hoogeveen.

Dit neemt niet weg dat er enige twijfel heeft bestaan over de vervulling van de functie als gevolg van het verzoek om ontslag van Pieter Adam van Holthe, die ontvanger van de belastingen over de kantons van Meppel en Hoogeveen werd. De onderprefect in Assen, de toenmalig departementaal ambtenaar belast met deze materie, begrijpt de beslissing van Pieter Adam, maar voorziet 'grote zwarigheid' in het vinden van een geschikte ontvanger. Deze zwarigheid is gebaseerd op het feit dat Dwingeloo een militaire legerplaats is, en daartoe dagelijkse aansturing nodig heeft van 'iemand die eenig aanzien heeft'.³⁶² Een tweede eis is dat de desbetreffende persoon iets van de Franse taal verstaat. De onderprefect beschouwt Aalt Willem feitelijk als de enige geschikte kandidaat, maar verwacht dat deze zal 'tragten zig te excuseeren', vanwege de rondgaande geruchten rondom zijn

³⁵⁷ Drentsche Courant, 23 januari 1849, blad 2.

³⁵⁸ Drenthse Courant, 2 februari 1849, blad 2.

³⁵⁹ H. Nijkeuter. *De pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond*. (Groningen, 2001) p76.

³⁶⁰ DA, toeg.nr. 0345, inv.nr.28, fol. 1.

³⁶¹ Y.B. Kuiper, *Adel in Friesland* (Groningen, 1993) p380.

³⁶² DA, toeg.nr. 0001, inv.nr. 1662003, aldaar ingekomen stuk nummer 34.

herbenoeming van belastingontvanger over een groot district.³⁶³ Ook Cornelis Prins, adjunct-maire en rentmeester van Batinge, wordt genoemd als kandidaat, zij het als formaliteit, want hij is ‘geheel niet geschikt’ en zal volgens de onderprefect nog liever Dwingeloo verlaten dan dat hij er burgemeester van wordt, voornamelijk nu er de laatste tijd ‘zoo veel en vreemd werk gevorderd word’.³⁶⁴ Hiermee doelt de onderprefect waarschijnlijk op de inkwartiering van een relatief groot aantal militairen in Dwingeloo. Hoe het ook zij, de voorspelling van de onderprefect klopt niet, want Aalt Willem neemt de functie als *maire* wel degelijk aan, en zal in het nieuwe Koninkrijk ook burgemeester blijven, tot aan zijn eervol ontslag eind 1851.³⁶⁵

Uitoefening van het ambt

De termijn waarin Van Holthe het ambt van burgemeester heeft uitgevoerd is een indicatie van het belang wat hij aan deze functie hechtte. Immers, de inkomsten uit de houthandel zullen voldoende zijn geweest om van te leven. Toch is hij tot 1852 niet gestopt met het ambt, maar lijkt hij persoonlijk betrokken te zijn geweest bij het wel en wee in de gemeente. Zo is hij afwezig bij slechts 6 van de in totaal 120 gemeenteraadsvergaderingen die van januari 1830 tot en met december 1851 hebben plaatsgevonden.³⁶⁶ Dit staat in contrast met de bevindingen van de Gouverneur van Drenthe, die beoordelingen maakt van het functioneren van de burgemeester. De toenmalige Gouverneur van Drenthe – na 1848 heet deze functie Commissaris van de Koning –, jonkheer François van Harencarspel Eckhardt uit stevige kritiek op Van Holthe en de beoordeling is dan ook als volgt:

‘Een geheel niet onbekwaam mensch, doch op wiens moraliteit niet veel te roemen valt, en die vooral uithoofde van zijn geld en zelfszucht, weinig vertrouwen verdient. Als Burgemeester bestuurt hij de zaken vrij wel, schoon wegens zijne groote invloed in de gemeente wel wat despotisch’.³⁶⁷

Het is, zo hebben wij al geconstateerd, absoluut niet de eerste keer dat Van Holthe een verderfelijk karakter aangemeten wordt. Al in 1817, ten tijde van de discussie over de samenvoeging van Eemster en Leggeloo bij Dwingeloo, noemen enkele ingezetenen van Diever (waar Eemster dan nog toe behoort) Aalt Willems handelen in die kwestie uitingen van ‘baatzucht en aristocratie’.³⁶⁸ Ondanks het pittige oordeel van de Gouverneur over Aalt Willems persoon ontvangt de gemeentelijke administratie in datzelfde jaar alle lof. Als Van Harencarspel Eckhardt in 1841 de gemeente beoordeelt op het niveau van de administratie en de voorzieningen ter plaatse (zoals kerkgebouw, school, waterleidingen etc.) krijgt nagenoeg elke afzonderlijke categorie de beoordeling ‘goed’ of ‘vrij wel’.³⁶⁹ Alleen de winterscholen in Leggeloo en Eemster ‘moeten nogal te wenschen overlaten’, maar dit beweert de Gouverneur zonder dat hij ze daadwerkelijk bezocht heeft.³⁷⁰

Een van de gewichtigste taken binnen het burgemeesterschap is ongetwijfeld de bepaling van de gemeentegrens geweest, waarover ik hierboven al kort schreef. Aalt Willem is in 1824 als burgemeester afgevaardigd om deze grensbepaling samen met landmeter F.J.N van Hulten vast te stellen.³⁷¹ Naast het conflict over de bijvoeging van Leggeloo en Eemster bij Dwingeloo vormt het

³⁶³ Idem

³⁶⁴ Idem.

³⁶⁵ Zie DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 15.

³⁶⁶ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester. Aldaar: notulen van de gemeenteraad van 1830 t/m 1851. NB: het jaar 1849 ontbreekt in het geheel.

³⁶⁷ DA, toeg.nr. 0048, inv.nr. 27, fol. 2-3.

³⁶⁸ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester, register van uitgaande stukken 1812 – 1819, aldaar: brief van Aalt Willem van Holthe op dato 29 augustus 1817.

³⁶⁹ DA, toeg.nr. 0048, inv.nr. 67.

³⁷⁰ DA, toeg.nr. 0048, inv.nr. 67, fol. 5.

³⁷¹ P. Brood et al, *Kadastrale Atlas van Drenthe 1832, Deel IX Dwingeloo* (Assen, 1989) p12.

vaststellen van de grens met Beilen ook een meningsverschil. Beide partijen proberen de grens voor hun gemeente zo gunstig mogelijk te krijgen en uiteindelijk kiest genoemde landmeter de gulden middenweg. Dit gebeurt echter niet voordat het provinciaal bestuur zich met de kwestie heeft gemoeid.³⁷²

Conflict en eervol ontslag

Het loopt gedurende de ambtstermijn van Van Holthe zelden tot conflicten tussen hem en de gemeenteraad. Reden hiertoe is vermoedelijk de goede onderlinge verstandhouding tussen beide partijen. Zo is Albert Hilberts Kok, de al eerder genoemde geestelijk vader van de afscheiding in Dwingeloo, gedurende een ruime periode *assessor* (wethouder) in de gemeente. Kok beschreef de relatie tussen beide heren in *Meister Albert* al als innig vriendschappelijk. In aanvulling hierop vinden er bijzonder weinig wisselingen van de wacht plaats in de Dwingelse gemeenteraad. Deze bestaat in januari 1830 uit A.H. Kok, L.H. Barelds, J. Prins, J.P. Bloemerts, J.B. Klaassen en J.K. Wesseling, met L. Zanting als secretaris.³⁷³ Omstreeks 1848 is deze situatie weinig veranderd. Wesseling is inmiddels uitgetreden en vervangen door R.W. Nijsingh evenals A.H. Kok, wiens vervanger wordt gevonden in zijn zoon, J.A. Kok.³⁷⁴

Slechts eenmaal loopt het op tot een noemenswaardig conflict. Op 18 maart 1848 vergadert de raad over de hoofdelijke omslag, de belastingaanslag op de ingezetenen van Dwingeloo om het jaarlijkse begrotingstekort op te lossen. Conform de uitgangspunten van de nieuwe grondwet van 1848 – waaruit later de gemeentewet 1851 zou volgen – moet Aalt Willem de raad kort verlaten wanneer wordt besloten over de hoogte van zijn hoofdelijke omslag. Bij terugkeer blijkt dat de raad Aalt Willem heeft gesteld in het hoogste klasse (40 gulden) zonder ook eerst de andere klassen en tarieven nader te bepalen. Aalt Willem is het hier niet mee eens en weigert resoluut deze te ondertekenen.³⁷⁵ Vier jaar later in 1852, als Van Holthe geen burgemeester meer is, blijkt de aanslag van 40 gulden wel degelijk te zijn doorgevoerd. Vanwege de opmaak van de hoofdelijke omslag op basis van het persoonlijk inkomen wordt Aalt Willems aanslag zelfs bepaald op 100 gulden, waartegen hij onsuccesvol protest indient.³⁷⁶ Het totale aanslagbedrag op de ingezetenen bestaat dan uit 6500 gulden. Van Holthe is met zijn aanslag van 100 dus verantwoordelijke voor bijna 1/6^e van de totale belastingen.

Vanaf 1852 komt Aalt Willems naam niet meer voor in de gemeenteraadsnotulen. Er is dan ook sprake geweest van een 'eervol ontslag'.³⁷⁷ Vermoedelijk ligt er echter een andere, grondiger reden aan het ontslag ten grondslag. Met de gemeentewet van 1851 was het onmogelijk geworden de dubbelfunctie burgemeester-statenlid uit te voeren. Gezien het feit dat Aalt Willem het statenlidmaatschap – waartoe hij in 1850 op de valreep nog was herkozen – tot zijn dood heeft uitgevoerd ligt hierin vermoedelijk de reden van het stoppen van het ambt van burgemeester. Alle andere functies, zoals ook de houthandel, heeft hij tot aan zijn dood uitgeoefend. Daarbij kan waarschijnlijk gesteld worden dat de voor die tijd zeer democratische en revolutionaire grondwet en

³⁷² Idem.

³⁷³ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester. Aldaar: notulen van de gemeenteraad van 1830 t/m 1851, fol. 1-3.

³⁷⁴ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester. Aldaar: notulen van de gemeenteraad van 1830 t/m 1851. Zie verslag van de raadsvergaderingen inclusief aanwezigen in 1848.

³⁷⁵ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester. Aldaar: notulen van de gemeenteraad van 1830 t/m 1851. Zie verslag van de raadsvergadering van 18 maart 1848.

³⁷⁶ GAD, Stukken van algemene aard, en archief van burgemeester. Aldaar: notulen van de gemeenteraad van 1830 t/m 1851. Zie verslag van de raadsvergadering van 25 april 1852.

³⁷⁷ DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 15.

de daaruit volgende gemeentewet niet geheel aan Aalt Willem waren besteed. Ook de provinciale ridderschappen werden door dezelfde grondwet afgeschaft. Met de nieuwe wetten valt eigenlijk het doek voor elke vorm van wettelijk geregelde aristocratische privileges. Aalt Willem overlijdt kort hierna in 1854. Hierdoor kan dus niet worden uiteengezet hoe hij met deze nieuwe situatie is omgegaan.

5.5 Conclusies

In dit hoofdstuk ben ik op zoek gegaan naar vragen aangaande de betekenis van Oldengaerde voor Aalt Willem van Holthe. In het vorige hoofdstuk concludeerden ik al dat Oldengaerde zijn investeringsproject bij uitstek was. Door de gehele periode breidde hij zijn bezit uit. Ook op lokale schaal is de betekenis van het huis voor de Aalt Willem aanwezig. Zo krijgt hij twee keer de kans om te verhuizen naar een in potentie waardevoller woning (Batinge), of een met meer sentiment (Rheebruggen). Beide keren kiest hij ervoor om op Oldengaerde te blijven wonen. Dit is de plek waar hij woont, werkt, jaagt en bezoek ontvangt. Binnen de gemeenschap van Dwingeloo is het tevens feitelijk de enige overgebleven locatie waar nog iets is te zien van een min of meer adellijke levensstijl. Zeker de hoeveelheid aan personeel getuigt hiervan, maar vooral ook de boerderij. Het landbouwbedrijf is zowel wat betreft akkerbouw als veeteelt zeer aanzienlijk, en vermoedelijk verreweg het grootste in Dwingeloo.

Dit brengt ons bij de vraag of het beheer van het landgoed door Aalt Willem al dan niet iets heeft veranderd aan het fysieke landschap in de omgeving van zijn bezit. Hiermee ook het diverse gebruik van verder gelegen gronden meegenomen – zoals ik reeds illustreerde in het vorige hoofdstuk – lijken ik te moeten concluderen dat dit niet het geval is. Het principe van zoveel mogelijk winst halen uit verschillende typen gronden en hun eigen opbrengsten heeft niet geresulteerd in een significante landschappelijke verandering. Deze heeft slechts plaatsgevonden bij de drie buitenplaatsen die door Aalt Willems toedoen zijn verdwenen.

De invloed op sociale landschap is significanter geweest. Aalt Willem voelt zich op religieus gebied verbonden met de afgescheidenen, kerkt bij hen, en gebruikt ook zijn positie en macht als burgemeester om deze groep andersdenkenden in Dwingeloo toelaatbaar te maken. Het conflict met de door hem aangestelde dominee Van Schaïck heeft hierbij als koren op de molen gewerkt. De afgescheidenen hebben in Dwingeloo dankzij Van Holthe min of meer vrij spel. Echter is niet iedereen tevreden met Van Holthe als burgemeester. Boven hem geplaatsten verwijten hem despotisme alsook meer met zijn handel dan met zijn gemeente bezig te zijn. Hij vervult de functie echter geruime tijd, wellicht ook bij gebrek aan betere kandidaten. Het stoppen met het ambt komt in een roerige periode. De auteur is de mening toegedaan dat Van Holthe niet om kon gaan met de nieuwe, democratischer grondwet van Thorbecke. Het aanblijven in de Provinciale Staten ondersteund dit feit. Daar was hij immers herkozen in 1850. Een nieuwe herkiezing zou hij door zijn overlijden niet meemaken. Het is ook maar de vraag of dat zou zijn gebeurd.

Slotbeschouwing en aanbevelingen

Slotbeschouwing

De grote vraag die opgesloten ligt in mijn scriptie-onderzoek naar de geschiedenis van het landgoed Oldengaerde kan ik heel kort formuleren: wat is de factor 'Aalt' geweest? Het antwoord is minder eenvoudig en eenduidig - vandaar deze slotbeschouwing.

Genoemde vraag – direct afgeleid van de door mij gekozen titel van de scriptie – is datgene wat ik consequent in het achterhoofd heb gehouden bij mijn onderzoek naar de ontwikkeling van Oldengaerde gedurende het leven van Aalt Willem van Holthe, te weten de periode 1780-1854. Ik begon met een verkennend literatuur onderzoek in hoofdstuk 1, op basis waarvan ik in het tweede hoofdstuk een probleemstelling met bijbehorende doelstellingen en hoofd- en deelvragen heb geformuleerd. In hoofdstuk 3 nam ik een geschiedkundige aanloop en dat vormt het nodige historische kader voor de inhoudelijke hoofdstukken 4 en 5. In deze laatste twee heb ik Aalt Willem telkens vanuit een door hem uitgeoefende 'rol' gevolgd om zo de persoonlijke factor, oftewel de focus op zijn persoon, te versterken. Dit heeft in sommige gevallen tot verrijkende details geresulteerd, bijvoorbeeld wat er 's avonds op het menu stond op Oldengaerde. In deze slotbeschouwing zoom ik weer uit en geef ik zonder deze expliciet te herhalen antwoord op mijn gekozen probleemstelling en bijbehorende onderzoeksvragen. Daarna sluit ik af met enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Het bezit van Oldengaerde is een bijna vijftig jaar durende constante factor in het leven van Aalt Willem geweest en illustratief voor zijn binding met de lokale gemeenschap. In tijd ongeveer even lang en in hetzelfde perspectief gezien staat zijn burgemeesterschap van de gemeente Dwingeloo. Oldengaerde is in de onderzoeksperiode dan ook vooral de plek waar de burgemeester woont en waar grote hoeveelheden personeel en een dito veestapel levende getuigen zijn van de weelde ter plaatse. Een nog niet eerder besproken notie kenmerkt de binding van de man en het huis: slechts zelden komt zijn naam in stukken voor zónder de toevoeging 'tot' of 'op den huize Oldengaerde'. Wat ik ook heb geconstateerd is dat wat Aalt Willem níet heeft gedaan eveneens zeer significant kan zijn. Hij is namelijk niet op het roemruchte, veel grotere huis Batinge gaan wonen en ook niet op Rheebruggen, laat staat Broekhuizen of een permanent verblijf aan de vaart in Assen. Oldengaerde was zijn *place to be*.

En in aansluiting hierop tevens zijn favoriete plek voor het doen van investeringen. Wanneer we zoals eerder genoemd Oldengaerde beschouwen als landgoed 'met alles erop en eraan' en ook alle bezittingen van Aalt Willem hiertoe rekenen dan is er sprake van een gigantische groei. Het uitblijven van stagnatie van deze groei of vermindering van het bezit illustreert dan ook de continuïteit waarmee de investeringen gepaard gingen.

Nieuw aangekochte bezittingen leverden naast een fysieke uitbreiding ook een vergrote machtspositie en, niet onbelangrijk, het leverde nog meer opbrengsten op in de toekomst. Zo heb ik heb laten zien dat zijn huisbezit en grondbezit in welke vorm dan ook altijd gericht is geweest op het vergaren van meer winst. 'Continuïteit', 'vergroting' en 'winstmaximalisatie' lijken dan ook de drie termen te zijn die het beheer van Oldengaerde door Aalt Willem het treffendst weergeven. Bovenstaande ontwikkelingen hadden absoluut niet mogelijk geweest zonder Van Holthes bijzonder succesvolle handelspraktijk. Verreweg de meeste (grote) bedragen in de archieven hebben betrekking op (groot-)handel en evenals bij het grondbezit is bij het financieel kapitaal van deze handel gedurende de onderzoeksperiode sprake van meervoudige vergroting. De inspiratie tot het steeds verder uitbouwen van de handel lijkt tweeledig. Enerzijds werd op het Rheebruggen waar Aalt

Willem opgroeide al volop aan houtproductie en verkoop gedaan. Anderzijds vormt zijn schoonfamilie een inspiratiebron – de Van Dedems hielden er in Overijssel ook een grote houthandel op na.

Het groeiende aantal locaties van het bedrijf – dat lijkt te beginnen als een echt landgoedhoutbedrijf – is illustratief voor de groei, met als meest in het oog springende voorbeeld de bouw van een tweede molen aan de vaart in Assen. Door de periode heen wordt de koppeling van de houthandel aan Oldengaerde minder en verschuift het epicentrum van de handel naar Assen, en in wat mindere mate naar Meppel. Oorzaken hiervoor vormen de grotere oplages – Oldengaerde schiet producerend tekort ten opzichte van de vraag – en het uitbreiden naar meerdere producten als steen en turf. Dit laatste vergroot ook het bereik van de handel, enerzijds richting Groningen en Overijssel en anderzijds reikt het tot Amsterdam en verder. Ook hier lijkt continuïteit een toverwoord aangezien Aalt Willem nooit stopt met dit werk. Tot zéér kort voor zijn dood is het namelijk zijn handschrift waarin notities staan over het leveren van hout.

Waren er dan niet ander belangrijke zaken om echt voor te leven dan handel? Waren er niet zaken belangrijker dan werk? Hoewel enigszins speculatief, lijkt dit voor Aalt Willem wel degelijk op te gaan. Voor zijn familie hoefde hij niet zo hard te werken, want die was er nauwelijks. Vader, kinderen, broers: iedereen sterft relatief jong, of in ieder geval véél eerder dan Aalt. Mogelijk ligt hier de sleutel tot zijn goede band met de Van Dedems, in het bijzonder Godert Willem. Daarbij is dit wellicht ook reden voor de vaak terugkerende opmerkingen over Van Holthes ogenschijnlijke slechte, onvriendelijke, zo men wil verderfelijke karakter. Het is niet voor niets dat meerdere tijdgenoten onafhankelijk tot een soortgelijk oordeel komen.

Religie dan is bij uitstek iets waar hij wel voor geleefd heeft. De goede band met de afgescheidenen in Dwingeloo, het verdedigen van hun bestaansrecht in de kranten alsook het actief uitoefenen van invloed met het verworven collatierecht lijken allemaal exponenten van zijn eigen religieuze geaardheid. Het door mij behandelde conflict met dominee van Schaïck is een voorbeeld bij uitstek vaneen zekere drang tot macht in de kerk. Maar toch lijkt Aalt Willem op persoonlijk vlak ook wel religieus. Slechts zelden vertrekken er brieven naar intimi zonder de hartelijk toegewenste zegen van de hemelse vader. De vraag die hier dan blijft staan is: handelde Aalt Willem uit machtslust of uit persoonlijk geloof?

Zo breed als Aalt Willems invloed op het sociale landschap is geweest, zo matig is deze geweest op het fysieke landschap. Aan zijn persoonlijk handelen en gevoerde landgoedbeleid kunnen geen significante, permanente landschappelijke veranderingen worden toegewezen anders dan de sloop van drie gerenommeerde buitenplaatsen. Dit maakt dat zijn invloed op het cultuurlandschap groter is geweest dan zijn invloed op het fysieke landschap. Zonder Aalt Willem hadden Batinge, Rheebruggen en Broekhuizen wellicht nog bestaan. Andere invloeden lijken voortdurend geringer van aard te zijn geweest. Het is niet verder gegaan dan het kappen van percelen hout en het graven van turf. Zaken die andere kapitaalkrachtige Drenten ook wel deden maar dan grootschaliger. Dergelijke zaken zie ik ook terug bij de markenverdeling en zijn investering in de Drentse Kanalen Maatschappij. Hoewel deze zaken uiteindelijk hebben geresulteerd in landschappelijke verandering is het moeilijk om Van Holthe hier als beslissende persoon (en factor) aan te wijzen. Hoewel hij bij de markeverdeling vermoedelijk aansturend heeft gehandeld – dit kan haast niet anders met het oog op de bezitsuitbreiding die daaruit heeft plaatsgevonden – is het niet zo dat de verdeling hiervan niet was doorgegaan indien Van Holthe tegenstander was geweest.

Waar hij wel tegenstander van was waren de democratiseringsprocessen rondom de invoering van de grondwetswijziging van Thorbecke in 1848. Opvallend genoeg spelen in de archieven juist punten als aristocratie, gedeeld bezit en status in de latere jaren 1840 een rol. Al eerder wees ik op mijn vermoeden dat hierin de reden van zijn vertrek als burgemeester besloten ligt. Hoe meer richting het

einde van de onderzoeksperiode, des te meer beweegt Nederland zich richting een nieuw, meer op liberale leest geschoeide maatschappelijke en mentale werkelijkheid. Het bezit van een grootschalig landgoed, de adellijke afkomst en dergelijke statusrechten worden steeds minder van waarde. Liberale ideeën beginnen steeds meer op politiek terrein ingang te vinden. Je zou dus kunnen zeggen – hoewel het wellicht de schoonheidsprijs niet verdient – dat Aalt Willem op een gunstig moment is overleden. Hij heeft zijn tijd buitengewoon goed benut en met een slag om de arm wil ik stellen dat voor een persoon als hij was, het leven na 1854 absoluut niet beter zou zijn geworden. De factor Aalt staat dan onder andere voor het voor het behoud – of de rechtvaardiging – van maatschappelijke standsverschillen in een tijd waarin een dergelijk ideaal al enigszins aan verandering onderhevig is. Maar de andere kant van zijn persoon is dat hij zijn kansen greep op economisch terrein. Aalt Willem staat ook voor een winstmaximalisatie op welk gebied dan ook, waarbij hij zéér commerciële activiteiten niet schuwde, maar juist in de volle breedte ontplooidde. Kortom, de factor Aalt staat voor een lokale gebondenheid, onlosmakelijke gekoppeld aan een machtspositie. Ten slotte laat de factor Aalt ook dit zien. Het is nog steeds de persoon aan de top van een organisatie, de eigenaar van het landgoed, die bepaalde welke koers gevaren werd.

Aanbevelingen

Ter afsluiting van mijn scriptie geef ik nog enkele aanbevelingen. Hoewel ik in dit onderzoek vele van de door mij gestelde vragen heb kunnen beantwoorden, noem ik nog enkele zaken die het waard zijn om in de toekomst aandacht te krijgen. In de eerste plaats betreft dit het punt van de pacht en de ontwikkeling daarin. Ik heb in dit onderzoek het kwantitatieve aspect van het bezit van Aalt Willem van Holthe goed uit kunnen werken. Het kwalitatieve aspect van dit bezit, zoals de relatie van Aalt met zijn pachters en de dagelijkse omgang met hen zou in de toekomst meer aandacht moeten krijgen. Het is mij op basis van de door mij geraadpleegde bronnen niet gelukt om hier echt een adequate reconstructie van te maken.

Een aanbeveling met grotere reikwijdte wil ik maken voor onderzoek naar Drentse havezaten. Welke verschillen zijn er te vinden in de ontwikkeling van de Drentse havezaten en welke overeenkomsten zijn er? Hoe valt een en ander te plaatsen in de provinciale en nationale ontwikkelingen in de eerste helft van de negentiende eeuw? Ik denk hierbij aan een onderzoek zoals Prakke en Buning uitvoerden, met hun focus op het persoonlijke, maar dan inclusief de onlosmakelijke koppeling aan huis en bezit.

Mijn derde aanbeveling in het verlengde hiervan: de schaal van de houthandel. In hoeverre hielden Drentse havezatenbewoners naast Aalt Willem van Holthe zich hiermee bezig, en hielden zij hetzelfde business model als hij aan? Waren zij even succesvol? Ik heb al genoemd dat ook de Hofstedes op Laarwoud zich bezig hebben gehouden met houthandel, alsook de Van Dedems op huis Den Berg in Dalfts. In het ideale onderzoeksscenario komt het tot een interprovinciaal onderzoek naar de overeenkomsten en verschillen in de houthandel zoals die door adel en notabelen zijn gepraktiseerd in de lange negentiende eeuw (1780-1914).

De laatste aanbeveling geldt Oldengaerde zelf en ligt in het verlengde van mijn eigen onderzoek. Ik heb willen laten zien dat dit onderzoek feitelijk eindigt in de start van een nieuwe periode. Aalt Willem van Holthe laat een kapitaal achter wat daarna in waarde steeds zal verminderen. Hoe is zijn nageslacht hiermee omgegaan? Heeft dit hen in staat gesteld om hun maatschappelijke positie te handhaven of zelfs te vergroten en wat is de exacte factor hierin van het door Aalt Willem opgebouwde vermogen? Veel vragen blijven er dus over – maar om Aalt Willem van Holthe kunnen volgende onderzoekers moeilijk heen.

Bronnenoverzicht

Geraadpleegde archieven

Het Drents Archief (DA)

Toegang 0001	Oude Staten Archieven
Toegang 0048	Kabinet van de Gouverneur in Drenthe
Toegang 0114.41	Notaris mr. Abraham Meijer te Hoogeveen
Toegang 0114.53	Notaris mr. G.L Kniphorst te Meppel
Toegang 0119.01	Ontvangers der successierechten in Drenthe
Toegang 0176.01	Collectie DTOB
Toegang 0345	Nederlands Hervormde Gemeente Dwingeloo
Toegang 0403	Huisarchief Oldengaerde
Toegang 0499	Marke Dwingeloo
Toegang 0903	Veldnamencollectie Wieringa

Historisch Centrum Overijssel (HCO)

Toegang 1447.1	Familie Van Dedem, Huis den Berg te Dalfsen
----------------	---

Gemeentearchief voormalige gemeente Dwingeloo (GAD)

Stukken van algemene aard en archief van de burgemeester	Notulen van de gemeenteraad
Bevolking, Burgerlijke stand	Bevolkingsregisters, Lijst van Ingezetenen

Literatuur

Abrahamse, J. (red.) *Het Drentse Landschap*. Uitgeverij WalburgPers. Assen, 1984.

Ackerman, J.S., *Palladio*. Pengiun publishers. Londen, 1991.

Algra, H., *Het wonder van de 19^e eeuw. Van vrije kerken en kleine luyden*. Tweede, verbeterde druk. T. Wever. Franeker, 1966.

Ballast, H., *Fragmenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk Dwingeloo*. Gereformeerde Kerk Dwingeloo. Dwingeloo, 2013.

Bijhouwer, J.T.P., *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*. Allert de Lange. Amsterdam, 1942.

Blok, P.J. & P.C. Molhuysen (red.) *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Deel IV*. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij. Leiden, 1919.

Bos, J., P. Brood & F.J. Hulst (red.) *Huizen van Stand. Geschiedenis van de Drentse Havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*. Boom Uitgevers. Amsterdam/Meppel, 1989.

Bos, J. & W.J. Koppers, *Inventaris van het Huis Mensinge te Roden 1376-1952*. Rijksarchief in Drenthe. Assen, 1986.

- Braake, G. ter, *Drentse Havezaten*. Krips Repro. Meppel, 1989.
- Boivin, B., *Landgoed Rheebruggen. Een goed bewaard geheim*. Het Drentse Landschap. Assen, 2011.
- Brood, P., *Drentse Plakkatenlijst*. Uitgeverij Kemink. Bussum, 1975.
- Brood, P., *Kadastrale Atlas van Drenthe. Deel IX Dwingeloo*. Rijksarchief in Drenthe. Assen, 1989.
- Brood, P., *Vier Drentse Huisarchieven. Inventarissen van de huisarchieven De Havixhorst, De Klencke en Oldengaerde en supplement op de inventaris van Batinge*. Rijksarchief in Drenthe. Assen, 1979.
- Brunt, A. & J. Haverkate, *Tussen Twee Tijden. Het levensverhaal van Carel baron Van Heeckeren van Twickel (1809-1875)*. Uitgeverij Wbooks. Zwolle, 2010.
- Buning, L., *Het Herenbolwerk. Politiek en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1788*. Van Gorcum. Assen, 1966.
- Cruyningen, P.J. van, *Landgoederen en landschap in de Graafschap*. Uitgeverij Matrijs. Utrecht, 2005.
- Cruyningen, P.J. van, 'Landgoederen, landbouw en landschap in de Noord-westelijke Achterhoek, 1825-1950', in: M.A.W. Gerding (red.) *Belvedere en de geschiedenis van de Groene Ruimte*. RUG Bibliotheek. Groningen/Wageningen, 2003
- Gevers, A.J. & A.J. Mensema, *De Havezaten in Salland en hun bewoners*. Uitgeverij Buijten en Schipperheijn bv. Amsterdam, 2004.
- Glopper, C. de, 'De Oegstgeester dakpan', in: *Over Oegstgeest, jubileumeditie van de historische vereniging oud Oegstgeest*. Oegstgeest, maart 2012.
- Goïnga, K., *Kastelen, havezaten, landgoederen*. Uitgeverij Wbooks. Zwolle, 2009.
- Gras, H., *Op de Grens van het Bestaan. Armen en armenzorg in Drenthe 1700-1800*. Zuidwolde, 1989
- Heringa, J. (red.) *De Geschiedenis van Drenthe*. Boom Uitgevers. Amsterdam/Meppel, 1985.
- Feenstra, H., *Drentse Edelen tijdens de Republiek. Een onderzoek naar hun economische positie* Stichting het Drentse Boek. Ruinen, 1985.
- Historische vereniging Ol' Eel, *Eelde-Paterswolde, een dorp vol buitenplaatsen*. Historische vereniging Ol' Eel. Eelde, 2012.
- Hoekstra, T. (red.) *Middachten. Huis en Heerlijkheid*. Uitgeverij Matrijs. Utrecht, 2002.
- Jong, E.D., *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Uitgeverij Toth. Amsterdam, 1993.
- Jonkheid, V., *Mensinge. Geschiedenis van de havezate de Roden*. Kleine Uil uitgeverij. Groningen, 2015.
- Kok, J., *Meister Albert en zijn zonen. Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe*. Derde druk, Uitgeversmaatschappij J.H. Kok. Kampen, 1984.
- Kossmann, Fr.K.H. & P.C Molhuysen (red.) *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Deel IX*. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij. Leiden, 1933
- Kuiper, Y.B., *Adel in Friesland 1780-1880*. Wolters Noordhoff. Groningen, 1993.

- Kuiper, Y.B. & B. Olde Meierink (red.) *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*. Uitgeverij Verloren. Hilversum, 2015.
- Laarse, R. van der. & Y.B. Kuiper (red.) *Beelden van de Buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in de Nederland in de negentiende eeuw*. Uitgeverij Verloren. Hilversum, 2014.
- Lennepe, D.J. van, *Poematum fasciculus*. Amsterlodami. Amsterdam, 1850.
- Lennepe, D.J. van, *Rusticatio Manpadica, accedunt Carmina varii argumenti* J. van Thoir. Leiden, 1796.
- Lennepe, J. van, *Nederland in den goeden ouden tijd. Het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennepe en Dirk van Hogendorp*. Volgens het nagelaten manuscript van Mr. Jacob van Lennepe, verzorgd door M. Elisabeth Kliut. Fibula-Van Dishoeck. Bussum, 1980.
- Lennepe, J. van, *Het leven van Mr. D.J. van Lennepe, 1774-1845. Beschreven in verband met zijn tijd, toegelicht uit zijn gedichten en vermeerderd met ongedrukte brieven en bescheiden*. Frederik Muller. Amsterdam, 1862.
- Lennepe, J. van, *Het leven van Mr. C. van Lennepe, 1751-1813. Beschreven in verband met zijn tijd, toegelicht uit zijn gedichten en vermeerderd met ongedrukte brieven en staatsstukken*. Frederik Muller. Amsterdam, 1861.
- Linthorst Homan, J., *Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe*. Tjeenk Willink. Haarlem, 1934.
- Luttervelt, R. van, *De buitenplaatsen aan de Vecht*. F. B. Cuperus Az. De Bilt, 1943
- Leth, A. de, *De zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene gesichten van lustplaatsen, heerenhuysen en dorpen, beginnende van Utrecht en met Muyden besluytende*. Nicolaas Visser. Amsterdam, 1719.
- Moes, J., *Onder Aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914*. Uitgeverij Verloren. Hilversum, 2012
- Nijhoff, I.A., *Geldersch Arkadia of wandelingen over Bilioen en Beekhuizen*. Paulus Nijhoff. Arnhem, 1820.
- Nijkeuter, H., *De "pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond": literaire bedrijvigheid in de Olde Lantschap, 1816-1956*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Groningen, 2001.
- Nijkeuter, H., *Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956*. Van Gorcum. Assen, 2003.
- Olwig, K.R., 'Recovering the substantive nature of landscape', in: *Annals of the Association of American Geographers*. Vol.86, no.4. December 1996.
- Prakke, H.J., *Deining in Drenthe: historisch-sociografische speurtocht door de 'Olde lantschap'*. Van Gorcum. Assen, 1951.
- Rasker, A.J., *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok. Kampen, 1974.
- Schaïck, C. van, 'Dwingeloo en onderhoorige gehuchten', in: *Drentse Volksalmanak 1846*. D.A. van der Scheer. Koevorden, 1846.
- Smeets, E.A.C., *Landscape and Society in Twente & Utrecht. A geography of Dutch country estates, circa 1800-1950*. University of Leeds. Leeds, 2005.

Spek, T. *Het Drentse Esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*. Uitgeverij Matrijs. Utrecht, 2004.

Surinaamse Almanak voor het jaar 1835

Surinaamse Almanak voor het jaar 1836

Thompson, F.M.L., *English Landed Society in the Nineteenth Century*. Routledge. Londen, 2006.

Verkerk, J., *Havezate Mensinge en andere havezaten in Drenthe. Geschiedenis en bewoners van een Drentse havezate*. Comité Mensinge. Leek, 1981.

Verduin, J.A., *Ontwikkelingen in de Drentse bevolking gedurende de 17e en 18e eeuw (Drentse Historische Studiën IV)*. Provinciaal Bestuur Drenthe. Assen, 1982.

Verrips-Roukens, K., *Over Heren en Boeren. Een Sallands Landgoed, 1800-1977*. Uitgeverij Nijhoff. 's-Gravenhage, 1982.

Vos van Steenwijk, A.N. de, *Het geslacht de Vos van Steenwijk in het licht van de geschiedenis van de Drentse Adel*. Koninklijk Nederlandsch genootschap voor geslacht- en wapenkunde. 's-Gravenhage, 1976.

Westra van Holthe, J., *De Ridderschap van Drenthe*. Van Gorcum. Assen, 1950.

Westra van Holthe, J., 'Havezathen in Drenthe', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, 6^e serie, aflevering 3*. 's-Gravenhage, 1957.

Wijck, H.W.M. van der, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*. Uitgeverij Canaletto. Alphen a/d Rijn, 1982.

Verantwoording van de afbeeldingen

Afbeelding 1: www.wazamar.org/

Afbeelding 2: www.wazamar.org/

Afbeelding 3: nl.wikipedia.org/

Afbeelding 4: hoogleraren.ub.rug.nl

Afbeelding 5: data.collectienederland.nl

Afbeelding 6: www.geheugenvannederland.nl

Afbeelding 7: Nederlandse Staatscourant, 19 april 1853

Afbeelding 8: Scan is eigendom van het Drents Archief

Afbeelding 9: Bewerking in ArcMap 10.3 door auteur

Afbeelding 10: [nl.wikipedia.org/wiki/Rheebruggen_\(havezate\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Rheebruggen_(havezate))

Afbeelding 11: www.geheugenvandrenthe.nl

Afbeelding 12: historische-kring-dalfsen.mijnstadmijndorp.nl/

- Afbeelding 13: Foto auteur van DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178.
- Afbeelding 14: Overijsselsche Courant, 4 mei 1832
- Afbeelding 15: Bewerking in ArcMap 10.3 door auteur
- Afbeelding 16: Bewerking auteur. Gebaseerd op gegevens uit: DA, toeg.nr. 0119.01, inv.nr. 72, aldaar aktenr. 2133 (Successiememorie); Kadaster 1832; DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 221 (Aankoopakte Oldengaerde)
- Afbeelding 17: Bewerking auteur. Gebaseerd op gegevens uit: DA, toeg.nr. 0119.01, inv.nr. 72, aldaar aktenr. 2133 (Successiememorie); Kadaster 1832
- Afbeelding 18: Bewerking in ArcMap 10.3 door auteur
- Afbeelding 19: Kaartencollectie Kenniscentrum Landschap
- Afbeelding 20: Bewerking in ArcMap 10.3 door auteur
- Afbeelding 21: Bewerking auteur. Gebaseerd op gegevens uit: DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 178, folio 1 t/m 48
- Afbeelding 22: Bewerking auteur. Gebaseerd op gegevens uit: DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 181
- Afbeelding 23: www.geheugenvannederland.nl
- Afbeelding 24: Foto auteur
- Afbeelding 25: Scan is eigendom van het Drents Archief
- Afbeelding 26: Foto auteur van DA, toeg.nr. 0403, inv.nr. 9
- Afbeelding 27: commons.wikimedia.org
- Afbeelding 28: www.deverhalenvangroningen.nl
- Afbeelding 29: www.geheugenvandrenthe.nl

Bijlage I Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Ruinen

Grondbezit gemeente Ruinen, 1832

Legenda

- Grondgebied Ruinen
- Bebouwing Ruinen
- Bezit Van Holthe

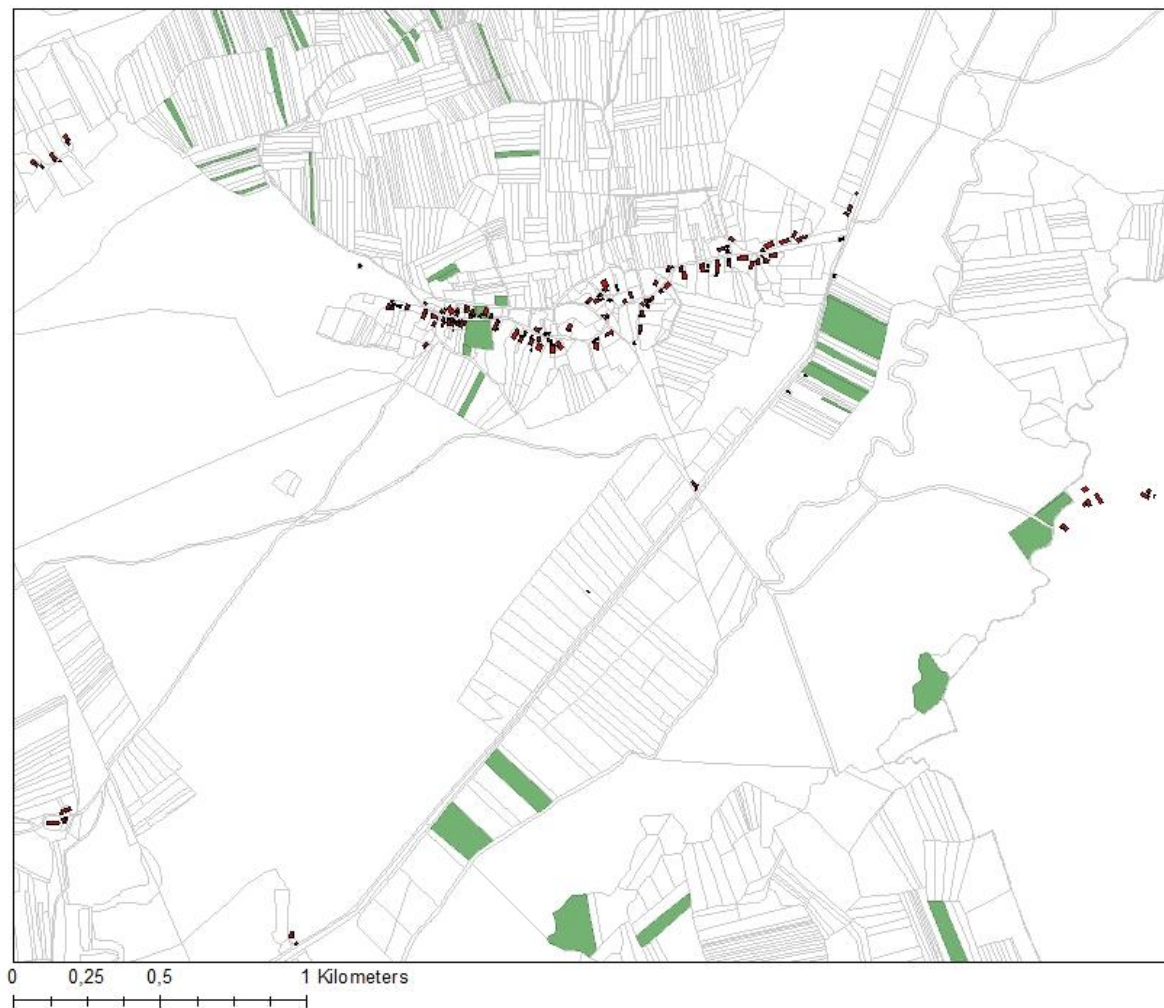

Bijlage II Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Havelte

Grondbezit gemeente Havelte, 1832

Legenda

- Grondgebied Havelte
- Bebouwing Uffelte
- Bezit Van Holthe

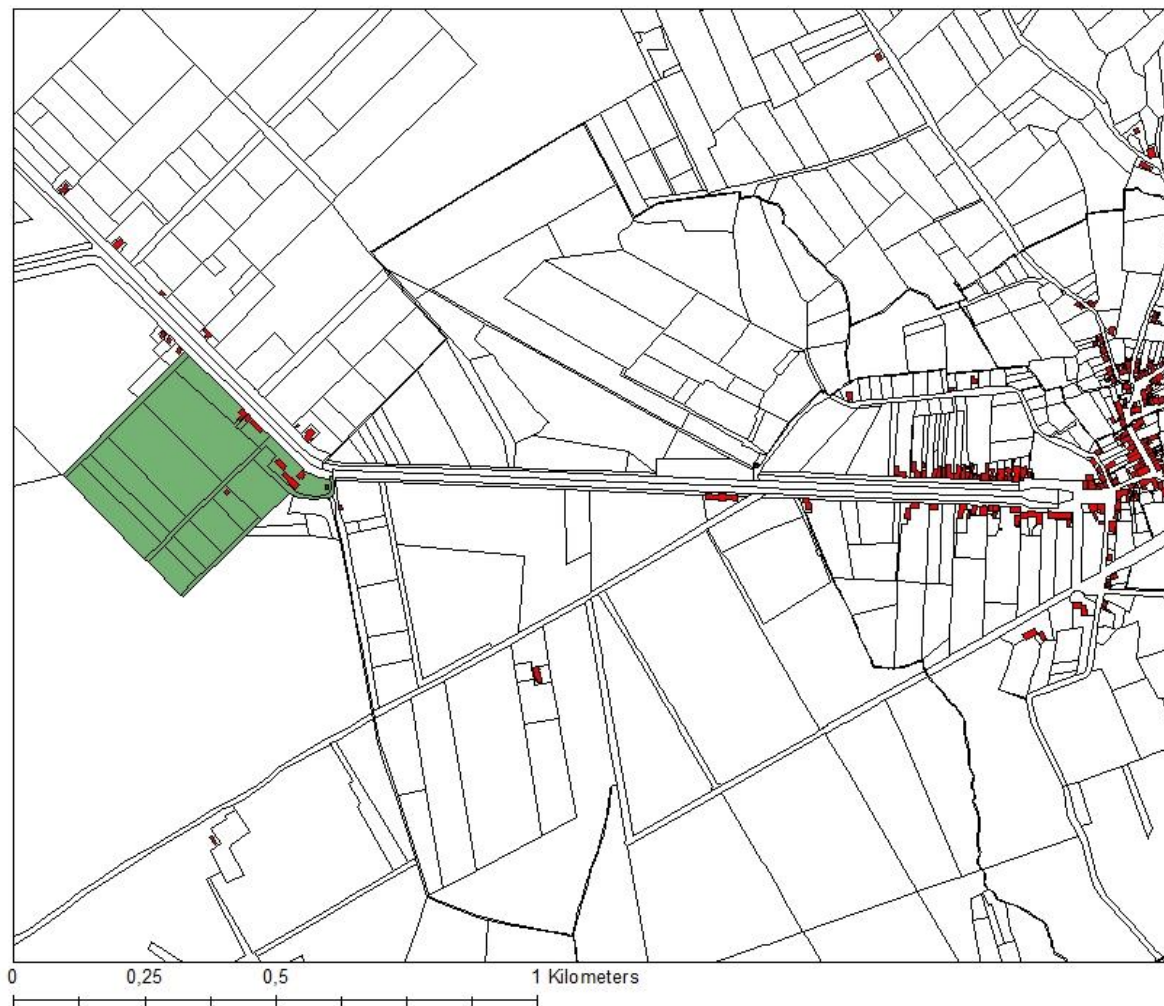

Bijlage III Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Smilde

Grondbezit gemeente Smilde, 1832

Legenda

- Grondgebied Smilde / Assen
- Gebouwen Smilde / Assen
- Bezit Van Holthe

Bijlage IV Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Assen

Grondbezit gemeente Assen, 1832

Legenda

- Grondgebied Assen
- Bebouwing Assen
- Bezit Van Holthe

Bijlage V Grondbezit Aalt Willem van Holthe in Meppel

Grondbezit gemeente Meppel, 1832

Legenda

- Grondgebied Meppel
- Bebouwing Meppel
- Bezit Van Holthe

